

**ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ Α΄ ΕΠΙΠΕΔΟΥ
ΤΟΜΕΑΣ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΣΤΟ ΠΕΛΙΟ ΤΟΥ ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ
ΔΙΚΑΙΟΥ**

**ΘΕΜΑ: «ΤΟ ΕΦΑΡΜΟΣΤΕΟ ΔΙΚΑΙΟ ΣΤΗΝ ΕΞ ΑΔΙΑΘΕΤΟΥ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΚΗ ΔΙΑΔΟΧΗ ΤΩΝ ΑΛΛΟΔΑΠΩΝ ΠΟΥ ΔΙΑΜΕΝΟΥΝ ΣΤΗΝ
ΕΛΛΑΔΑ»**

**ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΖΩΗ ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ-ΠΑΣΙΑ
ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟ ΕΤΟΣ 2010-2011**

**ΜΑΘΗΜΑΤΑ Β΄ ΕΤΟΥΣ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ
ΣΠΟΥΔΩΝ:**

1. ΙΔΙΩΤΙΚΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ:

**ΔΙΔΑΣΚΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ : Α. ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΑΚΗ – ΑΛΕΞΙΟΥ
Ζ. ΠΑΠΑΣΙΩΠΗ – ΠΑΣΙΑ**

Ε. ΒΑΣΙΛΑΚΑΚΗΣ

2. ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ

ΔΙΔΑΣΚΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ : ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΤΕΦΑΝΙΔΗΣ

3. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ:

ΔΙΔΑΣΚΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ: ΚΥΡΙΑΚΗ ΖΑΧΟΥ (Α.Μ. : 477)

ΤΗΛΕΦΩΝΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ: 6972839034

e-mail: kellyzaxou@yahoo.gr

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΧΟΜΕΝΩΝ

Σελ.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	7-8
ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ	8
Α) Προβλήματα εφαρμοστέου δικαίου κατά την αρχαιότητα	8-11
Β) Οι αρχές σχετικά με το δίκαιο που διέπει τις κληρονομικές σχέσεις	11
1. Η αρχή της διάσπασης.....	11-13
1.1 Η διάσπαση της κληρονομίας ως προς τη φορολόγηση.....	13-15
2. Η αρχή της ενότητας.....	15-17
3. Η αρχή της μείζονος εγγύτητας.....	17-20
Γ) Το δίκαιο που διέπει τις κληρονομικές σχέσεις κατά το ελληνικό ιδ.δ.δ	20
1. Το άρθρο 28 ΑΚ.....	20-23
2. Διμερείς συμβάσεις.....	23-24
2.1 Διμερείς συμβάσεις με ευρωπαϊκά κράτη.....	24-25
2.2 Διμερείς συμβάσεις για αναγνώριση και εκτέλεση αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων οι οποίες συμπεριλαμβάνουν και θέματα κληρονομικού δικαίου....	25-26
2.3 Συμβάσεις που δεν κύρωσε η Ελλάδα.....	26
3. Η ιθαγένεια του κληρονομούμενου.....	26-28
3.1 Πολυιθαγενής κληρονομούμενος.....	28-29
3.2 Κληρονομούμενος ανιθαγενής ή πρόσφυγας.....	29-31
3.3 Η εφαρμογή του ιερού μουσουλμανικού νόμου στις κληρονομικές έννομες σχέσεις των Ελλήνων μουσουλμάνων.....	31-36
4. Ο χρόνος θανάτου του κληρονομούμενου.....	36-37
Δ) Το πεδίο εφαρμογής της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής	38
1. Γενικά.....	38
1.1 Η κληρονομική διαδοχή σε περίπτωση αφανούς κληρονομούμενου.....	39
1.2 Η ικανότητα προς το κληρονομείν.....	39-41
1.3 Η κληρονομική αναξιότητα.....	41-42
1.4 Τα πρόσωπα των κληρονόμων.....	42-43
1.5 Το κληρονομικό δικαίωμα του Δημοσίου.....	43-45
1.6 Η αποδοχή και η αποποίηση της κληρονομίας.....	45-46
1.7 Τα χρέη της κληρονομίας.....	46-48

1.8 Η αναγκαστική διαδοχή.....	48-52
1.9 Η διοίκηση της κληρονομίας.....	52-53
1.10 Η δικαστική εκκαθάριση της κληρονομίας.....	53
1.11 Η διανομή της κληρονομίας.....	53-55
1.12 Το κληρονομητήριο.....	55-58
E.Professio juris.....	58-61
 ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ.....	 61
A. Νέες μορφές οικογένειας στην Ελλάδα.....	61
1. Το σύμφωνο συμβίωσης ν. 3719/2008.....	61-62
2. Το άρθρο 11 του ν. 3719/2008.....	62-68
B. Η νομοθετική κατοχύρωση των κληρονομικών δικαιωμάτων των συντρόφων σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες.....	68-72
Γ) Η Πράσινη Βίβλος για την κληρονομική διαδοχή και τη διαθήκη.....	72-75
Επίλογος.....	76-77
Βιβλιογραφία-Αρθρογραφία-Ιστοσελίδες	

ΚΥΡΙΟΤΕΡΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΑΚ	Αστικός Κώδικας
Αρ	Άρθρο
Αρμ	Αρμενόπουλος
ΑρχΝ	Αρχείο Νομολογίας
Βλ.	Βλέπε
Γνμ	Γνωμοδότηση
Εδ.	Εδάφιο
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Ειρ	Ειρηνοδικείο
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΑΝ	Εφημερίδα Ελληνικής και Αλλοδαπής Νομολογίας
ΕΕΔΑ	Εθνική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕΕΝ	Εφημερίδα Ελλήνων Νομικών
ΕΕμπΔ	Επιθεώρηση Εμπορικού Δικαίου
ΕισΝΑΚ	Εισαγωγικός Νόμος Αστικού Κώδικα
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
ΕλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη
ΕρμΑΚ	Ερμηνεία Αστικού Κώδικα
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου
Εφ	Εφετείο
ΕφΑΔ	Εφημερίδα Αστικού Δικαίου
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Ιδ.δ.δ.	Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο
ICLQ	International and Comparative Law Quartetly
IPR	Internationales Privatrecht
κ.α.	και άλλα
κ.λ.π.	και λοιπά
ΜονΠρωτ	Μονομελές Πρωτοδικείο
ν.	νόμος
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
ΝΔ	Νομοθετικό Διάταγμα

ο.π.	όπως προηγουμένως
Παρ.	Παράγραφος
Περ.	Περίπτωση
ΠΚ	Ποινικός Κώδικας
ΠολΠρωτ	Πολυμελές Πρωτοδικείο
Πρωτ	Πρωτοδικείο
π.χ.	παραδείγματος χάριν
RHDI	Revue Hellenique de Droit International
Σελ.	Σελίδα
Σχετ.	Σχετικά
ΧρΙΔ	Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου
ΦΕΚ	Φύλλο της Εφημερίδας της Κυβερνήσεως

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο θάνατος του ανθρώπου είναι ένα αναπόφευκτο και μοιραίο γεγονός το οποίο δημιουργεί ένα κενό στις έννομες σχέσεις που είχε αναπτύξει το άτομο όσο ήταν εν ζωή. Το ερώτημα είναι τι θα γίνουν τα δικαιώματα τα οποία αποκτήθηκαν εν ζωή και οι υποχρεώσεις τις οποίες αυτό ανέλαβε, καθώς και η ατομική περιουσία ή ιδιοκτησία που δημιούργησε όσο ζούσε.

Η έννοια του δικαιώματος και της υποχρέωσης θα έχαναν το νόημα τους, ενώ κάθε πίστη και σταθερότητα στη συναλλακτική και οικονομική ζωή θα εξαφανίζονταν εάν δε χωρούσε διαδοχή στα δικαιώματα και στις υποχρεώσεις. Σε μία έννομη τάξη που αναγνωρίζει την ατομική ιδιοκτησία θα διαταράσσονταν η οικονομική και η συναλλακτική ζωή με την απόσβεση των υποχρεώσεων του συναλλασσομένου που πεθαίνει. Επιπλέον η δημιουργική προσπάθεια του ατόμου για παραγωγή, κτήση και αποταμίευση θα ανακόπτονταν. Συνεπώς, καθίσταται αναγκαία η διαδοχή στα δικαιώματα και στις υποχρεώσεις του αποθανόντα.

Το κληρονομικό δίκαιο είναι ο κλάδος του δικαίου που ρυθμίζει και διέπει τις κληρονομικές σχέσεις του ατόμου. Δικαιολογητική βάση του κληρονομικού δικαίου αποτελεί καταρχήν η ενδυνάμωση της ατομικής ιδιοκτησίας, η οποία συνεχίζεται και μετά το θάνατο του ιδιοκτήτη, προκειμένου να εκπληρώσει την οικονομική και κοινωνική της αποστολή. Το κληρονομητό των υποχρεώσεων του κληρονομούμενου αποσκοπεί στην προστασία των δανειστών του και στην ενίσχυση της οικονομικής πίστωσης, ενώ η κληρονομητή ατομική ιδιοκτησία συνιστά κίνητρο προόδου όταν συνδυάζεται και με την προστασία της οικογένειας. Με την καθολική κληρονομική διαδοχή επιτυγχάνεται η συνέχιση της οικονομικής δραστηριότητας του κληρονομούμενου προς όφελος των κληρονόμων, των δανειστών του και γενικότερα του κοινωνικού συνόλου.

Η κληρονομική διαδοχή επέρχεται είτε εξ αδιαθέτου, όταν ο κληρονομούμενος δεν έχει συντάξει διαθήκη, από τους συγγενείς του και τη/τον σύζυγο, οι οποίοι καλούνται ως κληρονόμοι, είτε εκ διαθήκης, όταν ο κληρονομούμενος θέλησε να επιλέξει αυτούς που κρίνει ως πιο κατάλληλους κληρονόμους του.

Οι κληρονομικές σχέσεις από μόνες του αποτελούσαν ανέκαθεν αντικείμενο έριδας και διαμάχης. Καθίστανται, όμως, ακόμη πιο περίπλοκες και δυσχερείς στον προσδιορισμό και τη ρύθμισή τους όταν παρεμβάλλονται στοιχεία αλλοδαπότητας. Αν ληφθεί, μάλιστα, υπόψη ότι σε πολλά κράτη υπάρχουν νέες μορφές οικόγενειας,

οι οποίες στηρίζονται π.χ. σε σύμφωνο ελεύθερης/καταχωρημένης συμβίωσης ή αποτελούνται από δύο ομόφυλα άτομα, αντιλαμβάνεται κανείς πόσο δύσκολη μπορεί να είναι η επίλυση κάποιου κληρονομικού ζητήματος, όταν εμπλέκονται άτομα διαφορετικής ιθαγένειας, δεδομένου ότι σε κάθε χώρα ισχύουν διαφορετικοί κανόνες δικαίου.

Με αφορμή το νέο ν. 3719/2008 περί του συμφώνου ελεύθερης συμβίωσης¹, στο πρώτο μέρος θα εξετάσουμε την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή των αλλοδαπών που διαμένουν στην Ελλάδα, τις διάφορες αρχές που έχουν αναπτυχθεί σχετικά με την ενότητα και τη διάσπαση της κληρονομιάς, τα ζητήματα που έχουν προβληματίσει τη νομολογία και τη θεωρία όσον αφορά στην εφαρμογή του άρθρου 28 ΑΚ, το πεδίο εφαρμογής της *lex hereditatis* καθώς και τη δυνατότητα του διαθέτη να επιλέξει το δίκαιο που θα διέπει την κληρονομική του διαδοχή, ενώ στο δεύτερο μέρος θα μελετήσουμε το άρθρο 11 του ν. 3719/2008 και τον τρόπο με τον οποίο διαμορφώνονται οι κληρονομικές σχέσεις στο πλαίσιο των νέων αυτών δεδομένων.

Στη συνέχεια του δεύτερου μέρους θα κάνουμε μία σύντομη επισκόπηση των νομοθετικών ρυθμίσεων που ισχύουν σε διάφορα ευρωπαϊκά κράτη σχετικά με τη διαμόρφωση και την προστασία των κληρονομικών δικαιωμάτων των συντρόφων καθώς και τα προβλήματα που δημιουργούνται από άποψη ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Τέλος, θα εξετάσουμε την προσπάθεια της Ευρωπαϊκής Κοινότητας να θεσπίσει μία ενιαία ευρωπαϊκή νομική πράξη στον τομέα της κληρονομικής διαδοχής προκειμένου να ξεπεραστεί ο σκόπελος που δημιουργείται από την ανομοιομορφία των λύσεων που υιοθετούν τα κράτη-μέλη.

¹ ΦΕΚ. 241/26.11.2008

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

Α. Προβλήματα εφαρμοστέου δικαίου κατά την αρχαιότητα

Ένα από τα μείζονα προβλήματα του κληρονομικού δικαίου είναι ποιο δίκαιο διέπει τις κληρονομικές σχέσεις όταν αυτές χαρακτηρίζονται από στοιχεία αλλοδαπότητας, όταν π.χ. ο κληρονομούμενος ή οι κληρονόμοι είναι αλλοδαποί ή κατοικούν στην αλλοδαπή ή κάποιο κληρονομιαίο βρίσκεται στην αλλοδαπή ή η διαθήκη που συνέταξε ο κληρονομούμενος καταρτίστηκε στην αλλοδαπή.

Το ζήτημα αυτό δεν είναι καινούριο αλλά είναι γνωστό από την αρχαιότητα. Όπως είναι γνωστό, οι αρχαίοι Έλληνες δεν ήταν συνενωμένοι σε ένα ενιαίο κράτος, όπου ίσχυαν για όλους οι ίδιοι κανόνες αλλά ήταν διεσπαρμένοι σε αυτοτελείς πόλεις και σε κάθε μία εφαρμόζονταν άλλοι νόμοι². Δεν ήταν, λοιπόν, σπάνιες οι φορές που προέκυπταν συγκρούσεις νόμων και εφαρμοστέου δικαίου επί των κληρονομικών διαφορών μεταξύ των διάφορων πόλεων. Ο Ισοκράτης στο Αιγινήτικό³ περιγράφει μία τέτοια περίπτωση. Ο Θρασύλοχος, ο οποίος κατάγονταν από τη Σίφνο αλλά κατοικούσε στην Αίγινα, συνέταξε διαθήκη στον τόπο κατοικίας του. Στη δίκη που έλαβε χώρα στην Αίγινα κρίθηκε το κύρος της εν λόγω διαθήκης. Μία γυναίκα η οποία ισχυριζόταν ότι ήταν η αδερφή του Θρασύλοχου και η οποία κατάγονταν από την Αθήνα διεκδίκησε την κληρονομία του τελευταίου και ζήτησε την ακύρωση της διαθήκης, με την οποία ο Θρασύλοχος καθιστούσε μοναδικό κληρονόμο το υιοθετημένο τέκνο του, διότι θίγονταν το εξ αδιαθέτου κληρονομικό της δικαίωμα. Ο Ισοκράτης, υποστηρίζοντας τον τιμώμενο με τη διαθήκη υιό του κληρονομούμενου, αν και θεωρεί ενιαίο το ελληνικό έθνος παρά την αυθυπαρξία περισσότερων πόλεων και δικαίων, επιμένει στην άποψη ότι οι δικαστές, εφαρμόζοντας τους ελληνικούς νόμους, δεν αρκεί να εφαρμόσουν αποκλειστικά τους νόμους της πολιτείας την οποία εκπροσωπούν, δηλαδή τη *lex fori*, αλλά τους ελληνικούς νόμους εν γένει, δηλαδή τους νόμους και των άλλων ελληνικών πόλεων. Έτσι ερευνά το κύρος της διαθήκης, αμυνόμενος υπέρ αυτού, διότι το περιεχόμενο της διαθήκης ήταν σύμφωνο με τους νόμους της Σίφνου, απ' όπου κατάγονταν ο διαθέτης αλλά και με τους νόμους της Αίγινας ο οποίος ήταν ο τόπος όπου κατοικούσε και ο τόπος όπου διεξάγονταν η δίκη

² Βλ. Μπεντερμάχερ-Γερούση, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 9.

³ Βλ. Μαριδάκη, Ισοκράτους Αιγινήτικός εις Σύμμικτα Στρέϊτ, τόμος Α', Αθήνα 1939, σελ. 575 επ.

(lex fori) αλλά και με το δίκαιο της Αθήνας, απ' όπου κατάγονταν η ενάγουσα και αιτούσα την ακύρωση της διαθήκης.

Έτσι όπως αντιμετώπισε την ανωτέρω υποθήση ο Ισοκράτης, δεν χωράει αμφιβολία ότι έθεσε θέμα εφαρμοστέου δικαίου. Προέκρινε, δε, το δίκαιο της Αίγινας ως το πλέον κατάλληλο, επειδή ήταν ο τόπος κατάρτισης της δικαιοπραξίας και ο τόπος κατοικίας του διαθέτη, αλλά επιθυμώντας μία ομοιόμορφη λύση, ερεύνησε επιπροσθέτως το δίκαιο της Σίφνου και της Αθήνας.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι παρόλο που στην Αρχαία Ελλάδα δεν ίσχυαν οι κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, όπως ισχύουν σήμερα, όταν συγκρούονταν οι νόμοι μεταξύ διαφόρων ελληνικών πόλεων επέλεγε ως εφαρμοστέο το δίκαιο που θεωρούσαν πιο αποτελεσματικό για την επίλυση της διαφοράς.

Προβλήματα εφαρμοστέου δικαίου ετίθεντο και στην Αίγυπτο την εποχή των Πτολεμαίων, όπου συμβίωναν λαοί διαφόρων εθνικοτήτων όπως Αιγύπτιοι, Ιουδαίοι, Έλληνες, Πέρσες, εκ των οποίων ο κάθενας είχε τους δικούς του νόμους⁴. Από έναν πάπυρο ο οποίος χρονολογείται το 118 π.Χ. προκύπτει ότι στην Αίγυπτο εκείνης της εποχής, σε διαφορές που προέκυπταν από συμβάσεις μεταξύ Αιγυπτίων και Ελλήνων, για την ανεύρεση τόσο του εφαρμοστέου δικαίου, όσο και της αρμοδιότητας των δικαστηρίων χρησιμοποιούνταν η γλώσσα στην οποία συντάχθηκε η σύμβαση⁵. Συναγούμε, λοιπόν, από τα παραπάνω ότι το δίκαιο της εκ διαθήκης διαδοχής, σε περίπτωση σύγκρουσης νόμων, διέπονταν από το δίκαιο της γλώσσας στην οποία συντάχθηκε η διαθήκη⁶. Δυστυχώς, δεν μπορούμε να συνάγουμε κάτι αντίστοιχο για την εξ αδιαθέτου διαδοχή για την οποία αγνοούμε τι συνέβαινε σε περίπτωση σύγκρουσης νόμων, καθώς δεν έχει διασωθεί κανένα αρχαίο κείμενο.

Παρόμοια προβλήματα εφαρμοστέου δικαίου συναντάμε και στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, όπου το ρωμαϊκό δίκαιο συνυπήρχε με τα επιτόπια δίκαια των κατακτηθέντων λαών. Οι Ρωμαίοι στις σχέσεις του κληρονομικού δικαίου δεν χρησιμοποιούσαν το *ius gentium* το οποίο ήταν ένα είδος κανόνων ιδιωτικού διεθνούς δικαίου αλλά εφαρμόζαν, μάλλον, το δίκαιο της πόλης από την οποία προερχόνταν ο *peregrinus*⁷.

⁴ Βλ. Μπεντερμάχερ-Γερούση, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 11.

⁵ Βλ. Μαριδάκη, Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 104.

⁶ Βλ. Μπεντερμάχερ-Γερούση, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 12.

⁷ Βλ. Μπεντερμάχερ-Γερούση, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 13.

Το Βυζαντινό Κράτος, εν αντιθέσει με την προϋπάρχουσα αυτού Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δεν αντιμετώπισε προβλήματα εφαρμοστέου δικαίου, καθώς το ρωμαϊκό δίκαιο παραμέρισε⁸ όλα τα αλληλοσυγκρουόμενα εντός της επικράτειας δίκαια και αποτελούσε το μοναδικό εφαρμοστέο δίκαιο.

B. Οι αρχές σχετικά με το δίκαιο που διέπει τις κληρονομικές σχέσεις

Ένα εύλογο ερώτημα το οποίο μπορεί να δημιουργηθεί σε κάποιον είναι εάν οι κληρονομικές σχέσεις αφορούν το σύνολο της κληρονομιάς περιουσίας ή μόνο το τμήμα της που βρίσκεται στο έδαφος του forum. Οι θεωρίες οι οποίες έχουν διατυπωθεί ανά τους αιώνες είναι η αρχή της διάσπασης της κληρονομιάς περιουσίας, η αρχή της ενότητας και η αρχή της μείζονος εγγύτητας.

1. Η αρχή της διάσπασης

Η αρχή της διάσπασης έχει τις ρίζες της στη θεωρία των θεσμών⁹ η οποία επικρατούσε το Μεσαίωνα κατά την εποχή της φεουδαρχίας σύμφωνα με την οποία η κληρονομία διέπονταν από το δίκαιο της χώρας στην οποία βρίσκονταν το κάθε αντικείμενο. Συνεπώς, μέχρι τότε, δεν γινόνταν διάκριση μεταξύ κινητής και ακίνητης περιουσίας. Η διάκριση αυτή έγινε αργότερα όταν επί της κληρονομιάς των κινητών εφαρμόζονταν ο προσωπικός θεσμός του κληρονομούμενου, ο οποίος ανευρίσκονταν με βάση το δίκαιο της κατοικίας του, ενώ επί της κληρονομιάς των ακινήτων, η κληρονομία διασπώνταν σε τόσες ομάδες όσες και οι χώρες στις οποίες βρισκόνταν «tot hereditates quod territoria».

Σήμερα, σύμφωνα με την αρχή της διάσπασης της κληρονομιάς¹⁰, στις κληρονομικές σχέσεις που αφορούν στον ίδιο κληρονομούμενο, εφαρμόζονται περισσότερα από ένα δίκαια. Συγκεκριμένα τα κληρονομιά κατανέμονται με κριτήριο την τοποθεσία όπου βρίσκονται σε αυτοτελείς κληρονομικές ομάδες και ως προς κάθε μία από αυτές εφαρμόζονται διαφορετικά δίκαια¹¹. Η κατάτμηση αυτή της

⁸ Βλ. *Μαριδάκη*, *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο* II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σ.116-117.

⁹ Η θεωρία αυτή επικράτησε στη Βόρεια Ιταλία, τη Γαλλία και την Ολλανδία.

¹⁰ Βλ. *Βασιλακάκη*, *Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ.86 επ.

¹¹ Βλ. *Grahl-Madsen*, *Conflict between the Principle of unitary Succession and the System of Scission*, ICLQ 1979, σελ. 641.

lex hereditatis θυμίζει το *depeçage*¹² που συναντάται στο ενοχικό διεθνές δίκαιο και συνίσταται στην εφαρμογή, ως προς την ίδια σύμβαση, διαφορετικών δικαίων κατόπιν ρητής ή σιωπηρής συμφωνίας των μερών, με τη διαφορά ότι η κατάτμηση της lex hereditatis δεν οφείλεται στη βούληση του διαθέτη αλλά στη χρησιμοποίηση διαφορετικών συνδέσμων από το ιδ.δ.δ κάθε χώρας σχετικά με τον προσδιορισμό της lex hereditatis.

Μία μορφή διάσπασης είναι η διάκριση σε κινητά και ακίνητα, έτσι ώστε ως προς τα κινητά πράγματα της κληρονομιάς να εφαρμόζεται το δίκαιο της τελευταίας κατοικίας ή ιθαγένειας του κληρονομούμενου, ενώ ως προς τα ακίνητα εφαρμόζεται το δίκαιο του τόπου όπου αυτά κείνται¹³.

Η διάσπαση, όμως, της κληρονομιάς περιουσίας σε περισσότερες ομάδες, μπορεί να δημιουργήσει πληθώρα προβλημάτων τόσο κατά την εξ αδιαθέτου όσο και κατά την εκ διαθήκης διαδοχή. Όταν κατά το θάνατο ενός προσώπου, προς ρύθμιση της κληρονομιάς του, καλούνται σε εφαρμογή διάφορα δίκαια, είναι σχεδόν αναπόφευκτο ότι θα προκύψουν διαφωνίες σχετικά με το νομικό χαρακτηρισμό των αντικειμένων της κληρονομιάς ως κινήτα ή ακίνητα, ως προς τον καθορισμό των κληρονόμων και των κληρονομικών τους μεριδίων, ως προς τη νόμιμη μοίρα και την ευθύνη των κληρονόμων για τα χρέη της κληρονομιάς κ.α.¹⁴. Π.χ Ισπανός κληρονομούμενος ο οποίος κατοικούσε τα τελευταία χρόνια της ζωής του στην Αυστρία, πριν το θάνατό του συντάσσει διαθήκη με την οποία αφήνει ακίνητα στην Ισπανία, στην Αυστρία, στη Γαλλία και τραπεζικές καταθέσεις στην Ελβετία. Στη διαθήκη του συμπεριέλαβε τα δύο τέκνα του, αλλά παρέλειψε τη σύζυγό του. Γεννάται, λοιπόν, το ερώτημα με βάση ποιο δίκαιο θα καθορισθεί εάν η τελευταία έχει δικαίωμα στη νόμιμη μοίρα, σε τι ποσοστό και εάν ο υπολογισμός του κληρονομικού της μεριδίου θα γίνει για το σύνολο της κληρονομιάς, οπότε θα εφαρμοστεί ένα δίκαιο ή για κάθε ομάδα περιουσιακών αντικειμένων χωριστά, οπότε θα εφαρμοστεί διαφορετικό δίκαιο για κάθε ομάδα.

¹² Βλ. Παπασιώπη-Πασιά, Η κοινοτική Σύμβαση της Ρώμης του 1980 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές όπως ισχύει στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 20 επ., Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη, Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 299.

¹³ Οι υποστηρικτές της αρχής της διάσπασης διατείνονταν ότι η εφαρμογή της lex rei sitae επιβάλλονταν για λόγους δημοσίας τάξεως εξαιτίας της μεγάλης τους αξίας έναντι των κινητών, βλ. Μπεντερμάχερ-Γερούση, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 20-21.

¹⁴ Βλ. Niggemann, Nachlaßseinheit oder Nachlaßspaltung (Eine rechtspolitische Untersuchung am Beispiel des deutschen und französischen Rechts), Köln 1973, σελ. 139, Li, Some recent Developments in the Conflict of Laws of Succession, RCADI 1990-V, σελ. 56 επ.

Επιπλέον, κατά την εφαρμογή περισσότερων δικαίων, είναι πιθανό να αδικηθούν κάποιοι κληρονόμοι. Αυτό μπορεί να συμβεί εάν π.χ. το δίκαιο της χώρας Χ αγνοεί το θεσμό της νόμιμης μοίρας ή αντιθέτως εάν κάποιος μεριδούχος έλαβε ποσοστό επί της κληρονομιαιάς περιουσίας μεγαλύτερο της νόμιμης μοίρας εις βάρος άλλων μεριδούχων γιατί έτσι ορίζει το δίκαιο της χώρας Ψ¹⁵. Στις περιπτώσεις αυτές είναι πιθανό να παραμερίζεται και η βούληση του διαθέτη. Αυτά είναι μερικά μόνο από τα προβλήματα που ενδέχεται να ανακύψουν κατά την εφαρμογή της αρχής της διάσπασης της κληρονομιαιάς περιουσίας.

Σταδιακά η αρχή αυτή, περί τα μέσα του 18^{ου} αιώνα, άρχισε να υποχωρεί και να παραχωρεί τη θέση της στην αρχή της ενότητας διότι πέραν των μειονεκτημάτων της θεωρείται, επιπλέον, ασυμβίβαστη με τη φύση και την έννοια της κληρονομικής διαδοχής ως καθολικής διαδοχής στην κληρονομιαιά περιουσία του αποβίωσαντος. Παρόλα αυτά η αρχή της διάσπασης εξακολουθεί να ισχύει σε ορισμένες χώρες όπως η Γαλλία¹⁶ και η Αγγλία όπου ο γενικός κανόνας είναι ότι ως προς τα ακίνητα εφαρμόζεται η *lex rei sitae*, ενώ ως προς τα κινητά το δίκαιο της κατοικίας του κληρονομούμενου. Το ίδιο ισχύει στη Σκωτία και στο Βέλγιο¹⁷.

1.1 Η διάσπαση της κληρονομιάς ως προς τη φορολόγηση

Στην Ελλάδα η αρχή της διάσπασης εφαρμόζεται, κατ' εξαίρεση, ως προς τη φορολόγηση της κληρονομιάς. Οι φορολογικοί νόμοι υπακούουν στην αρχή της εδαφικότητας ή χωρικότητας¹⁸, σύμφωνα με την οποία εφαρμόζονται οι νόμοι του κράτους ενώπιον των δικαστηρίων ή άλλων αρχών του οποίου ανακύπτει η ανάγκη επίλυσης κάποιας διαφοράς. Ως εκ τούτου όσον αφορά στη φορολόγηση της κληρονομιάς, εφαρμόζονται οι νόμοι του κράτους εκείνου, στο έδαφος του οποίου

¹⁵ Βλ. Μπαλή, Κληρονομικό Δίκαιο, 4^η έκδοση, Αθήνα 1938, σελ. 693.

¹⁶ Βλ. *Audit*, Droit International privé, 3rd edition, Paris 2000, σελ. 744-746, *Loussouarn, Bourel*, Droit International privé, 6 ed., Paris 1999, σελ. 509 επ., *Loussouarn-Bourel*, Droit International privé, 6 ed., Paris 1999, σελ. 741 επ.

¹⁷ Βλ. *Androulidaki-Dimitriadi*, *Klamaris, Spyridakis*, Hereditary relations and testament law in the European Union, Athens 2008, σελ. 20 επ., <http://www.successions-europe.eu/en/france/topics>.

¹⁸ Οι χωρικοί νόμοι ως επί το πλείστον αφορούν στην οργάνωση της πολιτείας και αποβλέπουν στην συντήρηση και την ύπαρξη αυτής, γι' αυτό καταλαμβάνουν όλους τους ευρισκόμενους στην περιοχή της ελληνικής πολιτείας ημεδαπούς και αλλοδαπούς, όχι λόγω της φύσης τους, αλλά εκ του γεγονότος ότι τα πραγματικά περιστατικά τα οποία καλύπτει ο νόμος εκτυλίσσονται πάντα στο ελληνικό έδαφος, βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 115.

κατέλειπε ο κληρονομούμενος περιουσία, ασχέτως εάν είχε κάποια άλλη σχέση με αυτό¹⁹.

Στη χώρα μας η ρύθμιση της φορολογίας διεθνούς κληρονομίας περιέχεται στο άρθρο 3 παρ. 1 του νόμου 2961/2001²⁰, ο οποίος κύρωσε τον Κώδικα διατάξεων φορολογίας, κληρονομιών, δωρεών, γονικών παροχών προικών και κερδών από λαχεία, το οποίο στην περίπτωση α' ορίζει ότι οι ελληνικοί φορολογικοί νόμοι εφαρμόζονται επί του συνόλου των κληρονομιών που βρίσκονται στην Ελλάδα, ανεξάρτητα από την ιθαγένεια του κληρονομούμενου, ενώ στην περίπτωση β' ορίζει ότι, εφόσον ο κληρονομούμενος είχε την ελληνική ιθαγένεια, το πεδίο εφαρμογής των νόμων αυτών επεκτείνεται και στην κινητή περιουσία του που βρίσκεται στο εξωτερικό. Η ρύθμιση αυτή αποτυπώνει καθαρά την αρχή της διάσπασης καθώς, όσον αφορά στον Έλληνα κληρονομούμενο, το σύνολο της περιουσίας του που βρίσκεται στην Ελλάδα υποβάλλεται στον ελληνικό φόρο κληρονομιών, όπως και τα κινητά που κατά το χρόνο του θανάτου του βρίσκονταν στο εξωτερικό. Αντιθέτως, τα ακίνητα τα οποία είχε αποκτήσει ο Έλληνας κληρονομούμενος στο εξωτερικό υπάγονται στους φορολογικούς νόμους του κράτους της τοποθεσίας τους, εφαρμόζεται δηλαδή ως προς αυτά η *lex rei sitae*.

Ο πρόσφατος νόμος 3842/2010²¹ κατήργησε με το άρθρο 25§8 τις εξαιρέσεις που εισήγαγε το άρθρο 25§1 περ. β' και το άρθρο 25§2 περ. ε' του ν. 2961/2001 από τις ρυθμίσεις του άρθρου 3 παρ. 1 περ. α' και β'. Με το άρθρο 25§9, όμως, προστέθηκε στον Κώδικα η παράγραφος 3 του άρθρου 25 η οποία στο εδ. β' ορίζει ότι τα μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα νομικά πρόσωπα, τα οποία υπάρχουν ή συνιστώνται νόμιμα στην Ελλάδα, καθώς και τα αντίστοιχα αλλοδαπά με τον όρο της αμοιβαιότητας και οι περιουσίες του άρθρου 96 του α.ν. 2039/ 1939 (ΦΕΚ 455 Α), εφόσον επιδιώκουν αποδεδειγμένα σκοπούς εθνωφελείς ή θρησκευτικούς ή σε ευρύτερο κύκλο φιλανθρωπικούς ή εκπαιδευτικούς ή καλλιτεχνικούς ή κοινωφελείς κατά την έννοια του άρθρου 1 του α.ν. 2039/1939, υπόκεινται σε αυτοτελή φορολόγηση.

¹⁹ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 115-116, *Παρούσα*, Το δίκαιο των διεθνών συμβάσεων της Ελλάδας και αι διεθνείς αρχαί επί της φορολογίας των κληρονομιών, Αθήνα 1974, σελ. 44-45.

²⁰ ΦΕΚ Α' 266/22.11.2001.

²¹ ΦΕΚ Α' 58/23.04.2010

Επίσης, για να αποφευχθεί το ενδεχόμενο να φορολογηθεί διπλά η κινητή περιουσία του κληρονομουμένου, το άρθρο 32 του νόμου 2961/2001 προβλέπει την έκπτωση του φόρου που έχει καταβληθεί σε ένα ή περισσότερα άλλα κράτη.

Η Ελλάδα έχει συνάψει διμερείς συμβάσεις για την αποφυγή της διπλής φορολόγησης με διάφορες χώρες. Ενδεικτικά αναφέρουμε τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Ισπανία, την Ιταλία, την Αυστρία, τη Δανία, την Ελβετία, το Ηνωμένο Βασίλειο, την Ιρλανδία, την Ισλανδία, την Ολλανδία, τις ΗΠΑ και πολλά άλλα κράτη²².

Εντούτοις, το ενδεχόμενο να έρθει ο δικαστής αντιμέτωπος με δύσκολα προβλήματα φορολογικού διεθνούς δικαίου²³ δεν έχει εξαληφθεί, διότι κάθε χώρα εφαρμόζει διαφορετικούς φορολογικούς νόμους, άλλοι από τους οποίους μπορεί να αντιμετωπίζουν την κληρονομία ως σύνολο, το οποίο υπόκειται στις φορολογικές διατάξεις ενός μόνο δικαίου, ενώ άλλοι ως αποτελούμενη από πολλές και διαφορετικές ομάδες για καθεμία από τις οποίες ισχύει διαφορετικό φορολογικό δίκαιο, κάτι το οποίο προκαλεί προβλήματα που ταλανίζουν τόσο τους κληρονόμους όσο και το κράτος της τοποθεσίας των κληρονομιών.

2. Η αρχή της ενότητας

Η αρχή της ενότητας της κληρονομικής διαδοχής έλκει την προέλευσή της από την ρωμαϊκή ιδέα της ενότητας της κληρονομιάς²⁴ και σύμφωνα με αυτή, το σύνολο των κληρονομικών σχέσεων υπόκειται σε ένα μόνο δίκαιο, μία *lex hereditatis*, είτε αυτό είναι το δίκαιο της τελευταίας ιθαγένειας, είτε το δίκαιο της τελευταίας κατοικίας του κληρονομουμένου²⁵. Η κληρονομία θεωρείται ένα ενιαίο σύνολο, χωρίς να γίνεται διάκριση μεταξύ κινητής και ακίνητης περιουσίας²⁶.

Αξιοσημείωτο είναι ότι η αρχή της ενότητας της κληρονομιάς συμβαδίζει με το χαρακτήρα της καθολικής διαδοχής που χαρακτηρίζει την κληρονομική διαδοχή

²² Μπάτζιου-Καρακάση, Διεθνείς Κληρονομίες-Φορολογικά Θέματα και Λύσεις, Νοτάριος 20 (2007). 34 επ., <http://www.gsis.gr/ddos/b.html>.

²³ Αναφερόμαστε ιδιαίτερα στις περιπτώσεις που δεν έχει υπογραφεί κάποια διεθνή σύμβαση η οποία ρυθμίζει ειδικά, ζητήματα φορολογικού δικαίου.

²⁴ Βλ. Μπεντερμάχερ-Γερούση, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Εκδόσεις Δ. Τζάκα-Σ. Δελαγραμμάτικα (1954), σελ. 115-116, *Li*, Some recent Developments in the Conflict of Laws of Succession, RCADI 1990-V, σελ. 25 επ.

²⁵ Βλ. Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 72 επ.

²⁶ Βλ. Βρέλλη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 2008, σελ. 343, *Grahl-Madsen*, Conflict between the Principle of unitary Succession and the System of Scission, ICLQ 1979, σελ. 641, *Li*, Some recent Developments in the Conflict of Laws of Succession, RCADI 1990-V, σελ. 25 επ.

και ο οποίος απορρέει από τη διάταξη του άρθρου 1710 ΑΚ²⁷. Άλλωστε η αρχή του ενός δικαίου εφαρμόζεται γενικότερα στο ελληνικό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ενώ και η διατήρηση της ενότητας της κληρονομιάς μετά το θάνατο του διαθέτη εναρμονίζεται με το γεγονός ότι η περιουσία του αποβιώσαντος όσο ζούσε αποτελούσε ένα ενιαίο σύνολο. Ο ενιαίος χαρακτήρας της περιουσίας του διαθέτη συνδέεται και με το γεγονός ότι η βούληση του διαθέτη είναι ενιαία καθώς αντιλαμβάνεται την περιουσία του ως ένα ενιαίο περιουσιακό σύνολο το οποίο αντιμετωπίζει συνολικά, χωρίς διακρίσεις ανάλογα με την τοποθεσία των κληρονομιών²⁸.

Η αρχή της ενότητας πλεονεκτεί σε αρκετά σημεία σε σχέση με την αρχή της διάσπασης διότι η εφαρμογή ενιαίου δικαίου στο σύνολο των κληρονομικών σχέσεων παρακάμπτει τα προβλήματα που δημιουργούνται από την εφαρμογή διαφορετικών δικαίων για κάθε ομάδα αντικειμένων, όπως είδαμε ανωτέρω, διευκολύνει τους κληρονόμους και παρέχει ασφάλεια δικαίου²⁹. Η αρχή της ενότητας απλοποιεί την επίλυση θεμάτων που σχετίζονται με το νομικό χαρακτηρισμό των αντικειμένων της κληρονομιάς και το διαχωρισμό τους σε κινητά και ακίνητα προκειμένου να καθορισθεί το εφαρμοστέο δίκαιο (καθώς δεν υφίσταται διαχωρισμός κατά την αρχή της ενότητας), τον προσδιορισμό των μεριδούχων, τον υπολογισμό της νόμιμης μοίρας με βάση το σύνολο της κληρονομιάς, τον προσδιορισμό της ευθύνης των κληρονόμων για τα χρέη της κληρονομιάς³⁰ καθώς και την εκκαθάριση παθητικού-ενεργητικού, όπως και την εφαρμογή των ίδιων διατυπώσεων³¹ για όλους τους κληρονόμους που θέλουν να αποδεχθούν ή να αποποιηθούν την κληρονομία.

Ωστόσο, το γεγονός ότι ορισμένες χώρες υιοθετούν την αρχή της ενότητας ενώ άλλες εξακολουθούν να εφαρμόζουν την αρχή της διασπάσεως δημιουργεί, αναμφίβολα, προβλήματα στην εφαρμογή της αρχής της ενότητας, αναφορικά με την αναγνώριση και εκτέλεση μιας δικαστικής απόφασης από την μία έννομη τάξη στην άλλη. Αυτό σημαίνει ότι ενδέχεται να μην είναι δυνατή η αναγνώριση μιας δικαστικής απόφασης, η οποία εκδόθηκε στη χώρα που βρίσκονται τα κληρονομιαία

²⁷ Βλ. *Ευρυγένη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 285, *Βρέλλη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 2008, σελ. 342.

²⁸ Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ.88 επ., *Savigny*, System des heutigen römischen Rechts, Bd. VIII, Berlin 1847, σελ. 303.

²⁹ Βλ. *Niggemann*, Nachlaßeinheit oder Nachlaßspaltung (Eine rechtspolitische Untersuchung am Beispiel des deutschen und französischen Rechts), Köln 1973, σελ. 153-154.

³⁰ Βλ. *Ferid*, Le rattachement autonome de la transmission successorale en droit international privé, RCADI 1974-II, σελ. 71 επ.

³¹ Βλ. *Niggemann*, Nachlaßeinheit oder Nachlaßspaltung (Eine rechtspolitische Untersuchung am Beispiel des deutschen und französischen Rechts), Köln 1973, σελ. 101.

και σύμφωνα με τον κανόνα συνδέσεως της οποίας η κληρονομική διαδοχή διέπεται από ένα μόνο δίκαιο, σε χώρα που υιοθετεί την αρχή της διασπάσεως. Αν π.χ. ελληνικό δικαστήριο εφάρμοσε ως προς την κληρονομία του Α, ο οποίος κατοικούσε ως το θάνατό του στην Ελλάδα, το δίκαιο της χώρας Χ, δηλαδή της τελευταίας ιθαγένειας του κληρονομουμένου, ενδέχεται η απόφαση που εξέδωσε να μην αναγνωρισθεί στη χώρα όπου βρίσκονται τα κληρονομιαία διότι το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο της χώρας Χ εφαρμόζει ως προς την κληρονομιαία περιουσία το δίκαιο της *lex rei sitae* και όχι αυτό της τελευταίας *lex patriae* του κληρονομουμένου.

Τέτοιου είδους προβλήματα ανακύπτουν όταν το δίκαιο της χώρας, στην οποία βρίσκεται μέρος των κληρονομιών, δέχεται την κατάτμηση της *lex hereditatis*, αλλά και όταν το δίκαιο αυτό δέχεται την ενότητα της *lex hereditatis*, αλλά ο κανόνας συνδέσεως του υποδεικνύει άλλο δίκαιο από εκείνο το οποίο εφάρμοσε το δικαστήριο που εξέδωσε την αλλοδαπή δικαστική απόφαση, της οποίας επιδιώκεται η αναγνώριση του δεδικασμένου³². Ενυπάρχει, λοιπόν, ο κίνδυνος να εκδοθούν αντιφατικές αποφάσεις ως προς το δίκαιο που διέπει την κληρονομία από τα δικαστήρια των πολιτειών, όπου βρίσκεται μέρος των κληρονομιών. Το μεγαλύτερο, όμως, πρόβλημα γεννάται όσον αφορά στην αναγνώριση και εκτέλεση δικαστικής απόφασης, η οποία καθορίζει τα κληρονομικά δικαιώματα στο σύνολο της κληρονομίας, εφόσον κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο της χώρας αυτής προβλέπεται ότι η *lex hereditatis* είναι η *lex rei sitae* των κληρονομιών³³.

Συμπερασματικά, παρόλο που η αρχή της ενότητας δεν στερείται μειονεκτημάτων καθώς η εφαρμογή της δύναται να δημιουργήσει και αυτή προβλήματα, είναι σαφώς προτιμότερη από την αρχή της διάσπασης της κληρονομίας. Την ίδια άποψη φαίνεται πως ενστερνίστηκε και ο Έλληνας νομοθέτης, γι' αυτό και κατά τη σύνταξη του Αστικού Κώδικα υιοθέτησε την αρχή της ενότητας της κληρονομίας, όπως θα δούμε παρακάτω.

3. Η αρχή της μείζονος εγγύτητας

Η αρχή της μείζονος εγγύτητας, η οποία δεν βρήκε απήχηση στο ελληνικό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, υπαγορεύει την υποχώρηση της αρχής της ενότητας της *lex*

³² Βλ. Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994,σελ. 91-92.

³³ Βλ. Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994,σελ. 92.

hereditatis και την εφαρμογή από το δικάζον δικαστήριο της lex rei sitae του κληρονομαίου ακινήτου που βρίσκεται εκτός του forum, εάν έτσι ορίζει ο κανόνας ιδ.δ.δ. της χώρας όπου βρίσκεται το ακίνητο³⁴. Προκειμένου, δηλαδή, να αποφευχθεί η σύγκρουση που ενδέχεται να προκύψει μεταξύ της lex hereditatis που υποδεικνύει ο κανόνας συνδέσεως του forum και της lex rei sitae του κληρονομαίου ακινήτου που βρίσκεται σε άλλο κράτος, εφαρμόζεται η αρχή της μείζονος εγγύτητας.

Π.χ ο Χ, ο οποίος είναι Έλληνας, κατοικεί στην Αργεντινή και πεθαίνοντας αφήνει ακίνητη περιουσία τόσο στην Αργεντινή όσο και στην Ελλάδα. Ο Έλληνας δικαστής θα κρίνει την κληρονομική διαδοχή του Χ σύμφωνα με το άρθρο 28 ΑΚ, δηλαδή σύμφωνα με το δίκαιο της τελευταίας ιθαγένειας του κληρονομουμένου η οποία εν προκειμένω είναι η ελληνική. Ο Αργεντινός δικαστής, όμως, εφαρμόζοντας το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο της χώρας του, θα κρίνει την κληρονομική διαδοχή κατά το δίκαιο της χώρας του, ως το δίκαιο της τελευταίας κατοικίας του Χ. Παρατηρούμε, λοιπόν, ότι τα ιδιωτικά διεθνή δίκαια των δύο εμπλεκόμενων πολιτειών επιτάσσουν το καθένα την εφαρμογή του δικαίου της δικής του χώρας. Στην περίπτωση αυτή έχουμε θετική σύγκρουση των δύο δικαίων.

Εάν όμως ο Χ ήταν Αργεντινός ο οποίος κατοικούσε στην Αθήνα και κατά το θάνατό του άφησε ακίνητα τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αργεντινή, τότε ο Έλληνας δικαστής θα εφαρμόζε το άρθρο 28 ΑΚ, οπότε η κληρονομική διαδοχή του Χ θα κρίνονταν βάσει του δικαίου της Αργεντινής, ως το δίκαιο της τελευταίας ιθαγένειας του κληρονομουμένου, το οποίο όμως με τη σειρά θα παρέπεμπε στο ελληνικό δίκαιο, ως το δίκαιο της τελευταίας κατοικίας του κληρονομουμένου. Στην περίπτωση αυτή έχουμε αρνητική σύγκρουση γιατί τα ιδιωτικά διεθνή δίκαια των δύο πολιτειών κρίνουν ως εφαρμοστέο το δίκαιο της άλλης πολιτείας και όχι το δικό τους.

Για λόγους πρακτικής ανάγκης η ως άνω αρνητική σύγκρουση γέννησε τη θεωρία της αναπαραπομπής³⁵, ενώ η θετική σύγκρουση οδήγησε στην αρχή της μείζονος εγγύτητας³⁶. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι στο μέτρο που η αρχή της

³⁴ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληντα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο ΙΙ, Αθήνα 1937, σελ. 468 επ., *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 29, *Βρέλλη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 2008, σελ. 342, *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 93-94.

³⁵ Το άρθρο 32 ΑΚ ορίζει ότι στο αλλοδαπό δίκαιο που πρέπει να εφαρμοστεί δεν περιλαμβάνονται και οι κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου της αλλοδαπής πολιτείας, απαγορεύοντας έτσι την αναπαραπομπή, βλ. *Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 69 επ.

³⁶ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 26-27

μείζονος εγγύτητας απαιτεί να λαμβάνονται υπόψη αλλοδαποί κανόνες συγκρούσεως, θυμίζει αρκετά τον μηχανισμό της αναπαραπομπής αν και υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους³⁷.

Η αρχή της μείζονος εγγύτητας ή αρμοδιότητας δεν βρήκε, ωστόσο, ενιαία απήχηση. Υπέρ της αρχής αυτής υποστηρίχθηκε η άποψη ότι η εφαρμογή της εξασφαλίζει την αναγνώριση του δεδικασμένου της αποφάσεως που εκδίδει το δικάζον δικαστήριο³⁸. Σύμφωνα, όμως, με τον αντίλογο³⁹ η εφαρμογή της αρχής της μείζονος εγγύτητας κάθε άλλο παρά εξασφαλίζει την αναγνώριση του δεδικασμένου της αλλοδαπής απόφασης ή την κήρυξη της εκτελεστότητάς της καθώς είναι πολύ πιθανό το δίκαιο του κράτους όπου πρόκειται να ζητηθεί η αναγνώριση του δεδικασμένου να απαιτεί τη συνδρομή και άλλων όρων οι οποίοι δεν προβλέπονται από τις διατάξεις του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του *forum*. Εξάλλου και η επιλογή διαφορετικών κανόνων συνδέσεως από τα ιδιωτικά διεθνή δίκαια των χωρών με τα οποία συνδέεται μία κληρονομική διαφορά, δυσκολεύουν την αναγνώριση και την εκτέλεση των αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων⁴⁰.

Ο Έλληνας νομοθέτης, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, απέρριψε τελικά την αρχή της μείζονος εγγύτητας, παρόλο που αρχικά υπήρχαν σκέψεις⁴¹ για την εισαγωγή της στους κανόνες του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, ως μη συμβιβαζόμενη με την αρχή της αυτοτέλειας των κανόνων συγκρούσεως, η οποία επιβάλλει να θεσπίζονται οι κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου αυτοτελώς, μη επηρεαζόμενοι από τους κανόνες του αλλοδαπού ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Το γεγονός, άλλωστε, ότι ο μηχανισμός της παραπομπής σε κανόνες αλλοδαπού ιδιωτικού διεθνούς δικαίου απαγορεύεται από το άρθρο 32 ΑΚ, δεν είναι άσχετο με την απόρριψη της αρχής της μείζονος εγγύτητας, καθώς οι λόγοι που οδηγούν στην αποδοχή ή μη της τελευταίας είναι άμεσα συνυφασμένοι με τους λόγους που οδηγούν στην αποδοχή ή μη του μηχανισμού της παραπομπής⁴².

³⁷ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληνα*, *Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο* II, Αθήνα 1937, σελ. 469 επ., *Βασιλακάκη*, *Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 94-95.

³⁸ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, *Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο*, Αθήνα 1954, σελ. 29-30.

³⁹ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληνα*, *Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο* II, Αθήνα 1937, σελ. 471 επ.

⁴⁰ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληνα*, *Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο* II, Αθήνα 1937, σελ. 471 επ.

⁴¹ Υπήρχε στο Προσχέδιο Μαριδάκη στο άρθρο 23 και 33 και στο Σχέδιο της Συντακτικής Επιτροπής αρ. 19 και 32, βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, *Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο*, Αθήνα 1954, σελ. 29.

⁴² Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληνα*, *Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο* II, Αθήνα 1937, σελ. 474, *Μαριδάκη*, *Αιτιολογική Έκθεση ΑΚ*, σελ. 151-152, *Βασιλακάκη*, *Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 95.

Η λύση που επικράτησε τελικά στο ελληνικό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο είναι η αρχή της ενότητας, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από το άρθρο 28 ΑΚ.

Γ. Το δίκαιο που διέπει την κληρονομική διαδοχή κατά το ελληνικό ιδ.δ.δ.

1. Το άρθρο 28 ΑΚ

Μέχρι την εισαγωγή του Αστικού Κώδικα το ελληνικό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο αποδεχόταν την αρχή της διάσπασης της κληρονομίας. Το άρθρο 5 παρ. 2 του Αστικού Νόμου όριζε ότι η «εκ διαθήκης ή εξ αδιαθέτου διαδοχή διέπεται υπό των νόμων της Πολιτείας εις ήν ανήκει ο κληρονομούμενος, εκτός εάν πρόκειται περί ακινήτων κειμένων εν Ελλάδι, τα οποία ως προς τούτο διέπονται υπό του ελληνικού νόμου»⁴³. Την αρχή της διάσπασης είχε αποδεχθεί προηγουμένως, όμως, και η ελληνική νομολογία, η οποία επηρεασμένη από το γαλλικό δίκαιο, εφάρμοζε επί των ακινήτων το δίκαιο της τοποθεσίας τους και επί των κινητών το δίκαιο του τόπου κατοικίας του κληρονομούμενου κατά το θάνατό του⁴⁴. Διαπιστώνουμε, όμως, ότι η θεωρία και η προηγηθείσα νομολογία δεν συμφωνούσαν διότι το άρθρο 5 παρ. 2 όριζε ότι εφαρμοστέο δίκαιο σχετικά με τα κινητά είναι το δίκαιο της ιθαγένειας του κληρονομούμενου, ενώ η νομολογία το δίκαιο της κατοικίας του. Ως προς τα ακίνητα η νομολογία⁴⁵ εφάρμοζε την *lex rei sitae*, δηλαδή τον τόπο όπου αυτά κείνται, ενώ το άρθρο 5 παρ. 2 του Αστικού Νόμου⁴⁶ το δίκαιο της ιθαγένειας του

⁴³ Βλ. *Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 371.

⁴⁴ Βλ. *Βάλληνδα*, Το Ελληνικό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο κατά το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνας, Αθήνα 1935, σελ. 41 επ.

⁴⁵ ΑΠ 242/1869 Πείρα σελ. 7342, ΑΠ 12/1872 Πείρα σελ. 7343, ΑΠ 43/1875 Πείρα σελ. 7345, ΑΠ 331/1902 Θεμ ΙΔ (1903). 209, ΕφΑθ 93/1920 Θεμ ΛΑ (1920).344, ΕφΑθ 803/1926 Θεμ. ΛΗ (1927).390, ΕφΑθ 1482/1929 Θεμ. ΜΑ (1930).524, ΕφΑθ 11/1935 Θεμ. ΜΣΤ (1935).690, ΕφΘρ 72/1928 Θεμ. Μ (1929).40.

⁴⁶ Ως προς την ερμηνεία της διάταξης αυτής δεν υπήρξε εξ αρχής ομοφωνία, αλλά διατυπώθηκαν διάφορες απόψεις. Συγκεκριμένα ο Μαριδάκης υποστήριξε ότι η κατ' εξαίρεση εφαρμογή της *lex rei sitae* είχε προβλεφθεί μόνο για τα ακίνητα τα οποία βρισκόταν στην Ελλάδα. Η ερμηνεία αυτή, άλλωστε, κατά τη γνώμη του, συνέβαλε και στον περιορισμό της αρχής της διάσπασης. Την αντίθετη ερμηνεία υιοθέτησε η νομολογία, σύμφωνα με την οποία, όσον αφορά στα ακίνητα, ως *lex hereditatis* εφαρμόζεται το δίκαιο της τοποθεσίας τους, ανεξαρτήτως εάν είναι ημεδαπό ή αλλοδαπό. Η εξαίρεση δηλαδή του άρθρου 5 παρ. 2 του Αστικού Νόμου δεν ίσχυε μόνο για το ελληνικό δίκαιο. Βέβαια, σύμφωνα με την ερμηνεία αυτή επιτείνονταν η αρχή της διάσπασης αφού αυξάνονταν οι πιθανότητες κατάτμησης της *lex hereditatis*. Την άποψη αυτή, πάντως, την ενστερνίστηκαν και την επικρότησαν αρκετοί θεωρητικοί, βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 99-100.

κληρονομούμενου, εκτός εάν αυτά βρισκόνταν στην Ελλάδα, οπότε κατ' εξαίρεση εφαρμόζονταν το ελληνικό δίκαιο.

Η ισχύς του άρθρου 5 παρ. 2 του Αστικού Νόμου διήρκησε μέχρι τη θέση σε ισχύ του ΑΚ. Μετά τη θέση σε ισχύ του ΑΚ, περιορίστηκε στις κληρονομικές σχέσεις που αφορούσαν σε κληρονομούμενο ο οποίος απεβίωσε πριν τεθεί σε ισχύ ο ΑΚ, δηλαδή πριν από την 23/02/1946⁴⁷. Πλέον το ελληνικό ιδ.δ.δ υιοθετεί την αρχή της ενότητας η οποία αποτυπώνεται δια του άρθρου 28 ΑΚ⁴⁸, το οποίο δεν διακρίνει μεταξύ κινητών και ακινήτων ή μεταξύ περιουσιακών στοιχείων που βρίσκονται στην Ελλάδα ή στο εξωτερικό. Αντιθέτως, το σύνολο των κληρονομικών σχέσεων του θανόντος ρυθμίζονται από την τελευταία *lex patriae* του κληρονομούμενου.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι το άρθρο 28 ΑΚ διατυπώθηκε ακολουθώντας την αρχή της αυτοτέλει των κανόνων του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Αυτό σημαίνει ότι ο νομοθέτης, υπό την έννοια «κληρονομικές σχέσεις» δεν συμπεριλαμβάνει θεσμούς γνωστούς μόνο στο ουσιαστικό κληρονομικό δίκαιο του Κώδικα⁴⁹. Κληρονομικός θεσμός αλλοδαπού δικαίου άγνωστος στο δικό μας σύστημα δικαίου πρέπει κατ' αρχήν να εντάσσεται στη συνδετέα έννοια⁵⁰ των κληρονομικών σχέσεων και να τυγχάνει εφαρμογής στην Ελλάδα, εφόσον δεν προσβάλλει την ελληνική δημόσια τάξη⁵¹.

Το άρθρο 28 ΑΚ, επομένως, προστάζει την εφαρμογή των κανόνων ουσιαστικού δικαίου το οποίο ισχύει στην αλλοδαπή πολιτεία, την ιθαγένεια της οποίας είχε ο κληρονομούμενος όταν πέθανε και όχι των κανόνων του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Αυτό προκύπτει, εξάλλου, από το άρθρο 32 ΑΚ⁵² το οποίο απαγορεύει την παραπομπή⁵³ και το οποίο ορίζει ότι το εφαρμοστέο αλλοδαπό δίκαιο δεν περιλαμβάνει τους κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου της αλλοδαπής πολιτείας.

⁴⁷ Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 100, και ΑΠ 1262/2002.

⁴⁸ Άρθρο 28 ΑΚ: Οι κληρονομικές σχέσεις διέπονται από το δίκαιο της ιθαγένειας που είχε ο κληρονομούμενος όταν πέθανε.

⁴⁹ Βλ. *Βάλληγδα*, Αι Θεωρητικά Αρχαί του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του Ελληνικού Αστικού Κώδικος, Αθήναι 1942, σελ. 48.

⁵⁰ Η σωστή ερμηνεία των πραγματικών περιστατικών είναι αυτή που θα οδηγήσει στην κατάλληλη ένταξή τους στο πλαίσιο του άρθρου 28 ΑΚ ή άλλου κανόνα δικαίου.

⁵¹ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 43.

⁵² Άρθρο 32 ΑΚ: Στο αλλοδαπό δίκαιο που πρέπει να εφαρμοσθεί δεν περιλαμβάνονται και οι κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου της αλλοδαπής πολιτείας.

⁵³ Βλ. *Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη*, Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 71-73.

Συνεπώς μέσω του άρθρου 32 ΑΚ διασφαλίζεται η αρχή της ενότητας⁵⁴. Αποκλείεται, δηλαδή, η επίκληση κανόνων συνδέσεως του αλλοδαπού ιδιωτικού διεθνούς δικαίου που δέχονται ενδεχομένως την εφαρμογή ενός άλλου δικαίου (π.χ. της κατοικίας ή της διαμονής) οπότε θα μπορούσε να ισχύει και ένα άλλο δεύτερο δίκαιο. Παραπομπή επιτρέπεται μόνο σε κάποια προδικαστικά ζητήματα⁵⁵ όταν καλούνται να λυθούν με βάση τον κανόνα συνδέσεως της *lex causae* καθώς επίσης και σε κάποιες διεθνείς συμβάσεις που κύρωσε η Ελλάδα.

Έτσι, λοιπόν, εάν ο Χ ο οποίος ήταν Αργεντινός και κατοικούσε στην Ελλάδα πέθαινε αφήνοντας περιουσία τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Αργεντινή, ο Έλληνας δικαστής, προκειμένου να ρυθμίσει τις κληρονομικές του σχέσεις, θα εφάρμοζε, σύμφωνα με το άρθρο 28 ΑΚ, το δίκαιο της ιθαγένειας του Χ, δηλαδή το αργεντινό δίκαιο, αλλά δεν θα λάμβανε υπόψη το Ιδ.δ.δ. της Αργεντινής το οποίο παραπέμπει στο ελληνικό δίκαιο, ως το δίκαιο της κατοικίας του κληρονομούμενου. Το αργεντινό όμως δίκαιο το οποίο δέχεται την αναπαραπομπή θα εφάρμοζε το ελληνικό δίκαιο (δίκαιο της κατοικίας), το οποίο θεωρεί εφαρμοστέο το αργεντινό δίκαιο (το δίκαιο της ιθαγένειας). Στην περίπτωση αυτή θα επιτυγχάνονταν ομοιόμορφη επίλυση της διαφοράς, καθώς οι δύο χώρες θα εφάρμοζαν τελικά το ίδιο ουσιαστικό δίκαιο.

Εάν ο Χ ήταν Βέλγος και κατοικούσε στην Ελλάδα, πέθαινε αφήνοντας περιουσία τόσο στην Ελλάδα όσο και στο Βέλγιο, ο Έλληνας δικαστής προκειμένου να ρυθμίσει τις κληρονομικές του σχέσεις θα εφάρμοζε το βελγικό δίκαιο, σύμφωνα με το άρθρο 28 ΑΚ, δηλαδή το δίκαιο της ιθαγένειας του Χ, χωρίς να λάβει υπόψη του το Ιδ.δ.δ. του Βελγίου, το οποίο ορίζει ότι οι κληρονομικές σχέσεις του κληρονομούμενου ρυθμίζονται από το δίκαιο της τελευταίας κατοικίας του, εν προκειμένω από το ελληνικό. Το βελγικό δίκαιο δεν δέχεται την αναπαραπομπή και έτσι θα φτάναμε στο εξής αποτέλεσμα: το ελληνικό δίκαιο να θεωρεί εφαρμοστέο το

⁵⁴ Βλ. *Francescakis*, La théorie du renvoi et les conflits de systèmes en droit international privé, Paris 1958, σελ. 81 επ., *Niggemann*, Nachlaßseinheit oder Nachlaßsplattung (Eine rechtspolitische Untersuchung am Beispiel des deutschen und französischen Rechts), Köln 1973, σελ. 78 επ.

⁵⁵ Η αρχή της ανεξαρτησίας του ελληνικού Ιδ.δ.δ. η οποία διέπει και τον κανόνα συνδέσεως του άρθρου 28 ΑΚ, εφόσον λόγω της ρητής διάταξης του άρθρου 32 ΑΚ έχει καταδικασθεί η αναπαραπομπή, υποχρεώνει τον ερμηνευτή των κανόνων του Ιδ.δ.δ. του ελληνικού ΑΚ, ακόμη και επί προδικαστικών ζητημάτων να δίνει λύση βάσει του ημεδαπού κανόνα Ιδ.δ.δ. Ο αλλοδαπός κανόνας Ιδ.δ.δ. δεν είναι δυνατόν να ληφθεί υπόψη προς λύση του εφαρμοστέου δικαίου επί προδικαστικού ζητήματος, αφού κάτι τέτοιο θα παραβίαζε τη βούληση του Έλληνα νομοθέτη του Α.Κ. ο οποίος θέσπισε ανεξάρτητους κανόνες συγκρούσεως, μη επηρεαζόμενους από αλλοδαπούς κανόνες συγκρούσεως, βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 44-45, *Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη*, Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 75, 103 επ.

βελγικό και το βελγικό να θεωρεί εφαρμοστέο το ελληνικό. Στην περίπτωση αυτή δεν θα επιτυγχάνονταν ομοιόμορφη λύση, γιατί τα δύο δίκαια θα εφάρμοζαν διαφορετικό ουσιαστικό δίκαιο.

Συμπεραίνουμε, λοιπόν, ότι όταν το δίκαιο του *forum* απορρίπτει την αναπαραπομπή, ενώ το δίκαιο το οποίο θα εφαρμοστεί βάσει του ημεδαπού κανόνα συγκρούσεως την δέχεται, επιτυγχάνεται η ομοιόμορφη επίλυση του προβλήματος. Εάν, όμως, το τελευταίο απορρίπτει την αναπαραπομπή, η ομοιομορφία δεν επιτυγχάνεται. Εάν πάλι το δίκαιο του *forum* δέχεται την αναπαραπομπή, η ομοιομορφία επιτυγχάνεται στην πρώτη και όχι στην δεύτερη περίπτωση⁵⁶.

Γι' αυτό, λοιπόν, έχει υποστηριχθεί η άποψη⁵⁷ ότι η αντιμετώπιση *de lege ferenda* του προβλήματος της αναπαραπομπής δια του άρθρου 32 ΑΚ το οποίο την απαγορεύει, δεν είναι ορθή. Αντιθέτως, θα έπρεπε, ο δικαστής να είναι ελεύθερος να αντιμετωπίσει την κάθε περίπτωση, σύμφωνα με το περί δικαίου συναίσθημά του, βοηθούμενος και από την αρχή της αναπαραπομπής, προκειμένου να επιτύχει μια ομοιόμορφη λύση η οποία θα είναι αποδεκτή από όλες τις εμπλεκόμενες έννομες τάξεις. Από την άλλη πλευρά, όμως, η εφαρμογή αλλοδαπών κανόνων ιδιωτικού διεθνούς δικαίου μειώνει τη δικαιοσύνη, καθιστώντας δυσχερή τον καθορισμό του εφαρμοστέου δικαίου, ενώ δεν διασφαλίζει ούτε την προστασία των τρίτων.

Οι λόγοι που οδήγησαν τον Έλληνα νομοθέτη να επιλέξει τον εν λόγω κανόνα συνδέσεως ήταν, μεταξύ άλλων, για να εξασφαλίσει τη ρύθμιση των κληρονομικών σχέσεων των Ελλήνων που διαμένουν στην αλλοδαπή από το ελληνικό δίκαιο καθώς και για να προστατεύσει με αυτόν τον τρόπο τους δεσμούς του απόδημου ελληνισμού με την ελληνική έννομη τάξη. Αυτή είναι μία τακτική που ακολουθούν οι περισσότερες χώρες εξαγωγής μεταναστών. Από την άλλη, οι χώρες υποδοχής μεταναστών, όταν ενδιαφέρονται για την ταχεία ενσωμάτωση αυτών, έχουν την τάση να διευρύνουν το πεδίο εφαρμογής της *lex domicilii*⁵⁸.

Το σίγουρο πάντως είναι ότι η λύση που έδωσε ο νομοθέτης με τον κανόνα αυτό έδωσε αφορμή για ποικίλους προβληματισμούς και ερωτηματικά τα οποία θα αναπτύξουμε στη συνέχεια.

⁵⁶ Βλ. *Ευρυγένη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1973 σελ. 125.

⁵⁷ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 40-41, *Σπυρόπουλο*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1938, σελ. 103, *Κρίση*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Γενικό Μέρος, 1970, σελ. 146-147.

⁵⁸ Βλ. *Γραμματικάκη-Αλεξίου*, Η κατοικία του φυσικού προσώπου στο Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 1980, σελ. 25-26.

2. Διμερείς Συμβάσεις

Υπάρχουν περιπτώσεις που δεν καθορίζει το άρθρο 28 ΑΚ τις κληρονομικές σχέσεις που χαρακτηρίζονται από στοιχεία αλλοδαπότητας, αλλά διεθνείς συμβάσεις οι οποίες περιέχουν ειδική ρύθμιση, η ισχύς των οποίων υπερέχει έναντι του ημεδαπού κανόνα συνδέσεως. Στη συνέχεια θα δούμε μερικές από αυτές τις συμβάσεις που έχει υπογράψει η χώρα μας.

2.1 Διμερείς συμβάσεις με ευρωπαϊκά κράτη

Αυτές είναι οι διμερείς συμβάσεις που έχει υπογράψει η Ελλάδα με διάφορα ευρωπαϊκά κράτη⁵⁹:

α) η Ελληνοισπανική Σύμβαση από 21.2/6.3.1919, η οποία κυρώθηκε με το νόμο 2423/1920 και ερμηνεύτηκε με το νόμο 2850/1954 και αφορά το διακανονισμό των αποβιούντων Ελλήνων στην Ισπανία και των Ισπανών που απεβίωσαν στην Ελλάδα. Σύμφωνα με το άρθρο 14 της σύμβασης αυτής ως *lex hereditatis* για τα κινητά εφαρμόζεται το δίκαιο της τελευταίας ιθαγένειας του κληρονομούμενου, ενώ το άρθρο 13 παρ. 1 ορίζει ότι ως προς τα ακίνητα εφαρμόζεται η *lex rei sitae*. Επίσης, σύμφωνα με το άρθρο 16 ορίζεται ότι σε περίπτωση που Έλληνας αποβιώσει άκληρος στην Ισπανία ή Ισπανός στην Ελλάδα ως προς τα ακίνητα θα εφαρμόζεται το δίκαιο της χώρας στην οποία βρίσκονται και ως προς τα κινητά οι νόμοι του κράτους όπου απεβίωσε ο κληρονομούμενος.

β) η Ελληνορωσική Σύμβαση⁶⁰ από 17/30.8.1913 που κυρώθηκε με το νόμο 289/1914 η οποία περιέχει ακριβώς τις ίδιες διατάξεις με την Ελληνοισπανική Σύμβαση.

γ) η Ελληνοελβετική Σύμβαση της 1.12.1927 (νόμος 3610/1928), η οποία αναφέρεται σε θέματα δικαστικής προστασίας, το άρθρο 10 όμως επιλαμβάνεται και θεμάτων εφαρμοστέου δικαίου επί κληρονομικών σχέσεων. Η σύμβαση αυτή δεν διακρίνει μεταξύ κινητών και ακινήτων αλλά υιοθετεί την αρχή της ενότητας της κληρονομίας⁶¹.

δ) η Ελληνοτσεχοσλοβακική Σύμβαση της 7.4.1927 (νόμος 3829/1929) που αφορούσε μεταξύ των άλλων και ζητήματα που άπτονται του εφαρμοστέου δικαίου

⁵⁹ Βλ. Μουρατίδου, Οι διασυνοριακές εκ διαθήκης και εξ αδιαθέτου κληρονομίες, Νοτάριος 21 (2005).17 επ., Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 104.

⁶⁰ Βλ. Γέσιου-Φαλτσή, Αστικά δικονομικά διατάξεις των διεθνών συμβάσεων της Ελλάδας, Θεσσαλονίκη 1964, σελ. 68.

⁶¹ Βλ. Στρέϊτ-Βάλλιγντα, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1937, σελ. 498-9.

επί κληρονομικών υποθέσεων (άρθρα 16-28), η οποία όμως καταργήθηκε στο σύνολο της με το άρθρο 51 της μεταξύ των δύο χωρών από 22.10.1980 υπογραφείσας Σύμβασης (ν. 1323/1983).

2.2 Διμερείς συμβάσεις για αναγνώριση και εκτέλεση αλλοδαπών δικαστικών αποφάσεων οι οποίες συμπεριλαμβάνουν και θέματα κληρονομικού δικαίου⁶²

- α) η από 18.6.1959 Ελληνογιουγκοσλαβική Σύμβαση, που κυρώθηκε με το ν.δ. 4007/1959.
- β) η από 4.11.1961 Ελληνογερμανική Σύμβαση που κυρώθηκε με το ν.δ. 4305/1963 και εξακολουθεί να ισχύει για θέματα μη εμπίπτοντα στο πεδίο εφαρμογής του κανονισμού 44/2001, σύμφωνα με το άρθρο 70 αυτού.
- γ) η από 19.10.1972 Ελληνορουμανική Σύμβαση που κυρώθηκε με το ν.δ. 429/1974.
- δ) η από 8.10.1979 Σύμβαση δικαστικής αρωγής σε αστικές και ποινικές υποθέσεις μεταξύ Ελλάδος και Ουγγαρίας, που κυρώθηκε με το ν. 1149/1981.
- ε) η από 24.10.1979 Σύμβαση δικαστικής αρωγής σε αστικές και ποινικές υποθέσεις μεταξύ Ελλάδας και Πολωνίας, που κυρώθηκε με το ν. 1184/1981.
- στ) η από 22.10.1980 Σύμβαση δικαστικής αρωγής σε αστικές και ποινικές υποθέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τσεχοσλοβακίας, που κυρώθηκε με το ν. 1323/1983.
- ζ) η από 21.5.1981 Σύμβαση δικαστικής αρωγής σε αστικές και ποινικές υποθέσεις μεταξύ Ελλάδας και Σοβιετικής Ένωσης που κυρώθηκε με το ν. 1242/1982 και ισχύει ως προς την Ρωσική Ομοσπονδία και τις χώρες που ανεξαρτητοποιήθηκαν σε συνέχεια της διάλυσης της Σοβιετικής Ένωσης με εξαίρεση τις Βαλτικές χώρες και τη Γεωργία.
- η) η από 2.6.1981 Σύμβαση δικαστικής αρωγής σε αστικές και ποινικές υποθέσεις μεταξύ Ελλάδας και Συρίας, που κυρώθηκε με τον ν. 1450/1984.
- θ) η από 5.3.1984 Ελληνοκυπριακή Σύμβαση νομικής συνεργασίας που κυρώθηκε με το ν. 1548/1985.
- ι) η Σύμβαση δικαστικής αρωγής σε αστικές και ποινικές υποθέσεις μεταξύ Ελλάδας και Κίνας, που κυρώθηκε με το ν. 2385/1995.
- ια) η από 12.4.1993 Σύμβαση δικαστικής αρωγής σε αστικές και ποινικές υποθέσεις μεταξύ Ελλάδας και Τυνησίας, που κυρώθηκε με το ν. 2228/1994 και

⁶² Βλ. Μουρατίδου, Οι διασυνοριακές εκ διαθήκης και εξ αδιαθέτου κληρονομίες, Νοτάριος 21 (2005).17 επ.

ιβ) η από 10.5.1999 Σύμβαση δικαστικής αρωγής σε αστικές και ποινικές υποθέσεις μεταξύ Ελλάδας και Γεωργίας, που κυρώθηκε με το ν. 2813/2000.

2.3 Συμβάσεις που δεν κύρωσε η Ελλάδα

Οι συμβάσεις τις οποίες δεν κύρωσε η Ελλάδα είναι οι εξής⁶³:

- α) η από 1.7.1985 Σύμβαση της Χάγης, για το εφαρμοστέο δίκαιο στο trust και την αναγνώριση του και
- β) η Σύμβαση της Χάγης του 1989 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις κληρονομικές σχέσεις.

Ως προς τις συμβάσεις οι οποίες υπογράφηκαν πριν τη θέση σε ισχύ του ΑΚ, δεν έχει εφαρμογή το άρθρο 32 ΑΚ. Επομένως, για τις συμβάσεις αυτές, εφόσον δεν διευκρινίζεται εάν επιτρέπεται η παραπομπή, ανάκυπτει το ερώτημα εάν η εφαρμογή του δικαίου που υποδεικνύεται ως *lex hereditatis* περιλαμβάνει και τους κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του δικαίου αυτού. Τελικά επικράτησε η άποψη⁶⁴ ότι, εφόσον δεν ορίζεται ρητά, ο εφαρμοστής του δικαίου οφείλει να εφαρμόσει μόνο τους κανόνες ουσιαστικού δικαίου της *lex hereditatis* που είναι εφαρμοστέο με βάση κάθε σύμβαση και να αποκλειστεί η παραπομπή.

3. Η ιθαγένεια του κληρονομουμένου

Ο Έλληνας νομοθέτης επέλεξε ως σύνδεσμο για τη ρύθμιση των κληρονομικών σχέσεων του κληρονομουμένου την ιθαγένεια που είχε αυτός κατά το χρόνο του θανάτου του και όχι κάποιο άλλο σύνδεσμο όπως π.χ. την τελευταία κατοικία του ή διαμονή του. Αντιθέτως η ιθαγένεια των κληρονόμων δεν ενδιαφέρει καθόλου, αφού η κληρονομική διαδοχή έχει ως αντικείμενο το σύνολο των περιουσιακών δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του κληρονομουμένου. Η επιλογή αυτή δεν ήταν τυχαία, αλλά δικαιολογείται καθώς η ιθαγένεια ως σύνδεσμος διέπει όλο το οικοδόμημα των κανόνων σύγκρουσης του Α.Κ., δημιουργώντας έτσι σταθερό δίκαιο.

⁶³ Βλ. Μουρατίδου, Οι διασυννοριακές εκ διαθήκης και εξ αδιαθέτου κληρονομίες, Νοτάριος 21 (2005). 17 επ.

⁶⁴ Βλ. Στρέϊτ-Βάλληνδα, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1937, σελ. 279-280, Μαριδάκη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 288.

Προκειμένου, λοιπόν, να ανευρεθεί, το δίκαιο που διέπει τις κληρονομικές σχέσεις, θα πρέπει, αρχικά, να ανευρεθεί η ιθαγένεια την οποία είχε ο κληρονομούμενος κατά το χρόνο του θανάτου του. Για να εξακριβώσει, όμως, ο δικάζων δικαστής, εάν είχε ο κληρονομούμενος κατά το χρόνο του θανάτου του την ιθαγένεια μιας χώρας θα χρειαστεί να προσφύγει στο άρθρο 29 ΑΚ, το οποίο ορίζει ότι η απόκτηση ή η απώλεια από ένα πρόσωπο της ιθαγένειας μιας πολιτείας ρυθμίζεται από το δίκαιο της πολιτείας αυτής. Κατά βασική αρχή που πηγάζει από το δημόσιο διεθνές δίκαιο, ο καθορισμός των όρων υπό τους οποίους ένα φυσικό πρόσωπο αποκτά ή χάνει την ιθαγένεια ενός κράτους ανήκει στην αποκλειστική δικαιοδοσία του εκάστοτε κράτους⁶⁵, π.χ. Έλληνας δικαστής έρχεται αντιμέτωπος με τη ρύθμιση των κληρονομικών σχέσεων ενός Ισπανού ο οποίος κατέλιπε ακίνητη περιουσία στην Ελλάδα και ο οποίος λίγο πριν το θάνατό του πολιτογραφήθηκε Γερμανός. Ο Έλληνας δικαστής θα κρίνει την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή του κληρονομούμενου βάσει του άρθρου 28 ΑΚ το οποίο οδηγεί στην εφαρμογή της *lex patriae* που είχε αυτός κατά το χρόνο του θανάτου του. Εάν, όμως, ο κληρονομούμενος είχε κατά το χρόνο του θανάτου του τη γερμανική ιθαγένεια θα κριθεί σύμφωνα με το άρθρο 29 ΑΚ κατά το γερμανικό δίκαιο. Βάσει του γερμανικού δικαίου θα κριθεί εάν ο Χ απέκτησε νομίμως, δια πολιτογραφήσεως, τη γερμανική ιθαγένεια οπότε θα εφαρμοστεί το γερμανικό δίκαιο ή όχι, οπότε θα εφαρμοστεί το ισπανικό δίκαιο, ως δίκαιο της ιθαγένειας του κληρονομούμενου.

Πρέπει να τονίσουμε, πάντως, ότι όταν η απόκτηση της ιθαγένειας είναι αποτέλεσμα μίας έννομης σχέσης, θα πρέπει αυτή να είναι έγκυρη έναντι της πολιτείας την ιθαγένεια της οποίας ισχυρίζεται το ενδιαφερόμενο πρόσωπο ότι απέκτησε. Θα πρέπει, δηλαδή, να έχει συντελεσθεί σύμφωνα με το ουσιαστικό δίκαιο το οποίο είναι εφαρμοστέο βάσει των κανόνων ιδιωτικού διεθνούς δικαίου της πολιτείας αυτής⁶⁶. Π.χ. Έλληνας δικαστής καλείται να κρίνει την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή Ισπανίδας υπηκόου η οποία είχε παντρευτεί Βέλγο υπήκοο στην Ελβετία. Εάν απέκτησε αυτή τη βελγική ιθαγένεια θα κριθεί σύμφωνα με το άρθρο 29 ΑΚ, κατά τις διατάξεις του βελγικού δικαίου. Προϋπόθεση, όμως, για την απόκτηση της βελγικής ιθαγένειας είναι η εγκυρότητα του γάμου έναντι του βελγικού κράτους. Η εγκυρότητα του γάμου, όμως, θα κριθεί βάσει των κανόνων ουσιαστικού

⁶⁵ Βλ. *Κρίσπη - Νικολετοπούλου*, Η ιθαγένεια - Γενική θεωρία - Συγκριτικό Δίκαιο, Αθήνα 1965, σελ. 38-39, 86-88, *Κρίσπη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Γενικό Μέρος, 1970, σελ. 248-249.

⁶⁶ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 47-48.

δικαίου στους οποίους οδηγούν οι εφαρμοστέοι κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου της βελγικής πολιτείας και όχι το άρθρο 11 ΑΚ⁶⁷. Εάν, διαπιστωθεί, τελικώς, η εγκυρότητα του γάμου, και η απόκτηση από την κληρονομούμενη της βελγικής ιθαγένειας κατά το χρόνο του θανάτου της, τότε ο Έλληνας δικαστής θα ρυθμίσει την εξ αδιαθέτου κληρονομική της διαδοχή σύμφωνα με το βελγικό δίκαιο.

Συνακόλουθα, η επιλογή του συνδέσμου της ιθαγένειας εξασφαλίζει ασφάλεια δικαίου αφού η ύπαρξη ή η ανυπαρξία της ιθαγένειας ενός κράτους εξακριβώνεται σύμφωνα με τις διατάξεις του κράτους αυτού. Άλλωστε, υπέρ της επιλογής του συνδέσμου της ιθαγένειας έναντι αυτού της κατοικίας, αποτελεί αναμφίβολα το γεγονός ότι οι προϋποθέσεις για την κτήση ή τη μεταβολή της ιθαγένειας προβλέπονται από κανόνες δημοσίου δικαίου, γεγονός που μειώνει σημαντικά τις πιθανότητες να μεθοδεύεται η υπαγωγή μιας έννομης σχέσης σε δίκαιο άλλο από αυτό που κανονικά τη διέπει, οδηγώντας σε καταστρατήγηση του δικαίου⁶⁸.

Επίσης, πρέπει να επισημανθεί ότι όταν ο εφαρμοστέος νόμος περί ιθαγένειας ορισμένου κράτους δεν περιέχει μεταβατικές διατάξεις για το εάν είναι εφαρμοστέα σε δεδομένη περίπτωση αρχαιότερη ή νεότερη διάταξη περί ιθαγένειας, πρέπει να κρίνεται κατά τους γενικούς κανόνες του διαχρονικού δικαίου του κράτους αυτού⁶⁹.

3.1 Πολυϊθαγενής κληρονομούμενος

Εάν ο κληρονομούμενος έχει περισσότερες από μία ιθαγένειες, είναι δηλαδή πολυϊθαγενής⁷⁰, τότε εφαρμοστέο είναι το άρθρο 31 ΑΚ⁷¹. Σύμφωνα με αυτό εάν ο

⁶⁷ Βλ. *Μαριδάκη*, *Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο* II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 207, υποσημείωση 48.

⁶⁸ Με την επιλογή της ιθαγένειας, ως συνδέσμου, δεν εξαλείφεται, πάντως, το ενδεχόμενο να αλλάξει ο κληρονομούμενος την ιθαγένειά του λίγο πριν από το θάνατό του και να εφαρμοστεί τελικά δίκαιο με το οποίο δεν συνδεόταν στενά. Κάτι τέτοιο είναι πιθανότερο να συμβεί σε περιπτώσεις που χωρεί εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή, βλ. *Βασιλακάκη*, *Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο*, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 3.

⁶⁹ Κατά το ελληνικό δίκαιο, αν δεν ορίζεται διαφορετικά, ισχύει ο κανόνας της μη αναδρομικής ισχύος των λόγων κτήσεως και απώλειας της ιθαγένειας σύμφωνα με την γενική αρχή του άρθρου 2 ΑΚ, δηλαδή το δίκαιο που ισχύει κατά το χρόνο επελεύσεως ενός περιστατικού (γεγονότος) ή μιας πράξεως (π.χ. δημόσιας αρχής) εφαρμόζεται προκειμένου να ελεγχθεί αν με βάση αυτό το περιστατικό ή αυτή την πράξη αποκτήθηκε ή αποβλήθηκε η ελληνική ιθαγένεια, βλ. *Κρίσπη*, *Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο – Γενικό μέρος* 1970, σελ. 251-252 .

⁷⁰ Ο Έλληνας δικαστής, σε κάθε περίπτωση, πριν προβεί στην επιλογή της ιθαγένειας με την οποία συνδέονταν ο κληρονομούμενος στενότερα, η οποία θα υποδείξει το εφαρμοστέο δίκαιο, θα πρέπει να εξακριβώσει την ύπαρξη της πολλαπλής ιθαγένειας, ερευνώντας τους περί ιθαγένειας νόμους όλων των πολιτειών που έρχονται σε σύγκρουση.

⁷¹ Βλ. ΜΠΑΘ 4839/2003 ΧρΙΔ (2003).804.

κληρονομούμενος έχει ελληνική και ξένη ιθαγένεια, ως δίκαιο της ιθαγένειας εφαρμόζεται το ελληνικό (άρθρο 31 α' ΑΚ)⁷². Εάν το πρόσωπο έχει πολλαπλή ξένη ιθαγένεια, εφαρμόζεται το δίκαιο της πολιτείας με την οποία συνδέεται στενότερα (άρθρο 31 β'). Στην πρώτη περίπτωση, δηλαδή, εάν μία από τις πολλές ιθαγένειες του κληρονομούμενου είναι η ελληνική εφαρμόζεται το ελληνικό δίκαιο ως *lex hereditatis*, ενώ στη δεύτερη περίπτωση εφαρμόζεται ως *lex hereditatis* το δίκαιο της χώρας με την οποία ο κληρονομούμενος συνδεόταν στενότερα, κάτι το οποίο κρίνει ο δικάζων δικαστής, εκτιμώντας τα εκάστοτε πραγματικά περιστατικά. Θεωρείται, πάντως, ότι το δίκαιο της χώρας με την οποία συνδεόταν στενότερα ο κληρονομούμενος είναι το δίκαιο της χώρας στην οποία είχε την κατοικία του, διότι αυτή αποτελεί σταθερό σύνδεσμο⁷³. Έχει υποστηριχθεί, όμως, και η άποψη⁷⁴ ότι, σε ζητήματα οικογενειακού διεθνούς δικαίου, εάν ο πολυϊθαγενής έχει μεταξύ των άλλων και μία ιθαγένεια η οποία συμπίπτει με την ιθαγένεια της/του συζύγου, πρέπει να τυγχάνει προτιμήσεως το δίκαιο της κοινής τους ιθαγένειας, καθώς η τελευταία ιδρύει αναμφισβήτητα έναν στενό σύνδεσμο. Αυτό, όμως, δεν μπορεί να ισχύσει στο κληρονομικό διεθνές δίκαιο, όπου λαμβάνεται υπ' όψιν μόνο η ιθαγένεια του κληρονομούμενου.

3.2 Κληρονομούμενος ανιθαγενής/πρόσφυγας

Τέλος, υπάρχει η πιθανότητα ο κληρονομούμενος να απεβίωσε ανιθαγενής⁷⁵, δηλαδή χωρίς ιθαγένεια. Καμία σημασία δεν έχει εάν γεννήθηκε ανιθαγενής ή κατέστη ανιθαγενής αργότερα επειδή απέβαλε την ιθαγένειά του. Για τη ρύθμιση της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής των προσώπων αυτών δεν μπορεί να εφαρμοστεί ο κανόνας συνδέσεως του άρθρου 28 ΑΚ, ο οποίος προϋποθέτει την ύπαρξη ιθαγένειας. Συνεπώς, σύμφωνα με το άρθρο 30 ΑΚ⁷⁶, θα εφαρμοσθεί το δίκαιο της συνήθους διαμονής. Αν, ωστόσο, ο κληρονομούμενος κατά το χρόνο του θανάτου του δεν είχε συνήθη διαμονή αλλά απλή διαμονή, διέμενε δηλαδή κάπου

⁷² Βλ. 4839/2003 ΜονΠρωτΑθ ΧρΙΔ 2003/804 και ΑΠ 341/1998 ΝοΒ 1999.422 και ΝοΒ 1999.949.

⁷³ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληντα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1937, σελ. 15, *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 49.

⁷⁴ Βλ. *Κρίσπη-Νικολετοπούλου*, Προσωπικά και περιουσιακά σχέσεις των συζύγων κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1952, σελ. 31, *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 49.

⁷⁵ *Κρίσπη-Νικολετοπούλου*, Η ιθαγένεια (Γενική Θεωρία-Συγκριτικό Δίκαιο), Αθήνα 1965, σελ. 103-104, *Παπασιώπη-Πασιά*, Δίκαιο ιθαγένειας, 7^η Έκδοση, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 42.

⁷⁶ Άρθρο 30 ΑΚ: Εφόσον ο νόμος δεν καθιερώνει άλλη ρύθμιση, αν το πρόσωπο δεν έχει ιθαγένεια, εφαρμόζεται στη θέση του δικαίου της ιθαγένειας, το δίκαιο της συνήθους διαμονής, και αν δεν έχει συνήθη διαμονή, το δίκαιο της απλής διαμονής.

πρόσκαιρα θα εφαρμοσθεί το δίκαιο της απλής διαμονής του. Η διαμονή στην περίπτωση αυτή αποτελεί αναπληρωματικό συνδετικό στοιχείο.

Έχει γίνει δεκτό ότι το άρθρο 30 ΑΚ εφαρμόζεται όχι μόνο σε περιπτώσεις ανιθαγενών ατόμων, αλλά ισχύει αναλογικά για τον καθορισμό της κληρονομικής διαδοχής προσώπων, των οποίων η ιθαγένεια δεν μπορεί να εξακριβωθεί⁷⁷.

Επί ανιθαγενών ατόμων ισχύει η γενική αρχή ότι δεν είναι δυνατόν να τύχει εφαρμογής το δίκαιο της προγενέστερης αυτών ιθαγένειας, αλλά μόνο το δίκαιο της διαμονής αυτών⁷⁸. Στην περίπτωση τους δηλαδή δεν έχει καμία σημασία εάν αυτοί είχαν αποκτήσει πριν από το θάνατό τους την ιθαγένεια κάποιου κράτους εάν κατά το χρόνο του θανάτου τους την είχαν αποβάλει.

Ένα ακόμη ερώτημα το οποίο έχει απασχολήσει τους θεωρητικούς είναι εάν το άρθρο 30 ΑΚ μπορεί να εφαρμοσθεί αναλογικά και όταν ο κληρονομούμενος είναι πρόσφυγας⁷⁹, δηλαδή άτομο που δεν έχει απωλέσει την ιθαγένειά του αλλά δεν επιθυμεί να απολαύσει την προστασία του κράτους του οποίου έχει την ιθαγένεια⁸⁰.

Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι η διάταξη του άρθρου 30 ΑΚ εφαρμόζεται για τον προσδιορισμό της *lex causae* επί εννόμων σχέσεων οικογενειακού δικαίου, στις οποίες ένα τουλάχιστον από τα μέρη είναι πρόσφυγας⁸¹, άποψη η οποία συμφωνεί με το άρθρο 12 της Σύμβασης της Γενεύης του 1951, σύμφωνα με το οποίο η προσωπική κατάσταση του πρόσφυγα διέπεται από το δίκαιο της κατοικίας του ή εάν δεν υπάρχει κατοικία από το δίκαιο της διαμονής του. Συνδέεται, επίσης, με το γεγονός ότι ο πρόσφυγας για λόγους πολιτικούς, έχει αποστασιοποιηθεί από την έννομη τάξη της χώρας, της οποίας την ιθαγένεια διατηρεί.

Η λύση αυτή της εφαρμογής του άρθρου 30 ΑΚ δεν μπορεί να ισχύει όσον αφορά στον καθορισμό της *lex hereditatis*, όταν ο κληρονομούμενος είναι πρόσφυγας διότι ο τελευταίος διατηρεί την ιθαγένειά του, με αποτέλεσμα να λείπει η βασική προϋπόθεση του άρθρου 30 ΑΚ. Το άρθρο 30 ΑΚ μπορεί να τύχει εφαρμογής μόνο στην περίπτωση που ο κληρονομούμενος πρόσφυγας είχε απωλέσει την ιθαγένειά του

⁷⁷ Βλ. Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 14.

⁷⁸ Βλ. Στρέϊτ-Βάλληνδα, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, τόμος Β', Αθήνα 1937, σελ. 18.

⁷⁹ Για την έννοια πρόσφυγας βλ. άρθρο 1 Ν.Δ. 3989/1959 με το οποίο κυρώθηκε η Σύμβαση της Γενεύης περί της νομικής κατάστασης των προσφύγων.

⁸⁰ Για τους πρόσφυγες γενικά βλ. Νάσκου-Περράκη, Το νομικό καθεστώς των προσφύγων στη διεθνή και ελληνική έννομη τάξη, Αθήνα/Κομοτηνή 1991, *Grahl-Madsen*, The Status of Refugees in International Law, Leyden 1966/72.

⁸¹ Βλ. Παπασιώπη-Πασιά, Προβλήματα εφαρμοστέου δικαίου στις σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 166.

πριν από το θάνατό του⁸² ή στην περίπτωση που υπάρχει αβεβαιότητα ως προς την ύπαρξη ή ανυπαρξία της ιθαγένειάς του, λόγω μέτρων που έλαβε εναντίον του το κράτος της προελεύσεώς του⁸³.

Έτσι, οι κληρονομικές σχέσεις του πρόσφυγα κληρονομούμενου ρυθμίζονται από το δίκαιο της ιθαγένειας που είχε κατά το χρόνο του θανάτου του το οποίο πιθανόν να αναγκάστηκε να εγκαταλείψει, εκτός εάν η νομοθεσία του κράτους αυτού είναι και στον τομέα του κληρονομικού δικαίου δυσμενής για τον κληρονομούμενο, οπότε το δικάζον δικαστήριο έχει τη δυνατότητα να επικαλεστεί την προσβολή της δημόσιας τάξης και να μην εφαρμόσει τις δυσμενείς για τον πρόσφυγα κληρονομικές διατάξεις της *lex patriae*, αλλά τις αντίστοιχες διατάξεις της *lex fori*⁸⁴.

3.3 Η εφαρμογή του ιερού μουσουλμανικού νόμου στις κληρονομικές έννομες σχέσεις των Ελλήνων μουσουλμάνων

Η *lex hereditatis* κάποιες φορές ενδέχεται να αποτελείται από περισσότερα προσωπικά δίκαια δημιουργώντας έτσι ζήτημα διαπροσωπικού δικαίου. Ζητήματα διαπροσωπικού δικαίου δημιουργούνται συχνά όταν μεταξύ των υπηκόων του ίδιου κράτους υπάρχει μια ορισμένη κατηγορία προσώπων, η οποία διακρίνεται είτε από τη φυλή, είτε από την εθνικότητα, είτε από τη θρησκεία και δεν υπάγεται για διάφορους λόγους ούτε στο σύνολο, ούτε σε ορισμένες σχέσεις στους γενικούς νόμους αυτής. Στην περίπτωση αυτή συντρέχει παράλληλη εφαρμογή διαφορετικών κανόνων δικαίου εντός της ίδιας επικράτειας⁸⁵. Τα προσωπικά δίκαια που ισχύουν παράλληλα μέσα σε ένα κράτος εφαρμόζονται ανεξάρτητα από τις διοικητικές διαιρέσεις του, αφού το πεδίο εφαρμογής τους συνδέεται με τις περισσότερες κατηγορίες υπηκόων του κράτους που διαφέρουν από το σύνολο. Ως προς τις κατηγορίες αυτές δεν εφαρμόζεται το κοινό δίκαιο αλλά κάποιο προσωπικό δίκαιο. Οι κανόνες

⁸² Πλήθος τέτοιων περιπτώσεων μπορούμε να αντλήσουμε αν ανατρέξουμε στην περίοδο της ναζιστικής Γερμανίας, κατά την οποία πλήθος Γερμανών υπηκόων αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν τη χώρα.

⁸³ Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 14, υποσημείωση 54.

⁸⁴ Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 16.

⁸⁵ Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 29.

διαπροσωπικού δικαίου καθορίζουν ποιο δίκαιο θα εφαρμοσθεί για τη συγκεκριμένη κατηγορία προσώπων⁸⁶.

Σε περιπτώσεις με στοιχεία αλλοδαπότητας, εάν η *lex fori* υποδεικνύει ως εφαρμοστέο το δίκαιο πολιτείας όπου υπάρχουν περισσότερα προσωπικά δίκαια, ο καθορισμός του εφαρμοστέου δικαίου θα γίνει σύμφωνα με τις διατάξεις του διαπροσωπικού δικαίου της αλλοδαπής πολιτείας⁸⁷. Αντίστοιχα, όταν κατ' επιταγή του άρθρου 28 ΑΚ πρέπει να εφαρμοσθεί το ουσιαστικό δίκαιο αλλοδαπής πολιτείας, στην οποία ισχύουν περισσότερα ουσιαστικά δίκαια, το εφαρμοστέο δίκαιο επί της κληρονομικής διαδοχής ανευρίσκεται κατά τους ισχύοντες κανόνες διαπροσωπικού δικαίου της πολιτείας αυτής, ενώ είναι αδιάφορο εάν το εφαρμοζόμενο βάσει του κανόνα του άρθρου 28 ΑΚ δίκαιο της ιθαγένειας του κληρονομούμενου, τυγχάνει αναγνωρισμένης πολιτείας ή μη⁸⁸.

Όσον αφορά στην Ελλάδα, για τους Έλληνες υπηκόους, μουσουλμάνους στο θρήσκευμα, οι οποίοι αποτελούν μία ιδιαίτερη κατηγορία προσώπων, μία μειονότητα εντός της χώρας, έχει θεσπισθεί η κατ' εξαίρεση εφαρμογή του ιερού μουσουλμανικού νόμου⁸⁹ για ορισμένες έννομες σχέσεις όπως π.χ. οι κληρονομικές και οι οικογενειακές, και όχι το κοινό δίκαιο⁹⁰.

Ενδιαφέρον είναι ότι ο ιερός μουσουλμανικός νόμος έπαψε να ισχύει στην Τουρκία από την εποχή του Κεμάλ με την εισαγωγή του (ελβετικού) αστικού κώδικα το 1926, γεγονός που οδήγησε στην κατάργηση των ιεροδικείων. Το ίδιο συμβαίνει και στις πρώην ανατολικές γειτονικές χώρες με μουσουλμανικό πληθυσμό π.χ.

⁸⁶ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληντα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο I, Αθήνα 1937, σελ. 346, *Σπυρόπουλο*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο I, Αθήνα 1938, σελ. 16 επ., *Μαριδάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο I, 2^η έκδοση, Αθήνα 1967, σελ. 307-8, *Κρίσπη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Γενικό Μέρος Αθήνα 1970, σελ. 335, *Ευρυγένη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 38, *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 29.

⁸⁷ Βλ. *Μαριδάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 241.

⁸⁸ βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 41-42, *Μαριδάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 252.

⁸⁹ Το ιερό μουσουλμανικό δίκαιο αποτελεί ειδικό ελληνικό δίκαιο που εφαρμόζεται με βάση τις διατάξεις του διαπροσωπικού δικαίου. Το ιερό αυτό δίκαιο θεωρείται θείο και ακατάλυτο και στηρίζεται στις εντολές του Κορανίου και τις ιερές παραδόσεις, στις ομόφωνες αποφάσεις των ιερών μουσουλμανικών συνόδων και της ερμηνείας των θεολόγων νομομαθών. Το δίκαιο αυτό έχει αυτοτέλεια και σε περίπτωση κενών συμπληρώνεται με την ερμηνεία των δικών του κανόνων που στηρίζονται στο Κοράνιο και στις πηγές του.

⁹⁰ Για να έχει δικαιοδοσία ο Μουφτής πρέπει στην υπό κρίση έννομη σχέση όλα τα εμπλεκόμενα πρόσωπα να είναι μουσουλμάνοι. Εάν υπάρχει κάποιος αλλόθρησκος ο Μουφτής παύει να έχει δικαιοδοσία βλ. *Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 49.

Βουλγαρία, Αλβανία⁹¹. Έτσι η Ελλάδα είναι η μόνη ευρωπαϊκή χώρα στην οποία ισχύει ως εσωτερικό δίκαιο ο ιερός μουσουλμανικός νόμος.

Η εφαρμογή του ιερού μουσουλμανικού νόμου επί ορισμένων έννομων σχέσεων των Ελλήνων μουσουλμάνων κατοχυρώθηκε με μια σειρά διεθνών συμβάσεων που υπέγραψε η Ελλάδα με την Τουρκία μετά τους βαλκανικούς πολέμους⁹². Η ισχύς των διεθνών αυτών συμβάσεων δεν αναιρέθηκε από τη θέση σε ισχύ του ΑΚ, αφού με το άρθρο 2 ΕισΝΑΚ ρητά προβλέφθηκε ότι η ισχύς των διατάξεων του αστικού ή ιδιωτικού διεθνούς δικαίου η οποία πηγάζει από διεθνείς συμβάσεις δεν ανατρέπεται⁹³. Το ιερό μουσουλμανικό δίκαιο θεωρείται ειδικό ελληνικό δίκαιο και αποτελεί αναπόσπαστο μέρος του ελληνικού δικαίου⁹⁴ και ακριβώς για το λόγο αυτό, ακόμη και εάν κάποια ρύθμισή⁹⁵ του δεν είναι σύμφωνη με το ελληνικό δίκαιο, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι αντίκειται στην ημεδαπή δημόσια τάξη.

Προβληματισμός δημιουργήθηκε σχετικά με το εάν οι κληρονομικές σχέσεις των Ελλήνων μουσουλμάνων που κατοικούν στη Δωδεκάνησο διέπονται από τον ιερό μουσουλμανικό νόμο ή ισχύει αυτός μόνο για τους μουσουλμάνους των Νέων

⁹¹ Βλ. *Κοτζάμπαση*, Το πεδίο εφαρμογής του ιερού μουσουλμανικού νόμου στις οικογενειακές έννομες σχέσεις των Ελλήνων μουσουλμάνων, ΕλΔνη 44 (2003). 71.

⁹² Η από 10/06/1981 ελληνοτουρκική σύμβαση, η οποία κυρώθηκε με τον νόμο ΞΛΖ' της 11 Μαρτίου 1882, προέβλεπε την εφαρμογή του μουσουλμανικού δικαίου επί ορισμένων έννομων σχέσεων των Ελλήνων Μουσουλμάνων. Αργότερα, το άρθρο 11 της Συνθήκης των Αθηνών της 1/14 Νοεμβρίου 1913, η οποία κυρώθηκε με το νόμο ΔΣΠ' της 14 Νοεμβρίου 1913, όριζε ότι οι Μουφτήδες έχουν δικαιοδοσία μεταξύ Μουσουλμάνων επί ισλαμικών διαθηκών και διαδοχής σε θέση Μουτιβελλή. Η διάταξη αυτή διατηρήθηκε σε ισχύ δυνάμει του άρθρου 4 εδ. 2 του Νόμου 147/1914, το οποίο όριζε ότι ως προς τους Μουσουλμάνους ισχύουν οι ειδικοί όροι τελευταίας συνθήκης μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Το άρθρο 13§3 του νόμου 2310/1920 όριζε ρητά ότι δεν θίγονται όσα ισχύουν περί της εξ αδιαθέτου διαδοχής των μουσουλμάνων, ενώ το εδ. 1 του άρθρου 10 του Νόμου 2345/1920 όριζε ότι, μεταξύ Μουσουλμάνων, οι Μουφτήδες είναι αρμόδιοι επί θεμάτων που άπτονται ισλαμικών διαθηκών και εξ αδιαθέτου διαδοχής, εφ' όσον διέπεται από τον ιερό μουσουλμανικό νόμο και έχουν γνωμοδοτική αρμοδιότητα για κάθε ζήτημα κληρονομικού δικαίου των μωαμεθανών. Αργότερα, η Συνθήκη των Σεβρών του 1920, η οποία κυρώθηκε με το Ν.Δ. της 29 Σεπτεμβρίου/30 Οκτωβρίου 1923 (άρθρο 14§1) και η Συνθήκη της Λωζάννης του 1923, η οποία κυρώθηκε με το Ν.Δ. της 25 Αυγούστου 1923 (άρθρο 42) επανέλαβαν την εφαρμογή των μουσουλμανικών εθίμων και του ιερού μουσουλμανικού νόμου επί των Μουσουλμάνων Ελλήνων υπηκόων της Θράκης. Η εφαρμογή του ιερού μουσουλμανικού νόμου, επί της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής των Ελλήνων υπηκόων Μουσουλμάνων στο θρήσκευμα, εξακολούθησε να ισχύει και μετά τη θέση σε ισχύ του Εισαγωγικού Νόμου του Αστικού Κώδικα (Ν. 2783/1941), βλ. αναλυτικά *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 61 επ.

⁹³ Αντιθέτως το ισραηλιτικό δίκαιο, το οποίο παλαιότερα εφαρμόζονταν στην Ελλάδα ως ειδικό δίκαιο, έπαυσε να ισχύει από το 1946 με τη θέση σε ισχύ του ΑΚ βλ. *Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 49.

⁹⁴ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Το διαπροσωπικό δίκαιο στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στη Θράκη, Αρμ. ΛΑ (1977), σελ. 633, *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 31, ΑΠ 1723/1980 ΝοΒ 29 (1981).1217.

⁹⁵ Ο μουσουλμανικός θεσμός της πολυγαμίας και του ταλάκ αντίκειται στην ελληνική έννομη τάξη, όμως δεν θεωρήθηκαν ότι προσβάλλουν την ημεδαπή έννομη τάξη γιατί το δίκαιο αυτό είναι ελληνικό.

Χωρών. Εάν δηλαδή ο ιερός μουσουλμανικός νόμος εισάγει προσωπικό δίκαιο τοπικού χαρακτήρα ή προσωπικό δίκαιο εν γένει. Υποστηρίχθηκε η άποψη⁹⁶ ότι ο ιερός μουσουλμανικός νόμος διέπει τις κληρονομικές σχέσεις των Ελλήνων μουσουλμάνων τόσο στη Δωδεκάνησο όσο και σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια, αφού ανελήφθη τέτοια υποχρέωση με τη Συνθήκη των Σεβρών, χωρίς να γίνεται διάκριση ανάλογα με τον τόπο κατοικίας. Την αντίθετη άποψη υιοθέτησε ο Άρειος Πάγος⁹⁷, ο οποίος δέχτηκε ότι στα ζητήματα προσωπικού δικαίου, σύμφωνα με το άρθρο 4 ν. 147/1914, εφαρμόζεται το ιερό μουσουλμανικό δίκαιο από τα ελληνικά δικαστήρια μόνο όταν πρόκειται για διαφορές Έλλήνων υπηκόων μουσουλμάνων που κατοικούν στην υπόλοιπη Ελλάδα εκτός της Δωδεκανήσου. Αργότερα, όμως, το ίδιο δικαστήριο⁹⁸ δέχτηκε ότι για τις έννομες σχέσεις κληρονομικού δικαίου που αφορούν σε Έλληνες υπηκόους, οι οποίοι μετά τη γέννησή τους προσχώρησαν στη μουσουλμανική θρησκεία, ισχύει ο ιερός μουσουλμανικός νόμος. Σήμερα έχει επικρατήσει η στενή ερμηνεία των υποκειμενικών ορίων του άρθρου 4 ν. 147/1914, σύμφωνα με την οποία ο ιερός μουσουλμανικός νόμος έχει προσωπικό αλλά και τοπικό χαρακτήρα, αφορά, δηλαδή, μόνο στους ανταλλάξιμους πληθυσμούς της Δυτικής Θράκης, σύμφωνα με τη Σύμβαση Ειρήνης των Αθηνών του 1913⁹⁹. Για τους Έλληνες μουσουλμάνους που διαβιούν εκτός της Δυτικής Θράκης, εφόσον ο ιερός μουσουλμανικός νόμος αποτελεί ένα προσωπικό δίκαιο τοπικού χαρακτήρα και η αρμοδιότητα του Μουφτή ορίζεται μόνο εντός των ορίων της περιφέρειας του, έχουν αποκλειστική τοπική αρμοδιότητα τα τακτικά δικαστήρια. Αντιθέτως, ο Έλληνας μουσουλμάνος της Θράκης έχει το δικαίωμα να επιλέξει εάν θα υπαχθεί στη δικαιοδοσία του Μουφτή ή των τακτικών δικαστηρίων, των οποίων η αρμοδιότητα είναι συντρέχουσα¹⁰⁰.

Παρόλα αυτά, οι Έλληνες μουσουλμάνοι της Θράκης, προστατεύονται από τις διεθνείς και ευρωπαϊκές συμβάσεις τις οποίες έχει υπογράψει η Ελλάδα και ισχύουν ως εσωτερικό δίκαιο με βάση το άρθρο 28 ΑΚ. Σημαντική είναι η

⁹⁶ Βλ. *Φραγκίστα*, ΕρμΑΚ, άρθρο 6 ΕισΝΑΚ, αριθ. 45, *Κρίση*, Δίκαιο εφαρμοστέον επί των μουλμάνων Ελλήνων υπηκόων, ιδία δε της Δωδεκανήσου, ΕΕΑΝ (1952).162 επ., *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Το διαπροσωπικό δίκαιο στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στη Θράκη, Αρμ. ΛΑ (1977).630, *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 33.

⁹⁷ ΑΠ 738/1967 ΝοΒ 16 (1968).381, ΕΕΝ 35 (1968).261, ΕλΔνη 9 (1968).521.

⁹⁸ ΑΠ 1723/1980.

⁹⁹ Βλ. *Κοτζάμπαση*, Το πεδίο εφαρμογής του ιερού μουσουλμανικού νόμου στις οικογενειακές έννομες σχέσεις των Ελλήνων μουσουλμάνων, ΕλΔνη 44 (2003). 71.

¹⁰⁰ βλ. *Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 50.

Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα δικαιώματα του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) και η σύμβαση - πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των μειονοτήτων. Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου δεν ρυθμίζει ευθέως τα θέματα σχετικά με τις μειονότητες και την προστασία τους. Μόνο το άρθρο 14 απαγορεύει τη διακριτική μεταχείριση των προσώπων που συνδέονται με κάποια μειονότητα¹⁰¹. Επίσης καθοριστικό είναι το άρθρο 3 της σύμβασης-πλαίσιο για τις μειονότητες, το οποίο αναφέρει ότι κάθε πρόσωπο που ανήκει σε μια εθνική μειονότητα έχει δικαίωμα να επιλέγει ελεύθερα αν θα αντιμετωπίζεται ή όχι με βάση την ιδιότητά του αυτή και κανένα μειονέκτημα δεν μπορεί να προκύψει από την επιλογή αυτή ή την άσκηση των σχετικών δικαιωμάτων. Τέλος η Διακήρυξη και το Πρόγραμμα Δράσης που υιοθέτησε η Παγκόσμια Διακήρυξη για τα δικαιώματα του ανθρώπου ορίζει ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι θεμελιώδεις ελευθερίες υπερισχύουν των ιστορικών, πολιτιστικών, θρησκευτικών ή άλλων εθνικών και περιφερειακών ιδιαιτεροτήτων. Η εφαρμογή του ιερού μουσουλμανικού νόμου οριοθετείται από την υποχρέωση της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Ο νόμος 1920 της 4/4.2.1991, ο οποίος κύρωσε την από 24 Δεκεμβρίου 1990 πράξη νομοθετικού περιεχομένου "Περί Μουσουλμάνων Θρησκευτικών Λειτουργιών", κατήργησε το νόμο 2345/1920 και κάθε διάταξη σχετική με θέματα που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του νόμου. Από το άρθρο 5 §§ 1 και 2 του νόμου αυτού προκύπτει ότι ο Μουφτής ασκεί στην περιφέρεια του δικαιοδοσία¹⁰² μεταξύ Μουσουλμάνων Ελλήνων πολιτών επί γάμων, διαζυγίων, διατροφών, επιτροπειών, κηδεμονιών, χειραφεσίας ανηλίκων, ισλαμικών διαθηκών και της εξ αδιαθέτου διαδοχής. Συμπερασματικά, ο νόμος 1920/1991 δεν προκάλεσε μεγάλες αλλαγές ως προς τη δικαιοδοσία του Μουφτή¹⁰³.

Όσον αφορά στην εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή μουσουλμάνου, η δικαιοδοσία του Μουφτή στα ζητήματα επί των οποίων εφαρμόζεται ο ιερός μουσουλμανικός νόμος δεν αφορά στα πράγματα καθαρής ιδιοκτησίας, τα λεγόμενα μούλκια, αλλά στα ακίνητα που ανήκουν στην κατηγορία των άλλοτε

¹⁰¹ Βλ. *Σκόρδα*, Η μειονοτική ταυτότητα: Από το σύστημα της Λωζάνης στο σύστημα του Συμβουλίου της Ευρώπης στο: Η προστασία των μειονοτήτων, σελ. 179.

¹⁰² Σύμφωνα με το β.δ. 9.12.1953/9.1.1954 στην Ελλάδα σήμερα λειτουργούν τρεις Μουφτείες, της Κομοτηνής, της Ξάνθης και του Διδυμοτείχου για περισσότερα βλ. *Τσιτσελίκη*, Οι δικαιοδοσίες του Μουφτή ως ιεροδίκη, ΝοΒ 49 (2001).583 επ.

¹⁰³ Ο θεσμός του Μουφτή ισχύει στην Ελλάδα από το 1881, δηλαδή από την υπογραφή της συνθήκης της Κωνσταντινούπολης. Είναι κατάλοιπο της Οθωμανικής αυτοκρατορίας στα Βαλκάνια και από όλες τις βαλκανικές χώρες μόνο στην Ελλάδα αποτελεί ένα αναγνωρισμένο θεσμό που δεν έχει μόνο θρησκευτική διάσταση αλλά είναι και φορέας δικαστικής εξουσίας.

χαρακτηριζόμενων δημοσίων γαιών¹⁰⁴. Ως προς αυτά εφαρμόζεται το κοινό ελληνικό δίκαιο. Ο Μουφτής ασκεί δικαιοδοσία και για διαφορές που περιέχουν κληροδοσία σε ισλαμικές διαθήκες. Στα πλαίσια αυτής της δικαιοδοσίας έχει το δικαίωμα να συντάσσει ισλαμική διαθήκη, να τη δημοσιεύει, καθώς και να εκδίδει κληρονομητήριο που να αφορά τις διατάξεις της ισλαμικής διαθήκης ή αντικείμενα της εξ αδιαθέτου διαδοχής, δηλαδή ασκεί και περιορισμένη αρμοδιότητα συμβολαιογράφου. Δεν ανήκει στον Μουφτή η δικαιοδοσία αναγνώρισης δημόσιας διαθήκης Μουσουλμάνου ως άκυρη και ανίσχυρη, αλλά μόνο γνωμοδοτική αρμοδιότητα για την εγκυρότητα της σε περίπτωση διάθεσης με αυτή περιουσίας που διέπεται ως προς την εξ αδιαθέτου διαδοχή από τον ιερό μουσουλμανικό νόμο¹⁰⁵. Επίσης, πρέπει να επισημανθεί, ότι στο μουσουλμανικό δίκαιο, η εκ διαθήκης διαδοχή λειτουργεί συμπληρωματικά σε σχέση με την εξ αδιαθέτου διαδοχή με αποτέλεσμα, ο Μουφτής να έχει δικαιοδοσία επί ισλαμικών διαθηκών μόνο εφόσον και η εξ αδιαθέτου διαδοχή διέπεται από τον ιερό μουσουλμανικό νόμο.

Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 5§3 του νόμου 1920/1991, οι εκδιδόμενες από το Μουφτή αποφάσεις επί υποθέσεων αμφισβητούμενης δικαιοδοσίας δεν μπορούν να εκτελεσθούν ούτε αποτελούν δεδικασμένο, αν δεν κηρυχθούν εκτελεστές από το μονομελές πρωτοδικείο της περιφέρειας όπου είναι η έδρα του Μουφτή, κατά τη διαδικασία της εκουσίας δικαιοδοσίας. Το δικαστήριο ερευνά μόνον αν η απόφαση εκδόθηκε μέσα στα όρια της δικαιοδοσίας του Μουφτή και αν οι διατάξεις που εφαρμόστηκαν αντίκεινται στο Σύνταγμα. Περίπτωση εφαρμογής των άρθρων 323 και 905 δεν συντρέχει αφού η απόφαση του Μουφτή δεν είναι αλλοδαπή δικαστική απόφαση.

¹⁰⁴ Βλ. Μπεντερμάχερ-Γερούση, Το διαπροσωπικό δίκαιο στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στη Θράκη, Αρμ. ΛΑ (1977). 632, Μπεκιαρίδη, Οι Μουφτήδες ως θρησκευτικοί ηγέτες των Μουσουλμάνων της περιφέρειας των και ως δημόσιες αρχές, Αρμ. ΚΖ (1973).893, Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 35-36, βλ. και ΑΠ 555/1950 ΕΕΝ 17 (1951).88, ΑΠ (ολ).322/1960 ΕΕΝ 27 (1960).583, ΑΠ 1293/1997 ΕΕΝ 1999 (217), ΑΠ 1041/2000 Δ/ΝΗ 2001.(329), ΑΠ 1097/2007, Αρμ. 2004 (1272), ΝοΒ 2001(1449), ΑΠ 2113/2009, ΕφΘρ 67/1955 Αρμ. Θ (1955).321, ΕφΚερκ 84/1933 Θεμ. ΜΕ (1934).97, ΕφΚερκ 35/1937 Θεμ. ΜΗ (1937).832.

¹⁰⁵ Βλ. Μπεντερμάχερ-Γερούση, Το διαπροσωπικό δίκαιο στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στη Θράκη, Αρμ. ΛΑ (1977). 632-633.

4. Ο χρόνος θανάτου του κληρονομουμένου

Από τον κανόνα συνδέσεως του άρθρου 28 ΑΚ συμπεραίνουμε ότι σε κληρονομικές διαφορές με στοιχειά αλλοδαπότητας, κρίσιμο χρονικό σημείο αποτελεί ο χρόνος θανάτου του κληρονομουμένου, ο οποίος θα κριθεί σύμφωνα με το άρθρο 5 ΑΚ, το οποίο ορίζει ότι η ικανότητα δικαίου του φυσικού προσώπου διέπεται από το δίκαιο της ιθαγένειάς του. Επομένως το ίδιο δίκαιο καθορίζει και τη λήξη της προσωπικότητας του φυσικού προσώπου¹⁰⁶. Παρατηρούμε ότι το άρθρο 5 ΑΚ όπως και το άρθρο 28 ΑΚ χρησιμοποιούν τον ίδιο σύνδεσμο, δηλαδή το δίκαιο της ιθαγένειας του κληρονομουμένου.

Δυσκολία προσδιορισμού του χρόνου θανάτου ενός φυσικού προσώπου υπάρχει όταν αυτό έχει συναποβιώσει με άλλα πρόσωπα, οπότε τότε θα εφαρμοστούν προς επίλυση του προβλήματος τα διάφορα ισχύοντα σε κάθε δίκαιο τεκμήρια, όπως το τεκμήριο προαποβιώσεως, επιβιώσεως, συναποβιώσεως. Στην περίπτωση που όλοι οι συναποβιούντες έχουν την ίδια ιθαγένεια η λύση του προβλήματος είναι απλή. Εφαρμόζεται το τεκμήριο το οποίο προβλέπει το δίκαιο της ιθαγένειάς τους, το οποίο αφορά στην ικανότητα δικαίου η οποία διέπεται από το άρθρο 5 ΑΚ. Το ζήτημα περιπλέκεται εάν οι συναποβιούντες έχουν διαφορετική ιθαγένεια διότι το πιθανότερο είναι, κάθε δίκαιο να έχει θεσπίσει διαφορετικό τεκμήριο του χρόνου αποβιώσεως. Η ταυτόχρονη εφαρμογή όλων των τεκμηρίων είναι αδύνατη, άρα αναγκαστικά πρέπει να γίνει επιλογή του τεκμηρίου ενός εκ των συντρεχόντων δικαίων. Το ερώτημα είναι πως θα γίνει αυτή η επιλογή.

Για την επίλυση του προβλήματος αυτού έχουν υποστηριχθεί πολλές διαφορετικές απόψεις. Συγκεκριμένα, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι πρέπει να εφαρμοστεί το δίκαιο της τελευταίας ιθαγένειας του κληρονομουμένου και να μην υπάρξει παρέκκλιση από το άρθρο 5 ΑΚ¹⁰⁷, ενώ έχει προταθεί και η διαμόρφωση ενός ατομικού κανόνα Ιδ.δ.δ. έτσι ώστε να εφαρμόζεται κάθε φορά το δίκαιο εκείνο που υποδεικνύει το πιο κατάλληλο τεκμήριο για την επίλυση της εκάστοτε

¹⁰⁶ Βλ. *Μαριδάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο Ι, 2^η έκδοση, Αθήνα 1967, σελ. 390, *Ευρυγένη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 188 επ., *Κρίσπη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Ειδικό Μέρος, Αθήνα 1968, σελ. 9, *Βρέλλη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 2008, σελ. 133.

¹⁰⁷ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληνα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο ΙΙ, Αθήνα 1937, σελ. 482 επ.

διαφοράς¹⁰⁸. Η λύση, όμως, αυτή επικρίθηκε διότι δημιουργεί ανασφάλεια δικαίου καθώς η επιλογή του τεκμηρίου ανήκει στην διακριτική ευχέρεια του δικαστή.

Η λύση που προτάθηκε και θεωρείται η ορθότερη γιατί συνδυάζει την πρακτική επίλυση με τη μέγιστη δικαιοσύνη ασφάλεια είναι εκείνη που υποστηρίζει ότι σε αυτήν την περίπτωση πρέπει να τεκμαίρεται ότι ο θάνατος των προσώπων που απεβίωσαν σε κοινό συμβάν επήλθε την ίδια χρονική στιγμή, δηλ. ότι συναποβίωσαν¹⁰⁹.

Δ. Το πεδίο εφαρμογής της *lex hereditatis*

1. Γενικά

Με το θάνατο ενός προσώπου ανακύπτουν ζητήματα σχετικά με την επαγωγή της κληρονομιάς περιουσίας στους εκ διαθήκης ή στους εξ αδιαθέτου κληρονόμους του. Μερικά από τα θέματα που αφορούν στην εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή τα οποία ενδέχεται να απασχολήσουν το δικαστή σε περιπτώσεις που εμπλέκονται στοιχεία αλλοδαπότητας είναι ενδεικτικά: η φύση της μεταβίβασης, η οποία πιθανόν να ποικίλει σε κάθε δίκαιο, ο τρόπος και ο χρόνος επαγωγής της κληρονομιάς, ο καθορισμός του χρόνου και των λόγων επαγωγής, οι προϋποθέσεις μεταβίβασης της κληρονομιάς περιουσίας, η ικανότητα προς το κληρονομείν, τα πρόσωπα των κληρονόμων, η κληρονομική αναξιότητα, η αποδοχή και η αποποίηση της κληρονομιάς, η έκταση της ευθύνης των κληρονόμων έναντι των δανειστών της κληρονομιάς, τα ζητήματα που αφορούν τη διοίκηση και τη δικαστική εκκαθάριση της κληρονομιάς, η σχολάζουσα κληρονομία, το κληρονομητήριο κ.α.¹¹⁰.

Η *lex hereditatis* καθορίζει το λόγο και το χρόνο της επαγωγής της κληρονομιάς¹¹¹, αλλά ορίζει και τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες ανοίγεται η κληρονομία, πάντα όμως υπό την επιφύλαξη της ελληνικής δημόσιας τάξης. Αυτή θα κρίνει εάν χωρεί επαγωγή εξ αδιαθέτου, εκ διαθήκης ή εκ κληρονομικής

¹⁰⁸ Βλ. Μπεντερμάχερ-Γερούση, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα (1954), σελ. 76-77, Μαριδάκη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο Ι, 2^η έκδοση, Αθήνα 1967, σελ. 391 επ.

¹⁰⁹ Βλ. Ευρυγένη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 193, Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 12.

¹¹⁰ Βλ. Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη, Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 372-373. Επίσης βλ. 189/2005 ΜονΠρωτ Ρόδου,

¹¹¹ Βλ. Στρέϊτ-Βάλληντα, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο ΙΙ, Αθήνα 1937, σελ. 476, Μαριδάκη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο ΙΙ, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 242, Τούση, Κληρονομικό Δίκαιο, Ημίτομος Β', Αθήνα 1969, σελ. 861, Ferid, International Privatrecht, 3^η έκδοση, Frankfurt, 1986, σελ. 381.

συμβάσεως¹¹². Το ίδιο δίκαιο κρίνει και τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες ξεκινάει η «ύπαρξη» της κληρονομιάς, εάν δηλαδή εκτός από το φυσικό θάνατο του προσώπου μπορεί να επέλθει και από άλλες αιτίες όπως η αφάνεια, ο πολιτικός θάνατος, η ένταξη στο μοναχικό σχήμα¹¹³, η κήρυξη πτώχευσης¹¹⁴. Ας δούμε, όμως, αναλυτικότερα κάποια από τα θέματα που προαναφέρθηκαν.

1.1 Η κληρονομική διαδοχή σε περίπτωση αφανούς κληρονομούμενου

Ειδικότερα επί αφάνειας η οποία συνεπάγεται στην Ελλάδα επαγωγή της κληρονομιάς το ερώτημα, εάν υφίσταται πράγματι αυτή, δεν θα κριθεί κατά το δίκαιο που διέπει την κληρονομία (άρθρο 28 ΑΚ) αλλά κατά το δίκαιο που διέπει την αφάνεια, δηλαδή σύμφωνα με το άρθρο 6 ΑΚ, το οποίο όμως τυγχάνει να είναι το ίδιο με το δίκαιο που διέπει την κληρονομία καθώς ορίζει ότι η αφάνεια διέπεται από το δίκαιο της ιθαγένειας. Κρίσιμος χρόνος για να κριθεί εάν συντρέχουν οι προϋποθέσεις της αφάνειας με βάση το δίκαιο που υποδεικνύει το άρθρο 6 παρ. 1 είναι ο χρόνος εξαφανίσεως του προσώπου. Η εφαρμογή του δικαίου που διέπει την αφάνεια, ήτοι το δίκαιο της ιθαγένειας του κληρονομούμενου, θα κρίνει και το χρονικό σημείο εκείνο από το οποίο η αφάνεια ξεκινάει να παράγει τις προβλεπόμενες έννομες συνέπειες. Το δίκαιο της ιθαγένειας του αφάντου κατά το χρόνο της κηρύξεώς του σε αφάνεια θα καθορίσει και τις συνέπειες της επανεμφανίσεώς του. Το ίδιο, δηλαδή, δίκαιο το οποίο διαμόρφωσε τις κληρονομικές σχέσεις μετά την κήρυξη της αφάνειας θα πρέπει να ρυθμίσει και την ανατροπή τους. Η τυχόν μεταβολή της ιθαγένειας του αφάντου μετά την κήρυξη της αφάνειάς του δεν θα παίζει κανένα απολύτως ρόλο¹¹⁵.

1.2 Η ικανότητα προς το κληρονομείν

Η ικανότητα προς το κληρονομείν συνίσταται στις προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν στο πρόσωπο του κληρονόμου προκειμένου να επαχθεί η κληρονομία σε αυτόν και κρίνεται σύμφωνα με το άρθρο 28 ΑΚ, δηλαδή σύμφωνα με τη lex

¹¹² Τις συνέπειες που συνεπάγεται η επαγωγή της κληρονομιάς θα τις ρυθμίσει το δίκαιο που διέπει την υπό κρίση έννομη σχέση.

¹¹³ Βλ. ΑΠ 17/2008 Δίκη 2008/1029, Δ/νη 2008/977, ΝοΒ 1980.453 και ΕφΑθ 5911/1979 ΝοΒ 1981.717.

¹¹⁴ Εάν διάταξη αλλοδαπού δικαίου έκανε δεκτή την επαγωγή κληρονομιάς από πολιτικό θάνατο φυσικού προσώπου ή εξαιτίας της εισόδου του στο μοναχικό σχήμα θα έμενε ανεφάρμοστη ως αντίθετη στη δημόσια τάξη.

¹¹⁵ Βλ. Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994,σελ.247.

hereditatis¹¹⁶. Ωστόσο, ορισμένοι υποστήριξαν ότι η ικανότητα προς το κληρονομείν σχετίζεται με τη δικαιοπρακτική ικανότητα του κληρονόμου και εφαρμοστέο είναι το άρθρο 7 ΑΚ, ήτοι η *lex patriae* του κληρονόμου. Αυτό όμως δεν είναι ορθό. Το άρθρο 7 ΑΚ θα εφαρμοσθεί προκειμένου να κριθεί η ικανότητα του κληρονόμου προς κτήση της κληρονομιάς η οποία αποτελεί έκφανση της δικαιοπρακτικής ικανότητας¹¹⁷.

Το δίκαιο της ιθαγένειας του κληρονόμου κατά το χρόνο της επαγωγής της κληρονομιάς θα εφαρμοσθεί προκειμένου να εξακριβωθεί εάν πληρούνται στο πρόσωπό του οι προϋποθέσεις που θέτει η *lex hereditatis* σχετικά με την ύπαρξη της ικανότητας προς το κληρονομείν¹¹⁸. Έτσι λοιπόν το δίκαιο της κληρονομιάς θα κρίνει εάν και κατά ποιο χρονικό σημείο απαιτείται να υπάρχει κληρονόμος για να κληθεί στην κληρονομία και εάν υπάρχει πράγματι αυτός θα κριθεί σύμφωνα με το δίκαιο της ιθαγένειάς του¹¹⁹.

Σύμφωνα με τη *lex hereditatis* θα καθορισθούν και οι κατηγορίες προσώπων που δεν έχουν την ικανότητα προς το κληρονομείν. Σε περιπτώσεις όμως που ο αποκλεισμός κάποιου προσώπου από την κληρονομική διαδοχή συνιστά δυσμενή διάκριση είναι δυνατόν να τεθεί σε εφαρμογή ο μηχανισμός του άρθρου 33 ΑΚ, δηλαδή της επιφύλαξης της δημόσιας τάξης. Αντίθετες προς τη δημόσια τάξη είναι π.χ. οι αλλοδαπές διατάξεις ουσιαστικού δικαίου οι οποίες δεν επιτρέπουν να αποκτήσουν την ιδιότητα του κληρονόμου πρόσωπα που δεν έχουν την ιθαγένεια του κράτους του οποίου το δίκαιο εφαρμόζεται ως *lex hereditatis* (όπως συμβαίνει στο τούρκικο δίκαιο) ή όταν δεν μπορεί κάποιος να αποκτήσει την ιδιότητα του

¹¹⁶ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληνδα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, Αθήνα 1937, σελ. 479, *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 72, *Wengler*, Internationales Privatrecht, 1986, σελ. 670, *Kegel*, Internationales Privatrecht, 6^η έκδοση, München 1987, σελ. 653, *Kropholler*, Internationales Privatrecht, Tübingen 1990, σελ. 377, *Audit*, Droit International privé, 3rd ed., Paris 2000, σελ. 756.

¹¹⁷ Βλ. *Μπαλή*, Κληρονομικό δίκαιο 2^η έκδοση, Αθήνα 1930, σελ. 684, *Στρέϊτ-Βάλληνδα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, Αθήνα 1937, σελ. 531, *Σπυρόπουλο*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1938, σελ. 521, *Ψούνη*, Κληρονομικό Δίκαιο I, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 51.

¹¹⁸ *Στρέϊτ-Βάλληνδα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Τόμος Β', Αθήνα 1937, σελ. 480-481, *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 72, *Ευρυγένη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 175 επ., *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 248.

¹¹⁹ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληνδα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Τόμος Β', Αθήνα 1937, σελ. 480, *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 72, *Σπυρόπουλο*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1938, σελ. 496.

κληρονόμου εξαιτίας του φύλου του¹²⁰. Αντίθεση προς τη δημόσια τάξη υπάρχει και όταν αλλοδαπή διάταξη αποκλείει τους μοναχούς από την κληρονομική διαδοχή¹²¹.

Εκτός από τα φυσικά πρόσωπα μπορούν να κληρονομήσουν και τα νομικά πρόσωπα¹²². Η κληρονομική τους ικανότητα θα κριθεί σύμφωνα με τη *lex hereditatis*, όπως συμβαίνει, άλλωστε, και με τα φυσικά πρόσωπα¹²³, ενώ η ικανότητά τους να αποκτήσουν κληρονομικά δικαιώματα, η οποία εξαρτάται από τη νόμιμη σύστασή τους, θα κριθεί, κατ' αναλογία με την ικανότητα δικαίου των φυσικών προσώπων, από την ικανότητα των νομικών προσώπων, κατά το άρθρο 10 ΑΚ. Μεταξύ της πραγματικής και της καταστατικής έδρας η θεωρία¹²⁴ όπως και η νομολογία¹²⁵ έχουν ταχθεί υπέρ της πρώτης, εκείνης δηλαδή, όπου ασκείται η διοίκηση του νομικού προσώπου.

Στην περίπτωση που κληρονόμος είναι κάποιο νομικό πρόσωπο το ζήτημα είναι ποιο δίκαιο είναι εφαρμοστέο προκειμένου να προσδιορισθεί το χρονικό σημείο κατά το οποίο πρέπει να υπάρχει το νομικό πρόσωπο για να αποκτήσει την ιδιότητα του κληρονόμου¹²⁶. Το πρόβλημα αυτό ανακύπτει όταν ο κληρονομούμενος προβαίνει στη σύσταση ιδρύματος με διάταξη που περιέχεται στη διαθήκη του, πράγμα που σημαίνει ότι το ίδρυμα δεν υφίσταται κατά το χρόνο θανάτου του κληρονομούμενου. Για να κριθεί εάν ένα νομικό πρόσωπο, το οποίο συνίσταται με διαθήκη, υπάρχει κατά το χρόνο επαγωγής της κληρονομιάς έχει υποστηριχθεί ότι εφαρμοστέα είναι η *lex hereditatis*, αλλά έχει υποστηριχθεί και η άποψη ότι θα πρέπει να εφαρμοστούν σωρευτικά τόσο οι διατάξεις της *lex hereditatis* όσο και οι διατάξεις του δικαίου που διέπει την ικανότητα δικαίου του νομικού προσώπου¹²⁷.

¹²⁰ Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 250.

¹²¹ Βλ. *Lagarde*, Vo Successions, Rép. Dalloz Dr. Int., αριθ. 97. Επίσης βλ. ΕφΑθ 1024/1983.

¹²² Σύμφωνα με το ελληνικό κληρονομικό δίκαιο κληρονόμος, πέρα από τον άνθρωπο, μπορεί να γίνει και νομικό πρόσωπο με την προϋπόθεση ότι κατά το χρόνο της επαγωγής έχει συσταθεί νόμιμα και δεν έχει διαλυθεί, δηλαδή έχει κληρονομική ικανότητα όσο έχει νομική προσωπικότητα, πιο αναλυτικά βλ. *Ψούνη*, Κληρονομικό Δίκαιο Ι, Εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 58-59.

¹²³ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληντα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Τόμος Β', Αθήνα 1937, σελ. 488, *Σπυρόπουλο*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1938, σελ. 501-502.

¹²⁴ Βλ. *Μαριδάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο Ι, 2^η έκδοση, Αθήνα 1967, σελ. 440-441, *Κρίσπη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Ειδικό Μέρος, Αθήνα 1968, σελ. 108-109, *Ευρυγένη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, σελ. 215 επ., *Βρέλλη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 2008, σελ. 151.

¹²⁵ ΕφΑθ 3865/1998 ΔΕΕ (1979).726, ΜΠρΠειρ 3433/2000 ΔΕΕ (2000).983, ΑΠ 355/2001 ΕΕμπΔ (2001).279, ΕφΠατρ 640/2006 ΑΧΑΝΟΜ (2007).358, ΑΠ 1835/2007 ΔΕΕ (2008).327, ΠΠρΑθ 6049/2008 ΔΕΕ (2009).455, ΕφΑθ 4801/2009 Δ/νη 2010.250, ΕφΠειρ 127/2009.

¹²⁶ Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 252 επ.

¹²⁷ Πιο αναλυτικά βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 253 επ..

1.3 Η κληρονομική αναξιότητα

Η *lex hereditatis* διέπει και την κληρονομική αναξιότητα η οποία αποτελεί λόγο έκπτωσης του κληρονόμου από την κληρονομία μετά την επαγωγή, σε περίπτωση που συντρέχουν οι προβλεπόμενες από το νόμο προϋποθέσεις¹²⁸. Η αναξιότητα προς το κληρονομείν συνιστά αρνητική προϋπόθεση επαγωγής της κληρονομίας¹²⁹ και όχι περιορισμό της δικαιοπρακτικής ικανότητας και επέρχεται όταν υπάρχει αξιόμεμπτη συμπεριφορά του κληρονόμου. Θα μπορούσε, λοιπόν, να αναρωτηθεί κανείς εάν αντί του δικαίου της ιθαγένειας του κληρονομούμενου είναι εφαρμοστέο το δίκαιο της χώρας όπου συνέβη η αξιόμεμπτη πράξη¹³⁰. Η θεωρία έχει καταλήξει ότι η *lex hereditatis* υπερισχύει και σε αυτή την περίπτωση¹³¹. Σύμφωνα με τη *lex hereditatis* θα κριθεί επίσης πότε επέρχεται η κληρονομική αναξιότητα, ποιες είναι οι συνέπειές της και εάν μπορεί να εκλείψει λόγω συγγνώμης¹³².

1.4 Τα πρόσωπα των κληρονόμων

Όπως αναφέραμε και παραπάνω η *lex hereditatis* καθορίζει τα πρόσωπα των κληρονόμων στην εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή όπως και το ποσοστό επί της κληρονομίας το οποίο λαμβάνει ο κάθε κληρονόμος, το βαθμό συγγένειας μέχρι τον οποίο καλούνται οι κληρονόμοι και τις τάξεις των κληρονόμων, την προσαύξηση των κληρονομικών μεριδίων καθώς και τους περιορισμούς στην κλήση των κληρονόμων. Επίσης η *lex hereditatis* ρυθμίζει την υποχρέωση προς συνεισφορά που βαρύνει τον εν ζωή κληρονόμο. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 28 ΑΚ καθορίζονται τα

¹²⁸ Βλ. *Ψούνη*, Κληρονομικό Δίκαιο Ι, Εκδόσεις Σάκουλα, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 177.

¹²⁹ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 78.

¹³⁰ Για την περίπτωση που η αξιόμεμπτη συμπεριφορά αποτελεί και αξιόποινη πράξη και πραγματοποιείται σε χώρα διαφορετική από το *forum hereditatis* καθώς και για τα διάφορα προβλήματα που ανακύπτουν σε αυτή την περίπτωση βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ.256 επ.

¹³¹ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληντα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο ΙΙ, Αθήνα 1937, σελ. 487, *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 78, *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ.256.

¹³² Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ.259.

πρόσωπα των κληρονόμων που είναι υπόχρεοι προς συνεισφορά, ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η συνεισφορά και το αντικείμενο της συνεισφοράς¹³³.

Εάν ο δικαστής, προκειμένου να κρίνει εάν κάποιο πρόσωπο έχει αποκτήσει την ιδιότητα του κληρονόμου, έρθει αντιμέτωπος με την επίλυση κάποιου προδικαστικού ζητήματος πρώτα π.χ. την εγκυρότητα ενός γάμου, μιας υιοθεσίας κ.λ.π., θα πρέπει να εφαρμόσει το δίκαιο που διέπει την υπό κρίση έννομη σχέση και όχι το δίκαιο της ιθαγένειας του κληρονομούμενου. Εάν, όμως, ο Έλληνας δικαστής διαπιστώσει ότι κατά το δίκαιο που εφαρμόζεται επί της προδικαστικής σχέσης, σε αντίθεση με το δίκαιο που εφαρμόζεται επί της κύριας σχέσης ή αντιστρόφως, δεν χορηγείται σε κάποιο πρόσωπο εξ αδιαθέτου κληρονομικό δικαίωμα τι θα συμβεί; Στην περίπτωση αυτή δεν υπάρχει σχέση προδικαστικού και κύριου ζητήματος, αλλά ζήτημα ένταξης των πραγματικών γεγονότων στο πλαίσιο του αρμόζοντος κανόνα συγκρούσεως, έτσι ώστε με την κατάλληλη ερμηνεία να εφαρμοστεί εκείνος που θα ρυθμίσει όλη την έννομη σχέση¹³⁴.

Όσον αφορά στον επιζώντα σύζυγο, το άρθρο 28 ΑΚ ρυθμίζει το είδος, τη φύση και την έκταση του κληρονομικού του δικαιώματος, όπως και τη λήψη του συζυγικού εξαίρετου ή την υποχρέωση προς συνεισφορά. Προβλήματα δημιουργούνται όταν οι σύζυγοι έχουν επιλέξει το καθεστώς της κοινοκτημοσύνης αντί εκείνου της περιουσιακής αυτοτέλειας και δεν έχει ρυθμισθεί η κληρονομική διαδοχή με διαθήκη. Το ερώτημα σε αυτή την περίπτωση είναι εάν οι αξιώσεις του επιζώντος συζύγου επί της περιουσίας που καταλείπει ο αποβιώσας σύζυγος θα ρυθμισθούν σύμφωνα με το δίκαιο που ρυθμίζει τις περιουσιακές σχέσεις των συζύγων ή σύμφωνα με το δίκαιο που διέπει τις κληρονομικές σχέσεις. Οι διατάξεις του δικαίου που υποδεικνύει το άρθρο 15 ΑΚ, οι οποίες έχουν ως αντικείμενο τις περιουσιακές σχέσεις των συζύγων δεν νομιμοποιούν τις αξιώσεις του επιζώντος συζύγου επί της κοινής περιουσίας, ενώ αντίθετα οι σχετικές με την κληρονομική διαδοχή διατάξεις του εν λόγω δικαίου επιτρέπουν σε αυτόν να λάβει μέρος της κληρονομίας¹³⁵.

1.5 Το κληρονομικό δικαίωμα του Δημοσίου

¹³³ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 82-83.

¹³⁴ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 86 επ., *Μαριδάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 171.

¹³⁵ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 97.

Σε ορισμένα δίκαια¹³⁶ εάν δεν υπάρχουν συγγενείς ορισμένου βαθμού ούτε επιζών σύζυγος, καλείται το Δημόσιο στην τελευταία τάξη ως εξ αδιαθέτου κληρονόμος. Στα δίκαια, όμως, άλλων πολιτειών (π.χ. στα αγγλοαμερικάνικα δίκαια) ορίζεται ότι εάν διαπιστωθεί πως δεν υπάρχει φυσικός εξ αδιαθέτου κληρονόμος, η πολιτεία καταλαμβάνει τα κληρονομικά στοιχεία που βρίσκονται σε αυτή ασκώντας κυριαρχικό δικαίωμα¹³⁷. Είναι γεγονός ότι όταν καλείται ως κληρονόμος το Δημόσιο δημιουργούνται πολλά προβλήματα, γι' αυτό αρκετές χώρες έχουν συνάψει διεθνείς συμβάσεις.

Στην περίπτωση που το εφαρμοστέο δίκαιο δεν καθορίζεται από κάποια διεθνή σύμβαση, θα εφαρμοστεί το δίκαιο που διέπει τις κληρονομικές σχέσεις. Εάν, παρόλα αυτά, διαπιστωθεί ότι σύμφωνα με το άρθρο 28 ΑΚ το αλλοδαπό Δημόσιο που καλείται ως εξ αδιαθέτου κληρονόμος ασκεί κυριαρχικό δικαίωμα, δεν είναι δυνατόν να αναγνωρίσουμε σε αυτό εξ αδιαθέτου κληρονομικό δικαίωμα, καθώς κατά ρητή επιταγή του διεθνούς δικαίου δεν επιτρέπεται η ενάσκηση αλλοδαπής κυριαρχίας εντός των ορίων της επικράτειας¹³⁸. Επίσης όταν ακίνητα της κληρονομιαίας περιουσίας κείνται σε στρατιωτικής και πολιτικής σημασίας γεωγραφικές περιοχές, η περιέλευσή τους, στο αλλοδαπό Δημόσιο είναι δυνατόν να αποτραπεί εάν διακυβεύονται συμφέροντα κοινωνικής πολιτικής. Στις περιπτώσεις αυτές εφαρμόζονται οι κανόνες αμέσου εφαρμογής της *lex rei sitae* και όχι η *lex hereditatis*.

Εάν π.χ. Γερμανός αποβιώσει άκληρος και χωρίς να έχει αφήσει διαθήκη με την οποία να ρυθμίζει την τύχη των περιουσιακών του στοιχείων, δηλαδή των κινητών και ακινήτων τα οποία βρίσκονται στην Ελλάδα, τι θα απογίνουν αυτά; Στην περίπτωση αυτή θα εφαρμοσθεί, σύμφωνα με το άρθρο 28 ΑΚ, το γερμανικό ουσιαστικό δίκαιο, ως το δίκαιο της τελευταίας ιθαγένειας του κληρονομούμενου. Το γερμανικό ουσιαστικό δίκαιο ορίζει ότι στην περίπτωση αυτή η κληρονομιαία

¹³⁶ Το άρθρο 1868 ΑΚ ορίζει ότι «εάν δεν βρεθεί κληρονόμος, το δικαστήριο της κληρονομιάς βεβαιώνει ότι δεν υπάρχει άλλος κληρονόμος εκτός από το Δημόσιο» αλλά και το άρθρο 972 ΑΚ ορίζει ότι «οι περιουσίες όσων πεθαίνουν χωρίς κληρονόμο ανήκουν στο δημόσιο».

¹³⁷ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 98 επ., *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 280 επ.

¹³⁸ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληνα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1937, σελ. 492, *Σπυρόπουλο*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1938, σελ. 508.

περιουσία θα περιέλθει στο γερμανικό Δημόσιο το οποίο καλείται ως εξ αδιαθέτου κληρονόμος των κληρονομιαιών που βρίσκονται στην Ελλάδα.

Αντιθέτως, στην περίπτωση που αποβιώσει άκληρος και αδιάθετος Αυστριακός κληρονομούμενος ο οποίος είχε κινητή και ακίνητη περιουσία στην Ελλάδα, τότε σύμφωνα με το αυστριακό δίκαιο, η κληρονομιαία περιουσία θα περιέλθει στο αυστριακό Δημόσιο όχι λόγω κληρονομικής διαδοχής αλλά κυριαρχικά. Επειδή όμως, όπως προαναφέραμε, αυτό δεν μπορεί να γίνει δεκτό από το ελληνικό κράτος, η κληρονομιαία περιουσία του αυστριακού κληρονομούμενου θα περιέλθει στο ελληνικό Δημόσιο. Αντιστοίχως, όταν Έλληνας κληρονομούμενος πεθαίνει αδιάθετος και χωρίς κληρονόμους και η κληρονομιαία περιουσία του περιλαμβάνει ακίνητα τα οποία κείνται σε χώρες των οποίων το δίκαιο δεν αναγνωρίζει στο Δημόσιο εξ αδιαθέτου κληρονομικό δικαίωμα, τότε τα ακίνητα αυτά θα περιέλθουν στο Δημόσιο της χώρας στην οποία βρίσκονται.

1.6 Η αποδοχή και η αποποίηση της κληρονομίας

Η *lex hereditatis* καθορίζει, επίσης, τον τρόπο επαγωγής της κληρονομίας. Εάν, δηλαδή, περιέρχεται στους κληρονόμους αυτοδικαίως (με την επιφύλαξη βεβαίως της αποποίησης αυτής) ή εάν χρειάζεται να προβούν οι κληρονόμοι σε ρητή ή σιωπηρή αποδοχή της κληρονομιαιάς περιουσίας. Ο τρόπος της αποδοχής ή της αποποίησης της κληρονομίας ρυθμίζεται από το δίκαιο της κληρονομίας, όπως και το επιτρεπτό αυτών, οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες πρέπει να πραγματοποιηθούν, οι συνέπειές τους και η προθεσμία μέσα στην οποία πρέπει να λάβουν χώρα για να είναι έγκυρες. Επίσης, σύμφωνα με τη *lex hereditatis* θα κριθεί εάν επιτρέπεται η μερική αποδοχή ή αποποίηση της κληρονομίας και η δυνατότητα ανάκλησής τους όπως και το επιτρεπτό της αποδοχής με το ευεργέτημα της απογραφής.

Η ικανότητα του κληρονόμου προς αποδοχή ή αποποίηση της κληρονομίας ανάγεται στην δικαιοπρακτική του ικανότητα και ρυθμίζεται βάσει του άρθρου 7 ΑΚ, και όχι βάσει του άρθρου 28 ΑΚ.

Ως προς τον τύπο της αποδοχής ή της αποποίησης της δήλωσης βούλησης εφαρμόζεται, σύμφωνα με το άρθρο 11 ΑΚ, ο κανόνας *locus regit actum*¹³⁹ ο οποίος

¹³⁹ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληνα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, Αθήνα 1937, σελ. 532, *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 70, *Βρέλλη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 2008, σελ. 344.

ορίζει ότι « η δικαιοπραξία είναι έγκυρη ως προς τον τύπο αν είναι σύμφωνη είτε με το δίκαιο που διέπει το περιεχόμενό της, είτε με το δίκαιο του τόπου όπου επιχειρείται, είτε με το δίκαιο της ιθαγένειας όλων των μερών»¹⁴⁰. Η αποδοχή ή η αποποίηση θα πρέπει, δηλαδή, για να είναι έγκυρη, να έχει περιβληθεί τον τύπο που επιτάσσει ένα από τα διαζευκτικώς εφαρμοζόμενα δίκαια. Αυτή η δυνατότητα επιλογής του εφαρμοστέου δικαίου που παρέχει το άρθρο 11 ΑΚ, δυσχεραίνει το έργο των δικαστών σε περίπτωση που τα κληρονομιαία βρίσκονται σε διαφορετικές χώρες, δεδομένου, μάλιστα, ότι κάποιες χώρες υιοθετούν την αρχή της διάσπασης της κληρονομίας.

Προτάθηκε, λοιπόν, για την εξομάλυνση των προβλημάτων που αφορούν στον τύπο της αποδοχής και της αποποίησης της κληρονομίας, η εφαρμογή των διατάξεων της *lex rei sitae*¹⁴¹. Για παράδειγμα εάν κάποιο κληρονομιαίο ακίνητο βρίσκεται στην Ελλάδα, για να είναι έγκυρη η αποδοχή της κληρονομίας, θα πρέπει ο κληρονόμος να φροντίσει να μεταγράψει την αποδοχή της κληρονομίας στο αρμόδιο κατά τόπο Υποθηκοφυλακείο ή Κτηματολόγιο, όπως επιτάσσουν τα άρθρα 1846, 1198 και 1193 ΑΚ¹⁴². Ούτε η λύση αυτή όμως είναι προσήκουσα για τον λόγο ότι οι πιστωτές της κληρονομίας δεν μπορούν να πληροφορηθούν με βεβαιότητα για το έγκυρο της αποδοχής ή της αποποίησης της κληρονομίας εκ μέρους των κληρονόμων αλλά ούτε για τους κληρονόμους είναι εύκολο να γνωρίζουν και να πράττουν όσα το αλλοδαπό δίκαιο δηλαδή το δίκαιο της τοποθεσίας του ακινήτου ορίζει προκειμένου να είναι έγκυρη η αποδοχή ή αποποίηση¹⁴³.

Αναπόφευκτα πάντως για κάποια ζητήματα¹⁴⁴ που αφορούν στην κτήση της νομής και της κατοχής επί των ακινήτων της κληρονομίας, θα εφαρμοσθεί η *lex rei sitae* καθώς το κληρονομικό δίκαιο είναι άρρηκτα συνδεδεμένο με το εμπράγματο¹⁴⁵. Για την απόκτηση, λοιπόν, των εμπράγματων δικαιωμάτων επί των ακινήτων της

¹⁴⁰ Εν προκειμένω το δίκαιο που διέπει το περιεχόμενο της δικαιοπραξίας είναι το δίκαιο της κληρονομίας.

¹⁴¹ Βλ. Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994,σελ.263.

¹⁴² Βλ. Παπαντωνίου, Κληρονομικό δίκαιο, 5^η έκδοση, Αθήνα 1989, σελ. 73 επ., Ψούνη, Κληρονομικό Δίκαιο Ι, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 43-44.

¹⁴³ Βλ. Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994,σελ.263-264.

¹⁴⁴ Τα ζητήματα της παραγραφής των αξιώσεων των κληρονόμων ρυθμίζονται από τη *lex hereditatis*.

¹⁴⁵ Εφαθ 8614/1999.

κληρονομίας πρέπει να εφαρμοσθούν οι διατυπώσεις του δικαίου του τόπου όπου βρίσκονται αυτά¹⁴⁶.

1.7 Τα χρέη της κληρονομίας

Η κληρονομική διαδοχή είναι καθολική διαδοχή, πράγμα που σημαίνει ότι η περιέλευση της περιουσίας του κληρονομούμενου στον ή στους δικαιούχους περιλαμβάνει το σύνολο των κληρονομητών έννομων σχέσεων του και ειδικότερα τόσο το ενεργητικό όσο και το παθητικό της περιουσίας του, δηλαδή τα χρέη και τις υποχρεώσεις του κληρονομούμενου.

Κατά το ενεργητικό και το παθητικό της η κληρονομία δεν αποκτάται μόνο όταν καλείται ένας μοναδικός κληρονόμος, αλλά και σε περίπτωση κλήσης περισσότερων κληρονόμων. Όταν, όμως, οι κληρονόμοι έχουν διαφορετικές ιθαγένειες, τότε το ζήτημα περιπλέκεται καθώς οι ρυθμίσεις των εθνικών δικαίων διαφέρουν. Άλλες περιορίζουν την ευθύνη στο ενεργητικό της κληρονομίας ενώ άλλες δεν αναγνωρίζουν την αποδοχή με το ευεργέτημα της απογραφής.

Εύλογο είναι, αφού η μεταβίβαση των περιουσιακών στοιχείων του κληρονομούμενου, στο σύνολό της, διέπεται από το δίκαιο της τελευταίας ιθαγένειας του κληρονομούμενου, η ρύθμιση της ευθύνης των κληρονόμων για τα χρέη της κληρονομίας να καθορίζεται από το ίδιο δίκαιο¹⁴⁷.

Άλλωστε η δυνατότητα αποδοχής με το ευεργέτημα της απογραφής, η οποία σχετίζεται άρρηκτα με την ευθύνη των κληρονόμων για τα χρέη της κληρονομίας, διέπεται από το άρθρο 28 ΑΚ. Είναι, λοιπόν, σαφές ότι με την εφαρμογή του ίδιου δικαίου και για τη ρύθμιση της ευθύνης για τα χρέη του κληρονομούμενου επιτυγχάνεται κάποια ενότητα η οποία διευκολύνει τους κληρονόμους. Συνεπώς, το δίκαιο που διέπει τις κληρονομικές σχέσεις είναι εφαρμοστέο όχι μόνο για τον προσδιορισμό των δικαιωμάτων των κληρονόμων αλλά και για τον καθορισμό των υποχρεώσεών τους¹⁴⁸, για να κρίθει δηλαδή εάν και υπό ποιες προϋποθέσεις είναι

¹⁴⁶ Βλ. *Μαριδάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 260, *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 264, *Egger*, Le transfert de la propriété dans les successions internationales Neuchâtel/Genève 1982, σελ. 7, *Ferid*, International Privatrecht, 3^η έκδοση, Frankfurt, 1986, σελ. 382.

¹⁴⁷ *Audit*, Droit International privé, 3rd ed., Paris 2000, σελ. 760.

¹⁴⁸ Βλ. *Στρέϊτ- Βάλληνδα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1937, σελ. 533, *Σπυρόπουλο*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1938, σελ. 522-523, *Μαριδάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 260-261, *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 267-268, *Kegel*, Internationales Privatrecht, 6^η έκδοση, München 1987, σελ. 654, *Kropholler*, Internationales Privatrecht, Tübingen 1990, σελ. 376.

επιτρεπτός ο περιορισμός της ευθύνης των κληρονόμων καθώς και το είδος της ευθύνης τους¹⁴⁹. Η εφαρμογή ενός δικαίου όσον αφορά στα ζητήματα που άπτονται της ευθύνης για τα χρέη της κληρονομιάς εξασφαλίζει πολλά πλεονεκτήματα όπως δικαιοσύνη ασφάλεια και την προστασία των πιστωτών της κληρονομιάς. Αντιθέτως η αρχή της διάσπασης της κληρονομιάς συνεπαγείται τη διάσπαση των κληρονομιών σε περισσότερες ομάδες με αποτέλεσμα να εφαρμόζεται για κάθε ομάδα διαφορετικό δίκαιο, καθένα από τα οποία ενδέχεται να περιέχει διαφορετικές ρυθμίσεις με αποτέλεσμα να μην ρυθμίζεται ενιαία και ομοιόμορφα το ζήτημα της ευθύνης των κληρονόμων για τα χρέη της κληρονομιάς και να υφίστανται οι κληρονόμοι άνιση μεταχείριση.

1.8 Η αναγκαστική διαδοχή

Η αναγκαστική διαδοχή ή διαδοχή από τη νόμιμη μοίρα είναι διαδοχή από το νόμο και προέχει έναντι της διαδοχής από διαθήκη. Αυτό σημαίνει ότι ο κληρονομούμενος δεν μπορεί με τη διαθήκη να αποκλείσει από την κληρονομική διαδοχή ορισμένα πρόσωπα δηλαδή τους αναγκαίους κληρονόμους εκτός βέβαια εάν συντρέχουν λόγοι αποκλήρωσης¹⁵⁰. Νόμιμη μοίρα είναι το κληρονομικό μερίδιο που αναγνωρίζεται από το νόμο και παρά την αντίθετη βούληση του διαθέτη σε ορισμένα πρόσωπα, δηλαδή στους αναγκαίους κληρονόμους, και ο σκοπός του θεσμού αυτού είναι η προστασία των στενών συγγενών του κληρονομούμενου. Με άλλα λόγια η αναγκαστική διαδοχή αποτελεί θεσμό με τον οποίο περιορίζεται από το νόμο η βούληση του διαθέτη προκειμένου να προστατευθεί η οικογένεια¹⁵¹.

Προκειμένου για διαφορά με στοιχεία αλλοδαπότητας ο προσδιορισμός των μεριδούχων και ο καθορισμός του κληρονομικού μεριδίου καθενός εξ αυτών κάθε άλλο παρά εύκολος είναι, εάν αναλογιστεί κανείς ότι όσον αφορά στο συγκεκριμένο θέμα, το εσωτερικό δίκαιο κάθε χώρας περιλαμβάνει διαφορετικές ρυθμίσεις. Οι διαφορές είναι, μάλιστα, ακόμη εντονότερες μεταξύ των χωρών του civil law και του

¹⁴⁹ Το δίκαιο, όμως, που θα καθορίσει ποια είναι τα χρέη της κληρονομιάς και εάν είναι κληρονομητή μία απαίτηση κατά του διαθέτη, δεν είναι η *lex hereditatis* αλλά η *lex causae* η οποία διέπει τη σχέση μεταξύ του διαθέτη και του δανειστή του βλ. *Στρέϊτ- Βάλληνδα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, Αθήνα 1937, σελ. 536, *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 268.

¹⁵⁰ Βλ. *Ψούνη*, Κληρονομικό Δίκαιο I, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 328

¹⁵¹ Βλ. *Μπαλή*, Κληρονομικό δίκαιο, 4^η έκδοση, Αθήνα 1938, σελ. 280, *Βουζίκας*, Κληρονομικό δίκαιο, 2^η έκδοση, 1976, σελ. 720 επ., *Παπαντωνίου*, Κληρονομικό δίκαιο, 5^η έκδοση, Αθήνα 1989, σελ. 409 επ., *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 286.

common law, καθώς ο θεσμός της νόμιμης μοίρας εμφανίζεται σπάνια στις χώρες του τελευταίου συστήματος¹⁵².

Στις περιπτώσεις αυτές, που η κληρονομική διαδοχή συνδέεται με περισσότερες έννομες τάξεις, το ερώτημα που δημιουργείται συχνά είναι εάν υφίσταται αντίθεση της διάταξης του αλλοδαπού δικαίου, το οποίο δεν καθιερώνει το δικαίωμα στη νόμιμη μοίρα, στη δημόσια τάξη του forum. Για να απαντηθεί το ερώτημα αυτό θα πρέπει πρώτα να διαπιστωθεί εάν η προστασία της νόμιμης μοίρας συμπεριλαμβάνεται στις θεμελιώδεις πολιτειακές, θρησκευτικές, κοινωνικές, ηθικές και οικονομικές αρχές, οι οποίες αποτελούν την έννοια της δημόσιας τάξης στο πεδίο του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Εάν η απάντηση είναι θετική, τότε, με βάση το άρθρο 33 ΑΚ, η αλλοδαπή διάταξη η οποία είναι εφαρμοστέα σύμφωνα με τη lex hereditatis, δεν θα εφαρμοσθεί, εφόσον θίγει το δικαίωμα της νόμιμης μοίρας. Αντίθετα, στη θέση της θα εφαρμοσθεί ο κανόνας της lex fori¹⁵³, με βάση όσα ισχύουν στη θεωρία. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, θα κριθεί in concreto η αντίθεση της αλλοδαπής διάταξης στην ελληνική δημόσια τάξη.

Έχει υποστηριχθεί¹⁵⁴, ότι η μη συνταγματική κατοχύρωση¹⁵⁵ της αναγκαστικής διαδοχής, μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως επιχείρημα υπέρ της αρνητικής απάντησης στο ερώτημα εάν η προστασία των μεριδούχων αποτελεί θεμελιώδη αρχή η οποία εντάσσεται στην έννοια της δημόσιας τάξης του άρθρου 33 ΑΚ. Το ίδιο συνάγεται και από άρθρο 21 ν. 1738/1987, σύμφωνα με το οποίο οι Έλληνες υπήκοοι, κάτοικοι εξωτερικού επί είκοσι πέντε συνεχόμενα χρόνια πριν από το θάνατό τους, δεν υπόκεινται στους περιορισμούς περί νόμιμης μοίρας και μεριδούχων διατάξεων του ελληνικού νόμου, όσον αφορά τη διάθεση αιτία θανάτου της περιουσίας τους που βρίσκεται στο εξωτερικό καθώς και από τη Σύμβαση της Χάγης της 1^{ης} Αυγούστου 1989 για το εφαρμοστέο δίκαιο στην κληρονομική διαδοχή αιτία θανάτου, η οποία επιτρέπει στον διαθέτη με το άρθρο 5 να επιλέξει ως lex hereditatis, δίκαιο του

¹⁵² Βλ. *Μαριδάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 251, *Βασιλακάκη*, Δικαίωμα νόμιμης μοίρας και επιφύλαξη δημόσιας τάξης στο ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ΝοΒ 2002.1819, *Graue*, The Rights of Surviving Spouses under Private International Law, AJCL 1966/67, σελ. 164 επ., *Androulidaki-Dimitriadi, Klamari, Spyridaki*, Hereditary Relations and Testament Law in the European Union, Athens 2008, σελ. 13 επ..

¹⁵³ Βλ. *Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκης*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 98 επ.

¹⁵⁴ Βλ. *Βασιλακάκη*, Δικαίωμα νόμιμης μοίρας και επιφύλαξη δημόσιας τάξης στο ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ΝοΒ 2002.1822, βλ. επίσης ΕφΑθ 1313/1936.

¹⁵⁵ Σε αντίθεση με το θεσμό της οικογένειας, ο οποίος κατοχυρώνεται συνταγματικά με το άρθρο 21§1 Σ., δεν ισχύει το ίδιο για την αναγκαστική διαδοχή.

οποίου οι ουσιαστικές διατάξεις θίγουν τα δικαιώματα των μεριδούχων¹⁵⁶. Ειδική μνεία πρέπει να γίνει, τέλος, στο ν.δ. 472/1974 το οποίο στο άρθρο 1§1 ορίζει ότι είναι έγκυρες οι συμβάσεις που συνάπτονται στο εξωτερικό μεταξύ μελλονύμφων, με τις οποίες ο αλλοδαπός παραιτείται από τα κληρονομικά δικαιώματα που τυχόν θα αποκτούσε σε σχέση με την κληρονομία του μελλοντικού συζύγου¹⁵⁷. Το άρθρο αυτό εισάγει μεν εξαίρεση στο άρθρο 368 ΑΚ το οποίο απαγορεύει την κατάρτιση κληρονομικών συμβάσεων αλλά ταυτόχρονα αποδεικνύει ότι οι κανόνες περί αναγκαστικής διαδοχής δεν είναι αδιασάλευτοι.

Η άποψη αυτή συνάδει με τη γενικότερη τάση για ολοένα και μεγαλύτερη οικονομική ελευθερία η οποία επιβάλλει, την ελεύθερη εκ μέρους του διαθέτη, διάθεση των περιουσιακών του στοιχείων αλλά και με τον μειωμένο ρόλο της οικογένειας στη σημερινή κοινωνία.

Για τους λόγους αυτούς η πλειοψηφία της ελληνικής θεωρίας¹⁵⁸, εδώ και κάποια χρόνια, έχει ταχθεί υπέρ της άποψης ότι η μη αποδοχή του θεσμού της νόμιμης μοίρας ή η ρύθμισή του από κάποιο αλλοδαπό δίκαιο κατά τρόπο διαφορετικό από τον ισχύοντα στην Ελλάδα, δεν αντίκειται στη δημόσια τάξη¹⁵⁹. Το ίδιο έχουν δεχθεί και αρκετές αποφάσεις¹⁶⁰.

Το δίκαιο που θα εφαρμοσθεί προκειμένου να ρυθμισθούν διάφορα ζητήματα αναγκαστικής διαδοχής είναι το δίκαιο που διέπει τις κληρονομικές σχέσεις, αφού η αναγκαστική διαδοχή σχετίζεται άμεσα, όπως προαναφέρθηκε, με την εκ διαθήκης διαδοχή αλλά και με την εξ αδιαθέτου διαδοχή¹⁶¹. Ορισμένα από τα ζητήματα τα οποία ρυθμίζονται σύμφωνα με τη *lex hereditatis* είναι ο καθορισμός του ποσοστού της νόμιμης μοίρας των μεριδούχων, ο χρόνος και ο τρόπος προσδιορισμού της αξίας

¹⁵⁶ Βλ. Βασιλακάκη, Δικαίωμα νόμιμης μοίρας και επιφύλαξη δημόσιας τάξης στο ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ΝοΒ 2002.1829.

¹⁵⁷ Αυτό το Ν.Δ. θεσπίστηκε για να ρυθμίσει τα οικονομικά ζητήματα που θα ανέκυπταν από τον επικείμενο γάμο του Ωνάση με τη χήρα Αμερικανού πολιτικού γι' αυτό και ονομάστηκε «Lex Onassis».

¹⁵⁸ Βάλληγνδας, Σπυρόπουλος, Μπεντερμάχερ-Γερούσης, Μπαλής.

¹⁵⁹ ΕφΙωαν 63/2009 Δ/νη (2010).810

¹⁶⁰ ΕφΑθ 1313/1936, ΕΕΝ 1937.225, ΠρΑθ 15507/1963, ΑρχΝ 1963.572.

¹⁶¹ Βλ. Μπαλή, Κληρονομικό δίκαιο, 4^η έκδοση, Αθήνα 1938, σελ. 692-3, Στρέϊτ-Βάλληγνδας, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1937, σελ. 520, Σπυρόπουλο, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1938, σελ. 506-507, Μαριδάκη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 250-1, Τούση, Κληρονομικό δίκαιο, 2^η έκδοση, Αθήνα 1969, σελ. 875, Βρέλλη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 2008, σελ. 345, Kegel, Internationales Privatrecht, 6^η έκδοση, München 1987, σελ. 654, Ferid, Internationales Privatrecht, 3^η έκδοση, Frankfurt 1986, σελ. 385, Kropholler, Internationales Privatrecht, Tübingen 1990, σελ. 374, ΕφΘεσ 2010/2003 (Αρμενόπουλος 2005/849), ΕφΙωαν 63/2009 Δ/νη (2010).810, ΑΠ 341/1998 (ΝοΒ 1999.422 και ΝοΒ 1999.949).

της κληρονομίας ώστε να υπολογισθεί και η αξία της νόμιμης μοίρας¹⁶² καθώς και ο καθορισμός των συνεπειών που συνεπάγεται η προσβολή της νόμιμης μοίρας. Ακόμη η δυνατότητα του μεριδούχου να ζητήσει με αγωγή την ακυρότητα των διατάξεων της διαθήκης που τον θίγουν και οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες μπορεί να το πράξει αυτό. Το ίδιο δίκαιο θα εφαρμοσθεί και για να προσδιοριστεί το χρονικό σημείο κατά το οποίο ο μεριδούχος αποκτά την ιδιότητα του κληρονόμου καθώς και για να κριθεί εάν επιτρέπεται η παραίτηση του μεριδούχου από τη νόμιμη μοίρα του. Επίσης με βάση τη *lex hereditatis* θα κριθεί το κατά πόσο ο μεριδούχος μπορεί να παραιτηθεί από τη νόμιμη μοίρα ή εάν επήλθε, λόγω της μακροχρόνιας αδράνειας που επέδειξε, αποδυνάμωση του δικαιώματος να τη διεκδικήσει¹⁶³.

Το πιο σημαντικό, όμως, όσον αφορά στην αναγκαστική διαδοχή είναι ο προσδιορισμός των μεριδούχων, ο οποίος γεννά προδικαστικό ζήτημα. Το ερώτημα που δημιουργείται εν προκειμένω είναι ποιο δίκαιο θα εφαρμοσθεί ως προς το προδικαστικό αυτό ζήτημα¹⁶⁴, δηλαδή ποιο δίκαιο θα εφαρμοσθεί προκειμένου να κριθεί η εγκυρότητα της έννομης σχέσης από την οποία εξαρτάται εάν ένα πρόσωπο αποτελεί μεριδούχο ή όχι. Για παράδειγμα για να εξακριβωθεί εάν η σύζυγος είναι νόμιμη μεριδούχος θα πρέπει να ερευνήσουμε την εγκυρότητα του γάμου. Βάσει ποιου δικαίου, όμως, θα κριθεί η εγκυρότητα του γάμου;

Επί του προκειμένου έχουν υποστηριχθεί δύο λύσεις: η εφαρμογή της *lex causae* της κύριας σχέσης και η εφαρμογή της *lex fori*¹⁶⁵. Στο ελληνικό δίκαιο, όπως συμβαίνει και με τα νομοθετήματα ιδιωτικού διεθνούς δικαίου των περισσότερων χωρών, δεν υπάρχει ρύθμιση με την οποία να επιλέγεται μία από τις δύο λύσεις που προτείνονται¹⁶⁶. Ούτε, όμως, και η νομολογία των ελληνικών και αλλοδαπών δικαστηρίων έχει ταχθεί υπέρ της μίας ή της άλλης λύσης. Συνεπώς, αφού δεν υπάρχει κάποιος κανόνας δικαίου ο οποίος να καθορίζει εάν το εφαρμοστέο δίκαιο θα

¹⁶² ΠΠρΘ 398/1983 ΝοΒ 31.705.

¹⁶³ Βλ. Φίλιο, Η παραίτηση από τον ελλείποντος της νομίμου μοίρας, ΕΕΝ 1969.1 επ.

¹⁶⁴ Για το κύριο ζήτημα εφαρμοστέα είναι, σε κάθε περίπτωση, η *lex hereditatis*.

¹⁶⁵ Υπέρ της εφαρμογής της *lex causae* έχουν ταχθεί ο Μπεντερμάχερ-Γερούσης, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 91-92, Κρίσπη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Γενικό Μέρος 1970, Αθήνα 1967-68, σελ. 180 επ., Μαριδάκης, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 298-299, Παπαδήμας, Το προδικαστικό ζήτημα εις το ιδιωτικόν διεθνές δίκαιον, Θεσσαλονίκη 1981, σελ. 125 επ., Βρέλλη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 2008, σελ. 97 επ., Βασιλακάκης, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 291.

¹⁶⁶ Βλ. Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 103-107.

προσδιορισθεί σύμφωνα με τους κανόνες συνδέσεως της *lex causae* ή της *lex fori*, η επιλογή της λύσης είναι στη διακριτική ευχέρεια του δικάζοντος δικαστή¹⁶⁷.

Η *lex hereditatis* θα εφαρμοσθεί προκειμένου να κριθούν και ζητήματα αποκλήρωσης όπως ο προσδιορισμός των λόγων αποκλήρωσης, ο χρόνος κατά τον οποίο πρέπει να υπάρχουν αυτοί, η αξία της κληρονομίας, ποιες παροχές είναι συνεισενεκτέες και ποιες όχι, η παροχή συγγνώμης¹⁶⁸. Όταν η αποκλήρωση στηρίζεται στην επίκληση λόγου που αφορά άλλη έννομη σχέση, το κατά πόσο αυτός συντρέχει στη συγκεκριμένη περίπτωση θα κριθεί βάσει του δικαίου που διέπει τη συγκεκριμένη έννομη σχέση¹⁶⁹.

Όλα αυτά τα ζητήματα που σχετίζονται με την αναγκαστική διαδοχή θα μπορούσαν να εξομαλυνθούν με την εφαρμογή της αρχής της ενότητας, και την εφαρμογή ενός δικαίου για το σύνολο της κληρονομίας του κληρονομούμενου αντί της αρχής της διάσπασης η οποία συνεπάγεται την εφαρμογή διαφορετικών δικαίων ως *leges hereditatis*, τα οποία, το πιθανότερο είναι να περιλαμβάνουν διαφορετικές ρυθμίσεις.

1.9 Η διοίκηση της κληρονομίας

Το άρθρο 1907 ΑΚ ορίζει ότι ο κληρονόμος εξ απογραφής διοικεί την ομάδα της κληρονομίας. Οι ρυθμίσεις των διαφόρων εθνικών δικαίων¹⁷⁰, όμως, διαφέρουν μεταξύ τους, όπως άλλωστε είναι αναμενόμενο.

Και σε αυτή την περίπτωση, η διοίκηση της κληρονομίας σχετίζεται με τη ρύθμιση των κληρονομικών σχέσεων, γι' αυτό το λόγο εφαρμόζεται η *lex hereditatis*¹⁷¹ για τον καθορισμό των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων του διοικούντος την κληρονομία, το μέτρο της ευθύνης του και τις προϋποθέσεις υπό τις

¹⁶⁷ Βλ. *Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 106.

¹⁶⁸ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλλινδα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1937, σελ. 504-505 όπως και ΠολΠρωτΑθ 4982/1980 ΕΕΝ 48 (1981).1048, ΜονΠρωΑθ 3623/1980 ΝοΒ 29 (1981).141, ΜονΠρωτΑθ 9355/1980 ΝοΒ 28 (1980).1598.

¹⁶⁹ Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 294.

¹⁷⁰ Ο όρος διοίκηση χρησιμοποιείται ευρύτερα στις χώρες του common law, όπου για την απόκτηση της κληρονομίας παρεμβάλλεται ο personal representative, βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 315-316.

¹⁷¹ Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 316, *Kegel, Internationales Privatrecht*, 6^η έκδοση, München 1987, σελ. 654, *Audit, Droit International privé*, 3rd ed., Paris 2000, σελ. 759.

οποίες μπορεί να λάβει χώρα εκποίηση¹⁷² των κληρονομιαιών. Ως προς την εξόφληση του χρέους, όμως, εφαρμόζεται το δίκαιο το οποίο διέπει τη σχέση μεταξύ κληρονομουμένου-οφειλέτη και όχι η *lex hereditatis*.

Προβλήματα ενδέχεται να δημιουργηθούν εάν σύμφωνα με την αρχή της διάσπασης της κληρονομίας, η κληρονομία χωρίζεται σε περισσότερες ομάδες. Τότε, είναι πιθανό να υπάρχουν περισσότεροι διοικητές. Μάλιστα, εάν τα κληρονομαία είναι διασκορπισμένα σε διαφορετικές χώρες, θα είναι δύσκολο για τον διοικητή της κληρονομίας να ασκήσει την εξουσία του στις χώρες όπου δεν αναγνωρίζεται η ιδιότητά του.

Οι προξενικές αρχές μπορούν και αυτές, σύμφωνα με την από 24.4.1963 διεθνή σύμβαση της Βιέννης να διενεργήσουν πράξεις διοίκησης της κληρονομίας. Για το σκοπό αυτό έχουν συναφθεί και ορισμένες διμερείς προξενικές συμβάσεις, όπως η ελληνογαλλική προξενική σύμβαση της 16.1.1986¹⁷³.

1.10 Η δικαστική εκκαθάριση της κληρονομίας

Κατά το ελληνικό κληρονομικό δίκαιο (άρθρα 1913 επ.) η δικαστική εκκαθάριση της κληρονομίας είναι ο θεσμός που αποσκοπεί στην, κατά προτίμηση, ικανοποίηση από το ενεργητικό της κληρονομίας των κληρονομικών, έναντι των ατομικών δανειστών του κληρονόμου¹⁷⁴. Για το σκοπό αυτό ο εκκαθαριστής της κληρονομίας, που διορίζεται από το δικαστήριο, εισπράττει τις απαιτήσεις της κληρονομίας και ρευστοποιεί το ενεργητικό της προκειμένου να ικανοποιηθούν οι δανειστές της κληρονομίας, οι οποίοι ικανοποιούνται σύμμετρα, όταν το ενεργητικό της κληρονομίας δεν επαρκεί για την πλήρη ικανοποίηση τους¹⁷⁵. Εάν, μετά την εξόφληση των κληρονομικών δανειστών, απομείνει υπόλοιπο, αποδίδεται από τον εκκαθαριστή στον κληρονόμο. Με τον τρόπο αυτό οι κληρονομικοί δανειστές εξασφαλίζουν να μην ικανοποιηθούν οι ατομικοί δανειστές του κληρονόμου από την κληρονομία.

¹⁷² Βλ. *Μπαλή*, Κληρονομικό δίκαιο, 4^η έκδοση, Αθήνα 1938, σελ. 695, *Μαριδάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 270, *Τούση*, Κληρονομικό δίκαιο, Ημίτομος Β', Αθήνα 1969, σελ. 877.

¹⁷³ Βλ. *Μπεντερμάχερ-Γερούση*, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 135.

¹⁷⁴ Βλ. *Βουζικά*, Κληρονομικό δίκαιο, 3^η έκδοση (1983), σελ. 1142 επ., *Παπαντωνίου*, Κληρονομικό δίκαιο, 5^η έκδοση, Αθήνα 1989, σελ. 473 επ., *Ψούνη*, Κληρονομικό Δίκαιο II, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 379.

¹⁷⁵ Βλ. *Ψούνη*, Κληρονομικό Δίκαιο II, Θεσσαλονίκη 2004, σελ. 379.

Όσον αφορά στο ελληνικό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ως προς τα ζητήματα που σχετίζονται με τη δικαστική εκκαθάριση της κληρονομιάς εφαρμόζεται η *lex hereditatis*¹⁷⁶. Τέτοια ζητήματα είναι η έναρξη και η λήξη της δικαστικής εκκαθάρισης, οι προϋποθέσεις και οι συνέπειες, ο τρόπος διεξαγωγής της, ο διορισμός του εκκαθαριστή, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του, όπως και ο τρόπος αναγγελίας και πληρωμής των δανειστών.

1.11 Η διανομή της κληρονομιάς

Η *lex hereditatis* εφαρμόζεται στην πλειοψηφία των ζητημάτων που αφορούν τη διανομή της κληρονομιάς π.χ. στον καθορισμό των προσώπων που δικαιούνται να ζητήσουν τη διανομή της κληρονομιάς, το σχηματισμό της διανεμητέας ομάδας, το επιτρεπτό της διανομής και τον αποκλεισμό της, το χρονικό διάστημα κατά το οποίο είναι δυνατόν να απαγορευθεί¹⁷⁷. Αυτή εφαρμόζεται και σε ζητήματα σχετικά με τον τρόπο διενέργειας της διανομής δηλ. εκούσια ή δικαστικά.

Επειδή όμως η διανομή της κληρονομιάς συνεπάγεται τη διαμόρφωση των εμπράγματων δικαιωμάτων που έχουν οι κληρονόμοι επί των κληρονομιών, προκρίνεται η εφαρμογή της *lex rei sitae* στα ζητήματα που αφορούν στο δικαίωμα κυριότητας των συγκληρονόμων και στις έννομες συνέπειες της διανομής¹⁷⁸.

Η δικαιοπρακτική ικανότητα καθενός εκ των συγκληρονόμων που θέλει να ζητήσει τη διανομή θα κριθεί, σύμφωνα με το άρθρο 7 ΑΚ, από το δίκαιο της ιθαγένειάς του¹⁷⁹. Το δίκαιο αυτό θα ρυθμίσει γενικά όλες τις σχέσεις που

¹⁷⁶ Βλ. Μπεντερμάχερ-Γερούση, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954, σελ. 130.

¹⁷⁷ Βλ. Στρέϊτ-Βάλληνδα, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, Αθήνα 1937, σελ. 538, Σπυρόπουλο, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1938, σελ. 521, Μαριδάκη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 263, Τούση, Κληρονομικό δίκαιο, Ημίτομος Β', Αθήνα 1969, σελ. 878, Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 319, επίσης βλ. ΕφΑθ 8614/1999 Δ/νη (2002).1078 η οποία δέχεται ότι «σύμφωνα με το άρθρο 28 ΑΚ οι κληρονομικές σχέσεις διέπονται από το δίκαιο της ιθαγένειας, που είχε ο κληρονομούμενος όταν πέθανε. Με τη διάταξη αυτή ρυθμίζονται ζητήματα τα οποία σχετίζονται με την κληρονομιά, όχι όμως και ζητήματα που αφορούν σε νομή και εμπράγματα δικαιώματα στα κληρονομιαία πράγματα, καθόσον αυτά ρυθμίζονται από το δίκαιο της πολιτείας, όπου αυτά βρίσκονται (άρθ. 27 ΑΚ) κατά το ίδιο δε δίκαιο ρυθμίζεται η προστασία του εμπράγματου δικαιώματος και τα διαθέσιμα για την προστασία αυτού σε περίπτωση προσβολής μέσα».

¹⁷⁸ Βλ. Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 318.

¹⁷⁹ Βλ. Στρέϊτ-Βάλληνδα, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, Αθήνα 1937, σελ. 538, Μπαλή, Κληρονομικό δίκαιο, 4^η έκδοση, Αθήνα 1938, παρ. 468, σελ. 694, Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 319.

δημιουργούνται μεταξύ των συγκληρονόμων¹⁸⁰. Εάν κάποιος κληρονόμος κατακρατεί παράνομα κληρονομαιία, εφαρμοστέο είναι το άρθρο 26 ΑΚ, εφόσον θεωρείται ότι η πράξη αυτή έχει αδικοπρακτικό χαρακτήρα¹⁸¹.

Τέλος, ως προς τη δυνατότητα επιλογής του εφαρμοστέου δικαίου από τους συγκληρονόμους, στην περίπτωση της εκούσιας διανομής της κληρονομιάς, έχει γίνει δεκτό ότι η δυνατότητα αυτή υφίσταται, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θίγονται από την εφαρμογή του δικαίου που επιλέχθηκε, οι αναγκαστικού δικαίου διατάξεις της *lex hereditatis*¹⁸². Όσον αφορά στον τύπο της εκούσιας διανομής εφαρμόζεται ένα από τα δίκαια που προβλέπει το άρθρο 11 ΑΚ¹⁸³.

1.12 Το κληρονομητήριο

Κληρονομητήριο είναι το πιστοποιητικό που παρέχεται από το δικαστήριο της κληρονομιάς, με βάση απόφαση που διατάσσει τη χορήγησή του, η οποία εκδίδεται ύστερα από αίτηση του κληρονόμου, του καταπιστευματοδόχου, του κληροδόχου, του εκτελεστή της διαθήκης κ.λ.π.¹⁸⁴. Συνήθως τα πρόσωπα που έλκουν δικαιώματα από την κληρονομία υποχρεώνονται, εμμέσως, στην προσκόμιση κληρονομητηρίου από το οποίο τεκμαίρεται η ιδιότητά τους την οποία επικαλούνται στις συναλλαγές και στην οποία θεμελιώνουν τα δικαιώματά τους. Τα νομικά πρόσωπα του ιδιωτικού αλλά και του δημοσίου δικαίου, κυρίως οι Τράπεζες αλλά και γενικά τα πιστωτικά ιδρύματα, όταν καλούνται να καταβάλουν χρήματα στους κληρονόμους, ως δανειστές ζητούν αμέσως το κληρονομητήριο. Με αυτό τεκμαίρεται μαχητά¹⁸⁵ ότι τα πρόσωπα που αναφέρονται σε αυτό έχουν κληρονομικό δικαίωμα καθώς και ότι στο δικαίωμα αυτό δεν υπάρχουν περιορισμοί πέρα από αυτούς που αναγράφονται σε αυτό.

¹⁸⁰ Βλ. *Μαριδάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο ΙΙ, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 263, *Βρέλλη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 2008, σελ. 345, *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 320.

¹⁸¹ ΑΠ 1038/1973 ΝοΒ 22 (1974).639.

¹⁸² Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 321.

¹⁸³ Βλ. *Στρέϊτ-Βάλληντα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο Αθήνα 1937, σελ. 538, *Σπυρόπουλο*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1938, σελ. 522, *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 320-321.

¹⁸⁴ Βλ. *Πρεδάρη*, Το κληρονομητήριο Ι-ΙΙ, Γ, Αθήνα 1958, *Βάρκα-Αδάμη*, Το κληρονομητήριο, Αθήνα 1984, *Παπαντωνίου*, Κληρονομικό Δίκαιο §32α, 5^η έκδοση, Αθήνα 1989, *Ψούνη*, Κληρονομικό Δίκαιο §19, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2004, *Κωνσταντακάτου*, Κληρονομητήριο, ΕφΑΔ 5/2008.611.

¹⁸⁵ Το μαχητό τεκμήριο που δημιουργεί το κληρονομητήριο αφορά στα κληρονομικά δικαιώματα των προσώπων που αναφέρονται σε αυτό και αφορά κυρίως στις πολιτικές δίκες. Δεν παράγει δεδικασμένο και μπορεί να αμφισβητηθεί σε κάθε άλλη δίκη από τον αληθινό κληρονόμο. Αυτός που αμφισβητεί την ύπαρξη κληρονομικού δικαιώματος επωμίζεται και το βάρος της απόδειξης της μη ύπαρξής του, βλ. ΑΠ 1718/2001 ΕλλΔνη 2002, 1665.

Ο κληρονόμος μπορεί αντί να ζητήσει την έκδοση κληρονομητηρίου να επιδιώξει την αναγνώριση του κληρονομικού του δικαιώματος με αναγνωριστική αγωγή. Η τελεσίδικη απόφαση που θα εκδοθεί δημιουργεί δεδικασμένο, δηλαδή αμάχητο τεκμήριο το οποίο ισχύει, όμως, μόνο μεταξύ των διαδίκων¹⁸⁶. Αντίθετα το μαχητό τεκμήριο που παράγει το κληρονομητήριο ισχύει απέναντι σε όλους.

Στο ελληνικό δίκαιο ο θεσμός του κληρονομητηρίου ρυθμίζεται από τα άρθρα 1956-1966 καθώς και από τα άρθρα 819-824 ΚΠολΔ, ενώ σχετική είναι και η διάταξη 1195 ΑΚ καθώς και η ΕισΝΑΚ 121.

Ένα ζήτημα, όμως, το οποίο απασχολεί και το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο είναι η νομική φύση του κληρονομητηρίου¹⁸⁷. Ειδικότερα υποστηρίζονται δύο απόψεις. Σύμφωνα με την πρώτη το κληρονομητήριο αποτελεί θεσμό του ουσιαστικού δικαίου¹⁸⁸, ενώ σύμφωνα με τη δεύτερη αποτελεί θεσμό του δικονομικού δικαίου¹⁸⁹. Σύμφωνα με την πρώτη άποψη το κληρονομητήριο παράγει συνέπειες ουσιαστικού δικαίου οι οποίες συμβάλλουν στην προστασία των κληρονομικών δικαιωμάτων και τη νομιμοποίηση των προσώπων που αναφέρονται σε αυτό. Κατά τη δεύτερη άποψη η οποία υποστηρίζει ότι είναι θεσμός του δικονομικού δικαίου, η λειτουργία του κληρονομητηρίου είναι κυρίως αποδεικτική.

Ο διαχωρισμός αυτός έχει ιδιαίτερη πρακτική σημασία για το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο για το λόγο ότι εάν θεωρηθεί θεσμός του ουσιαστικού δικαίου, θα ισχύσουν οι κανόνες της *lex hereditatis*, ενώ εάν θεωρηθεί θεσμός του δικονομικού δικαίου θα εφαρμοστούν οι δικονομικές διατάξεις της *lex fori*¹⁹⁰. Σε κάθε περίπτωση πάντως το ουσιαστικό περιεχόμενο του κληρονομητηρίου καθώς και η έκταση των δικαιωμάτων που παρέχει θα προσδιορισθούν σύμφωνα με τη *lex hereditatis*¹⁹¹. Σύμφωνα με τη *lex hereditatis* θα κριθεί, επίσης, εάν η υποβολή αίτησης για τη χορήγηση κληρονομητηρίου συνιστά ή όχι αποδοχή κληρονομίας καθώς και το εύρος της ισχύος

¹⁸⁶ Παπαντωνίου, Κληρονομικό Δίκαιο §32α, 5^η έκδοση, Αθήνα 1989.

¹⁸⁷ Βλ. Βασιλακάκη, Χορήγηση Κληρονομητηρίου σχετικά με ακίνητο που ανήκε σε Γάλλο κληρονομούμενο και ευρίσκεται στην Ελλάδα-Διεθνής δικαιοδοσία των Ελληνικών Δικαστηρίων-Εφαρμοστέο δίκαιο στο οποίο δεν υπάρχει ο θεσμός του κληρονομητηρίου, Γνωμ. Αρμ. 1997. 458.

¹⁸⁸ Βλ. Μπαλή, Κληρονομικό Δίκαιο §264, 4^η έκδοση, Αθήνα 1938, Τούση, Κληρονομικό Δίκαιο §262, Αθήνα 1969, Γιακουμή, Το κληρονομητήριο και ο νέος κώδιξ πολιτικής δικονομίας, ΝοΒ 18 (1970).118, Ψούνη, Κληρονομικό Δίκαιο II §19, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2004.

¹⁸⁹ Βλ. Μαριδάκη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο II, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968, σελ. 115,256.

¹⁹⁰ Βλ. Γραμματικάκη-Αλεξίου, Προβλήματα εφαρμογής του αλλοδαπού δικαίου και ειδικότερα στην διαδικασία εκδόσεως κληρονομητηρίου, Αρμ. Λ (1976).527 επ., Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 169-175, Berenbrok, Internationale Nachlaßabwicklung. Zuständigkeit und Verfahren, Berlin 1989.

¹⁹¹ Βλ. Γραμματικάκη-Αλεξίου, Προβλήματα εφαρμογής του αλλοδαπού δικαίου και ειδικότερα στην διαδικασία εκδόσεως κληρονομητηρίου, Αρμ. Λ (1976).527 επ., Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 171.

του αλλοδαπού κληρονομητηρίου¹⁹². Εάν θεωρηθεί θεσμός του δικονομικού δικαίου θα καθορισθεί σύμφωνα με τη *lex fori* η διαδικασία εκδόσεώς του όπως και οι συνέπειες που παράγει. Εάν θεωρηθεί θεσμός του ουσιαστικού δικαίου το πρόβλημα είναι ότι μπορεί να αμφισβητηθεί το δικαίωμα χορηγήσεώς του, όταν η *lex hereditatis* αγνοεί το θεσμό.

Η νομολογία, όπως και η θεωρία, είναι και αυτή διχασμένη. Τείνει, όμως, να επικρατήσει η άποψη ότι το κληρονομητήριο αποτελεί θεσμό του δικονομικού δικαίου¹⁹³. Αυτό σημαίνει ότι το ελληνικό δικαστήριο της κληρονομιάς έχει τη δυνατότητα να χορηγεί κληρονομητήριο και όταν ο θεσμός αυτός είναι άγνωστος στο αλλοδαπό δίκαιο. Υπάρχουν όμως και αποφάσεις¹⁹⁴ που δέχονται ότι αποτελεί θεσμό του ουσιαστικού δικαίου και ως εκ τούτου δεν μπορεί ελληνικό δικαστήριο να χορηγήσει κληρονομητήριο όταν απουσιάζει όμοιος ή αντίστοιχος θεσμός στο ουσιαστικό δίκαιο της αλλοδαπής *lex hereditatis*.

Το θεσμό του κληρονομητηρίου διέπει η αρχή της ενότητας της κληρονομιάς, όπως αυτή εκφράζεται μέσα από το άρθρο 28 ΑΚ με την έννοια ότι η αναγραφή και ο προσδιορισμός των κληρονομικών δικαιωμάτων αφορά στο σύνολο της κληρονομιάς¹⁹⁵.

Σύμφωνα, λοιπόν, με την άποψη που επικρατεί στη νομολογία κληρονομητήριο εκδίδεται και για αλλοδαπούς κληρονομούμενους, εφόσον υπάρχει ελληνική δικαιοδοσία, εάν συντρέχει δηλαδή η δωσιδικία του άρθρου 810 ΚΠολΔ ή αν ο κληρονομούμενος κατέλιπε περιουσία στην Ελλάδα (άρθρο 40 ΚΠολΔ) και ανεξάρτητα εάν το προβλέπει το δίκαιο της ιθαγένειάς τους. Αυτό δεν ισχύει εάν υπάρχει αντίθετη διμερής σύμβαση. Εάν ο κληρονομούμενος δεν είχε κατά το χρόνο του θανάτου του την κατοικία του ή τη διαμονή του στην Ελλάδα, ούτε κατέλιπε κληρονομία στην ημεδαπή, τότε δεν υφίσταται έννομο συμφέρον στο πρόσωπο του αιτούντος την παροχή κληρονομητηρίου, με την έννοια ότι δεν συντρέχει λόγος διασφάλισης των εδώ συναλλαγών του¹⁹⁶.

¹⁹² Βλ. ΕφΔωδ 369/1985.Αρμ. Μ (1986).1081.

¹⁹³ ΜονΠρωτΘεσ 93/1987 ΑρχΝ ΛΗ (1987).600, ΜονΠρωτΘεσ 239/1988 Αρμ. ΜΓ (1989).246, ΜονΠρωτΘεσ 876/1988 Αρμ. ΜΓ (1989).247, ΕφΑθ 8614/1999 Δ/νη 2002/1078, ΜονΠρωτΡόδ 189/2005

¹⁹⁴ ΑρχΝΚΒ (1971).1413, ΜονΠρωτΑθ 351/1974 ΝοΒ 23(1975).217

¹⁹⁵ Βλ. Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 174-175.

¹⁹⁶ Βλ. Κωνσταντακάτου, Κληρονομητήριο, ΕφΑΔ 5/2008.611.

Όσον αφορά στην ισχύ του αλλοδαπού κληρονομητηρίου στην Ελλάδα θα πρέπει, για να παράγει ισχύ, να πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 780 ΚΠολΔ. Θα πρέπει δηλαδή το δικαστήριο που εξέδωσε την απόφαση να εφαρμόσει τον ουσιαστικό νόμο που έπρεπε να εφαρμοστεί κατά το ελληνικό δίκαιο και να εκδόθηκε από δικαστήριο που έχει δικαιοδοσία κατά το δίκαιο της πολιτείας της οποίας τον ουσιαστικό νόμο εφαρμόσε¹⁹⁷. Επίσης θα πρέπει να μην είναι αντίθετο προς τα χρηστά ήθη και τη δημόσια τάξη.

Ορθό είναι αυτός που προσκομίζει το κληρονομητήριο να διασαφηνίζει ποια είναι η *lex hereditatis* βάσει της οποίας έγινε η πιστοποίηση των κληρονομικών δικαιωμάτων αλλά και την έκταση της ισχύος του κατά το δίκαιο του κράτους που το εξέδωσε. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, η έκδοση αλλοδαπού κληρονομητηρίου δεν εμποδίζει την έκδοση κληρονομητηρίου και από τα δικαστήρια της ημεδαπής, αφού δεν παράγει δεδικασμένο¹⁹⁸.

E. *Professio juris*

Η επιλογή της *lex causae* ως γενική αρχή για τη λύση των ζητημάτων που δημιουργεί η σύγκρουση νόμων προτάθηκε το 19^ο αιώνα. Στο πεδίο των συμβατικών ενοχών η αρχή της αυτονομίας των συμβαλλομένων έχει παγιωθεί ως επικρατούσα αρχή, η οποία ισχύει στα περισσότερα συστήματα ιδ.δ.δ και η οποία δίνει τη δυνατότητα στα συμβαλλόμενα μέρη να επιλέγουν το δίκαιο που θα ρυθμίσει το πλέγμα των σχέσεων οι οποίες απορρέουν από τη σύμβαση που συνάπτουν¹⁹⁹. Αυτό ίσχυε στη Σύμβαση της Ρώμης και ισχύει και στον Κανονισμό Ρώμη Ι. Το άρθρο 3 παρ. 1 του Κανονισμού Ρώμη Ι προβλέπει ότι η σύμβαση διέπεται από το δίκαιο που επέλεξαν τα μέρη, ενώ η σκέψη 11 του Προοιμίου του Κανονισμού αναφέρει πως «η ελευθερία των μερών να επιλέγουν το εφαρμοστέο δίκαιο θα πρέπει να αποτελεί έναν

¹⁹⁷ Το γαλλικό *acte de notoriété* (συμβολαιογραφικό πιστοποιητικό περί κληρονομικών δικαιωμάτων) θεωρήθηκε πως δεν ισοδυναμεί με κληρονομητήριο αφού δεν πρόκειται για δικαστική απόφαση βλ. σχετικά *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 178.

¹⁹⁸ Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 179.

¹⁹⁹ Περισσότερα βλ. *Στρέϊτ-Βάλληνδα*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1937, σελ. 179 επ., *Σπυρόπουλο*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1938, σελ. 225 επ., *Μαριδάκη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο Ι, 2^η έκδοση, Αθήνα 1967, σελ. 3 επ., *Ευρυγένη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Πανεπιστημιακές Παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1973, σελ. 264 επ., *Βρέλλη*, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 2008, σελ. 342, *Κρίση-Νικολετοπούλου*, Ενοχία εκ συμβάσεως κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1948, σελ. 22 επ., *Παπασιώπη-Πασιά*, Νέες τάσεις του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου στο πεδίο των συμβατικών ενοχών, Θεσσαλονίκη 1985, σελ. 395 επ., *Παπασιώπη-Πασιά*, Η κοινοτική Σύμβαση της Ρώμης του 1980 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές όπως ισχύει στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 15 επ., *Siehr*, Die Parteiautonomie im internationalen Privatrecht, FS Keller, 1989, σελ. 485 επ.

από τους ακρογωνιαίους λίθους του συστήματος των κανόνων σύγκρουσης νόμων όσον αφορά στις συμβατικές ενοχές».

Από το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού Ρώμη I εξαιρούνται σύμφωνα με το άρθρο 1 παρ. 2 οι ενοχές που απορρέουν από διαθήκες και κληρονομική διαδοχή. Οι ενοχές που απορρέουν από διαθήκη και κληρονομική διαδοχή καθορίζονται από το δίκαιο, περιλαμβανομένων των κανόνων ιδ.δ.δ, του κράτους μέλους του επιληφθέντος δικαστηρίου. Από το πεδίο εφαρμογής του Κανονισμού εξαιρείται και η δωρεά αιτία θανάτου, δηλαδή η δωρεά που γίνεται λόγω του επικείμενου θανάτου του διαθέτη²⁰⁰.

Σε κάποια δίκαια, όπως το ελβετικό, το γερμανικό, το ιταλικό και το ρουμάνικο, έχει καθιερωθεί η δυνατότητα επιλογής του εφαρμοστέου δικαίου στο πεδίο του οικογενειακού διεθνούς δικαίου και κατ' επέκταση στο πεδίο του κληρονομικού δικαίου. Η υπαγωγή των κληρονομικών σχέσεων του αποθανόντος με μονομερή δικαιοπραξία²⁰¹ σε ένα δίκαιο αποκαλείται στη διεθνή ορολογία *professio juris*²⁰². Η διαφορά της τελευταίας από τις συμβατικές ενοχές, είναι ότι σε αυτές η επιλογή της *lex causae* γίνεται από κοινού, δηλαδή από όλους τους συμβαλλομένους.

Το πεδίο εφαρμογής της *profession juris*, κατά μία άποψη²⁰³, αφορά στην εκ διαθήκης διαδοχή. Έχει υποστηριχθεί, όμως, και διαφορετική άποψη σύμφωνα με την οποία είναι επιτρεπτός ο συνδυασμός της εκ διαθήκης και της εξ αδιαθέτου διαδοχής μέσω της “*isolierte Rechtswahl*”, σύμφωνα με την οποία, ο διαθέτης κατά τη σύνταξη της διαθήκης περιορίζεται στην επιλογή του εφαρμοστέου δικαίου και κατά τα λοιπά ισχύουν οι διατάξεις του δικαίου που ρυθμίζουν την εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή²⁰⁴. Σε κάθε περίπτωση, πάντως, το δίκαιο που θα επιλέξει ο διαθέτης θα είναι εφαρμοστέο επί του συνόλου της κληρονομίας, ενώ και το εφαρμοστέο δίκαιο που έχει επιλεγεί θα είναι εφαρμοστέο στο σύνολό του, συμπεριλαμβανομένων των διατάξεων αναγκαστικού δικαίου, όχι όμως και των κανόνων ιδ.δ.δ.

Η δυνατότητα του κληρονομούμενου να επιλέγει τη *lex hereditatis* έχει το πλεονέκτημα να μπορεί ο διαθέτης να επιλέξει ως εφαρμοστέο το δίκαιο με το οποίο

²⁰⁰ Βλ. Αιμιλιανίδη, Το νέο ευρωπαϊκό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο των συμβάσεων σύμφωνα με τον Κανονισμό Ρώμη I, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 72.

²⁰¹ Ο κληρονομούμενος ρυθμίζει μονομερώς τη μεταθανάτια τύχη των περιουσιακών στοιχείων του.

²⁰² Βλ. Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη, Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 378-379, Li, Some recent developments in the Conflict Law of Succession, RCADI 1990-V, σελ. 65.

²⁰³ Βλ. von Overbeck, La Convention du premier aout 1989 sur la loi applicable aux successions pour cause de mort, ASDI 1989.142

²⁰⁴ Βλ. Kühne, Die Parteiautonomie im internationalen Erbrecht, Bielefeld 1973, σελ. 113.

συνδέεται στενότερα. Όμως, η ευχέρεια επιλογής της *lex hereditatis* από τον διαθέτη δεν είναι απεριορίστη. Αντιθέτως, περιορίζεται μεταξύ των δικαίων των κρατών με τα οποία ο κληρονομούμενος συνδέεται στενότερα, δηλαδή το δίκαιο της ιθαγένειας, της κατοικίας ή της συνήθους διαμονής του καθώς και το δίκαιο της τοποθεσίας των περισσότερων ακινήτων της κληρονομίας διότι η επιλογή, ως εφαρμοστέου, ενός δικαίου με το οποίο ο κληρονομούμενος ενδεχομένως δεν έχει καμία σχέση, έρχεται σε αντίθεση με τη βασική λειτουργία των κανόνων συνδέσεως, σύμφωνα με την οποία μεταξύ περισσότερων δικαίων υποδεικνύεται εκείνο με το οποίο η έννομη σχέση συνδέεται στενότερα²⁰⁵. Επιπλέον, μέσω της *profession juris*, είναι δυνατόν να διασφαλιστεί, εν μέρει²⁰⁶, και η ενότητα της κληρονομίας αφού το σύνολο των κληρονομικών σχέσεων του διαθέτη υπάγεται σε ένα δίκαιο με αποτέλεσμα να αποφεύγεται η διάσπαση της κληρονομίας.

Το μειονέκτημα είναι ότι η επιλογή άλλου δικαίου από αυτό που υποδεικνύει ο κανόνας συνδέσεως, ενισχύει την αβεβαιότητα των δανειστών και των κληρονόμων της κληρονομίας σχετικά με τη *lex hereditatis* και μειώνει τη δικαιοσύνη ασφάλεια²⁰⁷. Μειονέκτημα, επίσης, αποτελεί και το γεγονός ότι δίνει στον κληρονομούμενο το περιθώριο να προβεί σε ενέργειες καταστρατηγικού χαρακτήρα με τις οποίες επιδιώκεται η αποφυγή της εφαρμογής ορισμένου κανόνα ουσιαστικού δικαίου²⁰⁸. Ωστόσο, στην περίπτωση αυτή ο δικαστής έχει τη δυνατότητα να κρίνει τα εκάστοτε πραγματικά περιστατικά και να επέμβει διορθωτικά, εφόσον χρειαστεί. Τέλος, το δίκαιο το οποίο θα επιλέξει ο διαθέτης για να ρυθμίσει την κληρονομία του, είναι πιθανό να θίγει τα δικαιώματα των μεριδούχων ή να οδηγεί σε άνιση μεταχείρισή τους ή να προσβάλλει τη νόμιμη μοίρα²⁰⁹. Και σε αυτή την περίπτωση ο δικαστής μπορεί να επέμβει διορθωτικά, εάν το κρίνει απαραίτητο.

²⁰⁵ Βλ. Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 376-379, *von Overbeck*, La professio juris comme moyen de rapprocher les principes du domicile et de la nationalité en droit international privé, *Liber Amicorum Baron Louis Frédéricq*, σελ. 1098, *Kühne*, Die Parteiautonomie im internationalen Erbrecht, Bielefeld 1973 σελ. 85.

²⁰⁶ Η εφαρμογή της *profession juris* δεν εξασφαλίζει πάντα την ενότητα της κληρονομίας γιατί σύμφωνα με τη *lex hereditatis* μπορεί να προβλέπεται ότι ο διαθέτης έχει τη δυνατότητα να υποβάλει μέρος της κληρονομίας του σε άλλο δίκαιο από εκείνο που εφαρμόζεται ως προς το υπόλοιπο μέρος της, κατ' αντιστοιχία με το *depecage*.

²⁰⁷ Βλ. Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 347, *Ferid*, Der Statutenwechsel im internationalen Erbrecht, σε *Lauterbach* (Hrsg.) *Vorschläge und Gutachten zur Reform des deutschen internationalen Erbrechts*, 1969, σελ. 102.

²⁰⁸ Βλ. Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκη, *Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο*, 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010, σελ. 108 επ.

²⁰⁹ Βλ. Βασιλακάκη, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 354, *Niggemann*, *Nachlaßseinheit oder Nachlaßspaltung* (Eine rechtspolitische Untersuchung am Beispiel des deutschen und französischen Rechts), Köln 1973, σελ. 144-145, *Lewald*,

Πρέπει επίσης να επισημάνουμε ότι για να είναι τυπικά έγκυρη η επιλογή του διαθέτη, θα πρέπει η σχετική δήλωση να είναι ρητή και να περιέχεται σε διαθήκη προκειμένου να εξασφαλισθεί η δικαιοσύνη ασφάλεια. Από την άλλη, για να είναι ουσιαστικά έγκυρη η επιλογή του εφαρμοστέου δικαίου επί της κληρονομικής διαδοχής, θα πρέπει να μην υπάρχουν ελαττώματα στη δήλωση βούλησης του διαθέτη, όπως πλάνη, απάτη, απειλή ή εικονικότητα. Εάν, παρόλα αυτά, υπάρχει κάποιο ελάττωμα, θα εφαρμοσθεί το δίκαιο που είχε επιλέξει ο διαθέτης ως εφαρμοστέο για να κριθεί το κύρος της επιλογής του ²¹⁰,²¹¹. Η σύμβαση της Χάγης της 1^{ης} Αυγούστου 1989, την οποία η Ελλάδα δεν έχει κυρώσει, καθιερώνει, τηρουμένων κάποιων προϋποθέσεων, το δικαίωμα επιλογής της *lex hereditatis* στο άρθρο 5 ²¹².

Β' ΜΕΡΟΣ

Α. Νέες μορφές οικογένειας στην Ελλάδα

1. Το σύμφωνο συμβίωσης του ν. 3719/2008

Οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες έχουν ρυθμίσει νομοθετικά τις σχέσεις μεταξύ των ομόφυλων ατόμων επιτρέποντας τους να παντρευτούν και αναγνωρίζοντάς τους πλήρη κληρονομικά δικαιώματα. Επιπλέον έχουν μεριμνήσει και για τις σχέσεις των ετερόφυλων ή ομόφυλων ατόμων που δεν θέλουν να ακολουθήσουν την παραδοσιακή οδό του θρησκευτικού/πολιτικού γάμου και επιθυμούν να συμβιώνουν ελεύθερα, χωρίς την παρέμβαση της πολιτείας στη σχέση τους. Ακόμη και σε αυτή την τελευταία περίπτωση, πολλά είναι τα κράτη τα οποία αναγνωρίζουν διάφορες μορφές καταχωρημένης συμβίωσης και παραχωρούν στα ζευγάρια αυτά ορισμένα ή όλα τα προνόμια που απολαμβάνουν τα ετερόφυλα παντρεμένα ζευγάρια.

Questions de droit international des successions, RCADI 1925-IV, σελ. 107, *Ferid*, Internationales Privatrecht, 3^η έκδοση, Frankfurt 1986, σελ. 373 επ.

²¹⁰ Βλ. *Βασιλακάκη*, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994, σελ. 374-376.

²¹¹ Το ίδιο ορίζει στο άρθρο 5 παρ. 2 εδ. β' και η Σύμβαση της Χάγης της 1^{ης} Αυγούστου 1989.

²¹² Σύμφωνα με την παράγραφο 1 της σύμβασης ο κληρονομούμενος μπορεί να επιλέξει το δίκαιο ενός συγκεκριμένου κράτους το οποίο θα εφαρμοσθεί επί του συνόλου της κληρονομιάς. Για να έχει έννομες συνέπειες η επιλογή του εφαρμοστέου δικαίου θα πρέπει ο κληρονομούμενος είτε κατά το χρόνο που γίνεται η δήλωση, είτε κατά το χρόνο του θανάτου του, να είχε την ιθαγένεια του κράτους του οποίου το δίκαιο επιλέγει ως εφαρμοστέο ή τη συνήθη διαμονή του στο κράτος αυτό. Στο άρθρο 5 παρ. 4 ορίζεται ότι η επιλογή του εφαρμοστέου δικαίου αφορά στο σύνολο της κληρονομιάς, εκτός εάν ο κληρονομούμενος διευκρινίσει ρητά το αντίθετο.

Οι νομοθέτες των κρατών αυτών αφουγκράστηκαν, όπως φαίνεται, τις ανάγκες της κοινωνίας για νέες, πιο μοντέρνες και ίσως, πιο λειτουργικές μορφές οικογένειας και θέσπισαν νόμους ευέλικτους και σύμφωνους με τις εξελίξεις και τα δεδομένα της σύγχρονης κοινωνικής πραγματικότητας.

Στην Ελλάδα, αντιθέτως, μέχρι πρότινος, δεν υπήρχε καμία άλλη αναγνωρισμένη από το κράτος μορφή οικογένειας παρά μόνο αυτή που είχε συσταθεί κατόπιν θρησκευτικού ή πολιτικού γάμου, παρόλο που οι νέες μορφές οικογένειας, όπως οι οικογένειες που βασίζονται στην ελεύθερη συμβίωση δύο ατόμων, οι μονογονεϊκές οικογένειες και οι σύνθετες οικογένειες πληθαίνουν συνεχώς, λόγω της κινητικότητας των πληθυσμών. Η διστακτικότητα²¹³, όμως, αυτή του Έλληνα νομοθέτη να μιμηθεί το παράδειγμα των ξένων νομοθετών και να κατοχυρώσει τη σχέση των ατόμων που στηρίζεται στην ελεύθερη συμβίωση και τα δικαιώματα που απορρέουν από τη σχέση αυτή δημιουργούσε πλήθος προβλημάτων στους πολίτες που είχαν επιλέξει αυτόν τον τρόπο ζωής. Εντούτοις, παρόλη τη βραδύτητα²¹⁴ που χαρακτήρισε αυτή τη νομοθετική κίνηση, το 2008 ψηφίστηκε ο νόμος 3719/2008, ο οποίος αναγνωρίζει τη δυνατότητα στα ετερόφυλα ζευγάρια να συνάπτουν σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης.

Ας αναφερθούμε, όμως πιο αναλυτικά, στο νεότευκτο ν. 3719/2008²¹⁵ και ειδικότερα στο κληρονομικό δικαίωμα του σύμβιου/ας.

2. Το άρθρο 11 του ν. 3719/2008

Το σύμφωνο συμβίωσης δίνει τη δυνατότητα σε δύο ενήλικα, ετερόφυλα άτομα να καταρτίσουν αυτοπροσώπως σύμφωνο συμβίωσης συμβολαιογραφικά, χωρίς την ανάμιξη κάποιου θρησκευτικού λειτουργού ή πολιτειακού οργάνου.

Ο νόμος αυτός παρέχει στα μέρη τη δυνατότητα να ρυθμίσουν συμβατικά τις περιουσιακές τους σχέσεις, όπως και τη λύση του συμφώνου συμβίωσης. Εντούτοις

²¹³ Η διστακτικότητα αυτή οφείλεται, ενδεχομένως, στο φόβο και της αγωνία του νομοθέτη για την αντίδραση του συντηρητικού πληθυσμού της χώρας.

²¹⁴ Η βραδύτητα αυτή είναι προφανής εάν ληφθεί υπόψη ότι στη Δανία το σύμφωνο καταχωρημένης συμβίωσης ισχύει από το 1989 και μάλιστα περιλαμβάνει τόσο ετερόφυλα όσο και ομόφυλα ζευγάρια.

²¹⁵ Το κείμενο του ν. 3719/2008 διατίθεται ολόκληρο στην ηλεκτρονική σελίδα http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomothesia/n3719_08.htm

εισάγει και ρυθμίσεις υποχρεωτικού χαρακτήρα, όπως το κληρονομικό δικαίωμα του επιζώντος συντρόφου²¹⁶.

Το άρθρο 11 του ν. 3719/2008 ρυθμίζει τις κληρονομικές σχέσεις του συντρόφου σε περίπτωση λύσης του συμφώνου λόγω θανάτου. Συγκεκριμένα στην παραγράφο 1 ορίζεται ότι με τη λύση του συμφώνου συμβίωσης λόγω θανάτου ο επιζών σύντροφος έχει εξ αδιαθέτου κληρονομικό δικαίωμα στην περιουσία του θανόντος που ανέρχεται στο 1/6 της κληρονομίας, αν συντρέχει με κληρονόμους της πρώτης τάξης, δηλαδή παιδιά ή εγγόνια ή δισέγγονα του κληρονομούμενου, στο 1/3 αν συντρέχει με κληρονόμους άλλων τάξεων (γονείς, αδέρφια, θείοι, ξαδέλφια) και σε ολόκληρη την κληρονομία, αν δεν υπάρχει συγγενής του κληρονομούμενου, που να καλείται ως εξ αδιαθέτου κληρονόμος. Αντιθέτως, σύμφωνα με το άρθρο 1820 ΑΚ εκείνος από τους συζύγους που επιζεί, καλείται, ως εξ αδιαθέτου κληρονόμος με τους συγγενείς της πρώτης τάξης στο τέταρτο και με τους συγγενείς των άλλων τάξεων στο μισό της κληρονομίας.

Σημειωτέον ότι το κληρονομικό δικαίωμα στη συμβίωση χωρίς γάμο, δηλαδή το κληρονομικό δικαίωμα της «παλλακίδας», αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά επί Ιουστινιανού με τη Νεαρά 98 (κεφ 12§4 και 6), όταν δεν υπήρχε νόμιμη σύζυγος και γνήσιοι κατιόντες, οπότε καλούνταν η παλλακίδα και τα εξώγαμα τέκνα στο 1/6 της κληρονομίας, όπως προβλέπει και σήμερα η νομοθεσία για το σύμφωνο συμβίωσης²¹⁷.

Στην παράγραφο 2 του άρθρου 11 ορίζεται ότι ο επιζών σύντροφος καλείται στην κληρονομία ως μεριδούχος. Αναγνωρίζεται, δηλαδή, σε αυτόν δικαίωμα στη νόμιμη μοίρα, το οποίο ανέρχεται στο ήμισυ της εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής, δηλαδή στο 1/12 όταν συντρέχει με συγγενείς της πρώτης τάξης ή στο 1/6 όταν συντρέχει με συγγενείς άλλων τάξεων. Όταν δεν υπάρχουν άλλοι συγγενείς η νόμιμη μοίρα του ανέρχεται στο 1/2 επί της κληρονομιαίας περιουσίας. Το άρθρο 1825 ΑΚ ορίζει, όπως και η παράγραφος 2 του άρθρου 11 ότι η νόμιμη μοίρα είναι το μισό της εξ αδιαθέτου μερίδας. Αυτό σημαίνει ότι νόμιμη μοίρα του επιζώντος

²¹⁶ Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Ο νέος νόμος 3712/2008: μια πρώτη αποτίμηση, ΕφΑΔ 1 (2008). 1016, *Ψούνη*, Η διαμόρφωση των κληρονομικών σχέσεων στο πλαίσιο του Συμφώνου Συμβίωσης του Ν 3719/2008, ΕφΑΔ 1 (2009).18.

²¹⁷ Βλ. *Κοτζάμπαση*, Κληρονομική διαδοχή μεταξύ συζύγων: οι κληρονομικές και περιουσιακές σχέσεις του επιζώντος συζύγου με τους λοιπούς κληρονόμους, Εκδόσεις Σάκκουλα 2007, σελ. 20, *Παπαδάτου*, Φιλοτιμίες επιτελεύτιοι και η περιουσιακή σχέση του επιζώντος συζύγου στο βυζαντινό δίκαιο, σελ. 147 επ.

συζύγου ανέρχεται, κατά το άρθρο 1825 ΑΚ, στο 1/8 όταν συντρέχει με συγγενείς της πρώτης τάξης και στο 1/4 με τους συγγενείς των άλλων τάξεων.

Παρατηρούμε, λοιπόν, μία σημαντική διαφορά στο εξ αδιαθέτου κληρονομικό δικαίωμα και στη νόμιμη μοίρα του συντρόφου που επιζεί, σε σχέση με το κληρονομικό δικαίωμα και τη νόμιμη μοίρα του συζύγου που επιζεί. Ειδικότερα, το ποσοστό του συντρόφου που κληρονομεί εξ αδιαθέτου είναι μικρότερο από εκείνο του συζύγου που είχε συνάψει νόμιμο γάμο με τον κληρονομούμενο²¹⁸. Το ίδιο, συνεπώς, συμβαίνει και με την νόμιμη μοίρα, αφού σύνισταται στο ήμισυ του εξ αδιαθέτου κληρονομικού δικαιώματος.

Η παρατήρηση αυτή μας οδηγεί στη σκέψη ότι ο νομοθέτης θεωρεί το σύμφωνο συμβίωσης υποδεέστερο του θεσμού του γάμου, όπως άλλωστε αποδεικνύεται και από την εισηγητική έκθεση, όπου τονίζεται ότι με την εισαγωγή του συμφώνου συμβίωσης δεν τίγεται «...η αξία του γάμου και μάλιστα του θρησκευτικού γάμου που παραμένει μεγάλη και ασύγκριτη μαζί με τον πολιτικό γάμο...»²¹⁹. Αυτό, κατ' επέκταση σημαίνει δυσμενέστερη αντιμετώπιση του επιζώντος συντρόφου συγκριτικά με τον επιζώντα σύζυγο, ο οποίος χαίρει μικρότερης προστασίας²²⁰.

Η διαφορετική αντιμετώπιση του νόμου αναφορικά με το μειωμένο κληρονομικό δικαίωμα του επιζώντος σύμβιου/ας επηρεάζει άρρηκτα το κληρονομικό μερίδιο των λοιπών κληρονόμων που συντρέχουν με τον επιζώντα σύντροφο. Για να γίνει πιο κατανοητός αυτός ο συλλογισμός θα παραθέσουμε τρία παραδείγματα:

Εάν μαζί με τον επιζώντα σύζυγο συγκληρονομεί στην πρώτη τάξη και το τέκνο του κληρονομούμενου, στον τελευταίο αναγνωρίζεται εξ αδιαθέτου κληρονομικό δικαίωμα που ανέρχεται στα 3/4 της κληρονομίας και στο σύζυγο 1/4, γιατί κατά το άρθρο 1820 εδ. 1 ΑΚ ο σύζυγος κληρονομεί σταθερά το 1/4.

²¹⁸ Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι ο κληρονομούμενος έχει το δικαίωμα να εγκαταστήσει το σύζυγό του, και προφανώς το σύντροφό του, κληρονόμο του με διαθήκη αποκαθιστώντας έτσι τρόπον τινά την άνιση μεταχείριση που του επιφυλάσσει ο ν. 3719/2008. Αυτό όμως δεν αναιρεί τον άδικο χαρακτήρα της ρύθμισης στο βαθμό που ενδεχομένως για διάφορους λόγους δεν υπάρχει δυνατότητα σύνταξης διαθήκης, όπως π.χ. εξαιτίας επιγενόμενης ανικανότητας του διαθέτη λόγω εγκεφαλικού επεισοδίου, βλ. *Ψούνη*, Η διαμόρφωση των κληρονομικών σχέσεων στο πλαίσιο του Συμφώνου Συμβίωσης του Ν 3719/2008, ΕφΑΔ 1 (2009).20 επ.

²¹⁹ Βλ. *Παπαχρίστου*, Σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης: αντίπαλο δέος του γάμου ή εναλλακτική μορφή συμβίωσης (Αντίλογος στις κριτικές παρατηρήσεις), ΕφΑΔ 4 (2008).395 επ.

²²⁰ Βλ. *Σταμπέλου*, Σύμφωνο συμβίωσης και ισότητα, ΧρΙΔ Θ (2009).191.

Αντίστοιχα, τέκνο που συγκληρονομεί στην πρώτη τάξη με σύντροφο του γονέα του καλείται στα 5/6 της κληρονομιάς και ο σύντροφος στο 1/6 της κληρονομιάς.

Εάν μαζί με τον επιζώντα σύζυγο συγκληρονομεί στην δεύτερη τάξη ο πατέρας του κληρονομούμενου, θα λάβει ο καθένας ποσοστό 1/2 της κληρονομιάς. Από την άλλη, εάν στην δεύτερη τάξη κληρονομεί ο επιζών σύντροφος, ο οποίος συντρέχει με τον πατέρα του κληρονομούμενου, ο πρώτος θα λάβει ποσοστό 1/3 της κληρονομιάς και ο πατέρας τα υπόλοιπα 2/3 της κληρονομιάς.

Η άδικη και αδικαιολόγητα ανεπιεικής, κατά τη γνώμη ορισμένων, αντιμετώπιση του συντρόφου του κληρονομούμενου, οι οποίοι έχουν συνδεθεί μεταξύ τους με σύμφωνο συμβίωσης, γίνεται προφανής με το αυτό το τελευταίο παράδειγμα.

Εάν ο επιζών σύντροφος συντρέχει στην τρίτη τάξη της εξ αδιαθέτου διαδοχής π.χ. με τρίτο εξάδελφο του κληρονομούμενου, η κληρονομική μερίδα του πρώτου ανέρχεται στο 1/6 και η κληρονομική μερίδα του τελευταίου στα υπόλοιπα 5/6!

Συμπεραίνουμε ότι, αν και ο ν. 3719/2008 θεσπίστηκε προκειμένου να λύσει κάποια λειτουργικά προβλήματα των ζευγαριών που συμβίωναν ελεύθερα και τα οποία στερούνταν ως τώρα όλα τα δικαιώματα που απολάμβαναν τα παντρεμένα ζευγάρια, αν και θεσμοθετήθηκε για να δημιουργήσει μία εναλλακτική μορφή οικογένειας, αντιμετωπίζει το σύντροφο άνισα σε σχέση με τον σύζυγο. Από τα ανωτέρω παραδείγματα καθίσταται σαφές ότι σε ορισμένες περιπτώσεις αντιμετωπίζει ακόμη και τους μακρινούς συγγενείς του συντρόφου ως έχοντες μεγαλύτερη «αξία» για τον αποβιώσαντα απ' ότι ο επιζών σύντροφος με τον οποίο μπορεί να μοιράστηκε μία ολόκληρη ζωή. Με τις δυσμενείς αυτές ρυθμίσεις του συμφώνου, ο νομοθέτης, ενδεχομένως, αποθαρρύνει τα ζευγάρια από τη σύναψη ενός συμφώνου συμβίωσης και τα εξωθεί στην πραγματοποίηση ενός γάμου.

Έχει υποστηριχθεί, όμως, και η αντίθετη άποψη²²¹, σύμφωνα με την οποία η ρύθμιση του άρθρου 11 μειώνει την ελκυστικότητα του συμφώνου συμβίωσης. Οι ρυθμίσεις του συμφώνου συμβίωσης εκκινούν από την αρχή ότι στην ελεύθερη συμβίωση επικρατεί η ελευθερία της βούλησης των δύο προσώπων, ενώ ο γάμος έχει εντονότερο θεσμικό χαρακτήρα. Το σύμφωνο έχει αυξημένη δυνατότητα

²²¹ Βλ. Κονδύλη, Σύμφωνο συμβίωσης και δικαίωμα στη νόμιμη μοίρα, ΕφΑΔ 1 (2009). 38 επ.

αυτοκαθορισμού η οποία προσκρούει στις διατάξεις περί αναγκαστικής διαδοχής. Υπάρχει δηλαδή μία αντίφαση, μία ασυμβατότητα.

Όσον αφορά σε άλλα κληρονομικά ζητήματα, η παράγραφος 3 του άρθρου 11 παραπέμπει στις διατάξεις του ΑΚ για την αποκλήρωση (1839 επ. ΑΚ), για την αναξιότητα (1860 ΑΚ) αλλά και στις διατάξεις για τον τρόπο υπολογισμού της νόμιμης μοίρας (1826 επ. ΑΚ), οι οποίες εφαρμόζονται αναλογικά.

Όσον αφορά στην αποκλήρωση εφαρμόζονται και εδώ αναλογικά τα άρθρα 1839 επ. του ΑΚ²²². Πρόβλημα όμως δημιουργείται με την εφαρμογή του άρθρου 1842 ΑΚ όπου προβλέπεται ειδικός λόγος αποκλήρωσης μόνο για τον/την σύζυγο αν κατά το χρόνο του θανάτου του ο κληρονομούμενος είχε δικαίωμα να ασκήσει αγωγή διαζυγίου για βάσιμο λόγο αναγόμενο σε υπαιτιότητα του/της συζύγου του και αυτό, γιατί το σύμφωνο συμβίωσης, εν ζωή των συντρόφων, δεν λύεται με διαζύγιο, αλλά με τους τρόπους που αναφέρονται στο άρθρο 4 του ν. 3719/2008. Δημιουργείται λοιπόν το ερώτημα εάν το άρθρο 1842 ΑΚ μπορεί να εφαρμοστεί αναλογικά.

Σχετικά έχουν υποστηριχθεί διάφορες απόψεις. Έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι λόγω του ελεύθερα διαλυτού του συμφώνου συμβίωσης, το άρθρο 1842 ΑΚ δεν μπορεί να εφαρμοστεί αναλογικά, οπότε ο επιζών σύντροφος δεν μπορεί να αποκλειστεί από τη νόμιμη μοίρα²²³, γεγονός βέβαια που αντιβαίνει στην λογική του συμφώνου συμβίωσης το οποίο δεν θέλει να παράσχει στον σύντροφο μεγαλύτερα δικαιώματα από τον σύζυγο. Ωστόσο, έχει υποστηριχθεί²²⁴ και η αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή λόγοι αποκλήρωσης θα μπορούσαν να είναι υπαίτια παραπτώματα για τα οποία, εάν ο διαθέτης είχε την ιδιότητα του συζύγου, θα μπορούσε να ασκήσει αγωγή διαζυγίου. Προκειμένου, όμως, να μη διευρυνθεί αδικαιολόγητα η δυνατότητα αποκλήρωσης του συντρόφου, θα ήταν προτιμότερο οι λόγοι αποκλήρωσης να περιοριστούν μόνο σε όσους προβλέπονται στο άρθρο 1840 περ. 1-4 ΑΚ.

²²² Κατά την αναλογική εφαρμογή των άρθρων 1839 επ., στην έννοια του κατιόντος θα πρέπει να συμπεριληφθεί και το τέκνο που καλύπτεται από το τεκμήριο πατρότητας, όπως αυτό προσδιορίζεται στο άρθρο 8 του ν. 3719/2008, ήτοι «το τέκνο που γεννήθηκε κατά τη διάρκεια του συμφώνου συμβίωσης ή εντός τριακοσίων ημερών από τη λύση ή την αναγνώριση της ακυρότητάς του, τεκμαίρεται ότι έχει πατέρα τον άνδρα με τον οποίο η μητέρα κατόρτισε το σύμφωνο».

²²³ Βλ. Παντελίδου, Κριτικές παρατηρήσεις στο Σχέδιο Νόμου, ΕφΑΔ 4 (2008).386 επ., Ψούνη, Η διαμόρφωση των κληρονομικών σχέσεων στο πλαίσιο του Συμφώνου Συμβίωσης του Ν 3719/2008, ΕφΑΔ 1 (2009).22.

²²⁴ Βλ. Παπαχρίστου, Σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης: αντίπαλο δέος του γάμου ή εναλλακτική μορφή συμβίωσης (Αντίλογος στις κριτικές παρατηρήσεις), ΕφΑΔ 4 (2008).395.

Επίσης, έχει υποστηριχθεί ²²⁵ ότι η διαφορετική ρύθμιση της ακυρότητας στο σύμφωνο συμβίωσης, με την έννοια ότι δεν απαιτείται η κήρυξη της με δικαστική απόφαση και η διαφορετική ρύθμιση της λύσης του συμφώνου συμβίωσης από το γάμο, αποκλείουν τη γέννηση εξ αδιαθέτου κληρονομικού δικαιώματος του σύμβιου σε περίπτωση καλοπιστίας σχετικά με την ακύρωση του Συμφώνου, όπως συμβαίνει στο γάμο με βάση το άρθρο 1383§1 ΑΚ, ούτε συντρέχει περίπτωση εφαρμογής του άρθρου 1822 ΑΚ, επειδή το σύμφωνο δεν λύεται δικαστικά²²⁶. Φαίνεται, λοιπόν, πως ο μοναδικός τρόπος²²⁷ για να στερηθεί ο σύντροφος το κληρονομικό του δικαίωμα είναι η μονομερής λύση του συμφώνου.

Όσον αφορά στην αναξιότητα, ανάξιος να κληρονομήσει μπορεί να κηρυχθεί εκείνος που από πρόθεση θανάτωσε ή αποπειράθηκε να θανατώσει είτε τον κληρονομούμενο, είτε τα τέκνα του που καλύπτονται από το τεκμήριο πατρότητας, είτε τους γονείς του, η συγγένεια των οποίων μαζί του δημιουργήθηκε βάσει του συμφώνου ή το σύντροφο του κληρονομούμενου με τον οποίο ο αποβιώσας συνδέοταν με σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης. Επίσης ανάξιος να κληρονομήσει είναι εκείνος που καταδικάστηκε για ψευδή καταμήνυση του κληρονομούμενου για κακούργημα, εκείνος που από πρόθεση εμπόδισε παράνομα τον κληρονομούμενο να συντάξει ή να ανακαλέσει διαθήκη, εκείνος που με απάτη παρακίνησε ή παράνομα ή αντίθετα προς τα χρηστά ήθη με απειλή ανάγκασε τον κληρονομούμενο να συντάξει ή να αλλάξει διαθήκη και εκείνος που αλλοίωσε ή εξαφάνισε τη διαθήκη του κληρονομούμενου.

Πάντως, δεν είναι λίγα τα θέματα κληρονομικού δικαίου τα οποία ο νόμος για το σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης δεν έχει ρυθμίσει με κάποια διάταξη. Ορισμένα από τα θέματα αυτά είναι μεταξύ άλλων, το δικαίωμα στο εξαίρετο και στην οικογενειακή στέγη καθώς και ζητήματα που προκύπτουν από την εκ διαθήκης διαδοχή. Για τα θέματα αυτά δεν γίνεται μνεία για ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων του ΑΚ. Η έλλειψη ρύθμισης ως προς τα θέματα αυτά από μόνη της δεν αρκεί για τη διαπίστωση ύπαρξης κενού. Ωστόσο η σιωπή αυτή μπορεί να ερμηνευθεί κατά δύο

²²⁵ Βλ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Κοτζάμπαση, Αναστασιάδου-Νικηφόρου, Σύμφωνο Συμβίωσης και μεταρρυθμίσεις στο οικογενειακό δίκαιο (Ν. 3719/2008), Αθήνα 2009, σελ. 59.

²²⁶ Βλ. Παντελίδου, Κριτικές παρατηρήσεις στο Σχέδιο Νόμου, ΕφΑΔ 4 (2008).386.

²²⁷ Παρόλα αυτά, ο επιζών σύντροφος δύναται να στερηθεί το εξ αδιαθέτου κληρονομικό του δικαίωμα εάν, σύμφωνα με το άρθρο 4 περ. β' του ν. 3719/2008, ο κληρονομούμενος με μονομερή συμβολαιογραφική δήλωση εξέφρασε τη βούλησή του για λύση του συμφώνου ελεύθερης συμβίωσης, αλλά λόγω της μεσολάβησης του θανάτου του, αυτή δεν πρόλαβε να κοινοποιηθεί με δικαστικό επιμελητή στον άλλο, προϋπόθεση απαραίτητη για τη λύση του, βλ. Ψούνη, Η διαμόρφωση των κληρονομικών σχέσεων στο πλαίσιο του Συμφώνου Συμβίωσης του Ν 3719/2008, ΕφΑΔ 1 (2009).23.

τρόπους. Είτε στην κατεύθυνση της αναλογίας νόμου, προκειμένου να εφαρμοστεί η αρχή της ίσης μεταχείρισης αξιολογικά όμοιων περιπτώσεων, είτε της αντιδιαστολής, με συνέπεια να μην έχει εφαρμογή η σχετική διάταξη²²⁸.

Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήγουμε είναι ότι ο νέος νόμος 3719/2008, προκειμένου να μην θίξει αλλά και να μην κλονίσει στο ελάχιστο το θεσμό του γάμου, επεφύλαξε μία μειονεκτικότερη αντιμετώπιση στο σύντροφο, τουλάχιστον όσον αφορά στα κληρονομικά του δικαιώματα, προσπαθώντας προφανώς να διατηρήσει τη θέση και το κύρος του/της συζύγου ανέπαφο, όπως άλλωστε τονίστηκε και στην αιτιολογική έκθεση του νόμου.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ότι η πολιτεία συνεχίζει να «κωφεύει» μπροστά στις επιταγές που απορρέουν από τις διεθνείς συμβάσεις²²⁹ αλλά και από το Σύνταγμα²³⁰ για ίση μεταχείριση όλων των πολιτών της, αφού πρόκειται για ένα νόμο που παραχωρεί στα ετερόφυλα και μόνο ζευγάρια τη δυνατότητα να δημιουργούν μια εναλλακτική μορφή οικογένειας.

Β. Η νομοθετική κατοχύρωση των κληρονομικών δικαιωμάτων των συντρόφων σε άλλες χώρες.

Πριν από τη νομοθετική ρύθμιση της ελεύθερης συμβίωσης σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες, σε περίπτωση θανάτου ενός από τους συμβιούντες, δεν επέρχονταν η διαδοχή εκ του νόμου²³¹ ούτε η εξ αδιαθέτου ούτε βέβαια αναγκαστική διαδοχή. Σιγά σιγά όμως εισήχθησαν σχετικά νομοθετήματα τα οποία αποτελούν συνάρτηση της γενικότερης δομής του κληρονομικού δικαίου κάθε χώρας και ειδικότερα της θέσης του επιζώντος συζύγου. Ας εξετάσουμε όμως τη νομοθετική κατοχύρωση των κληρονομικών δικαιωμάτων των συντρόφων σε κάποιες ευρωπαϊκές χώρες.

Στην Ολλανδία οι εκτός γάμου συμβιούντες ετερόφυλοι και ομόφυλοι εξομοιώνονται ως προς τα κληρονομικά δικαιώματα με τον επιζώντα σύζυγο, ο οποίος

²²⁸ Βλ. Ψούνη, Η διαμόρφωση των κληρονομικών σχέσεων στο πλαίσιο του Συμφώνου Συμβίωσης του Ν. 3719/2008, ΕφΑΔ 1 (2009).20.

²²⁹ Άρθρο 8§1 ΕΣΔΑ: «Κάθε άνθρωπος δικαιούται τον σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του...»

²³⁰ Άρθρο 2§1 Σ.: «Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας», Άρθρο 4§1 Σ.: «Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου», Άρθρο 5§1 Σ.: «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του...»,

²³¹ Βλ. Αγαλλοπούλου, Ελεύθερες συμβιώσεις, Γενέθλιον Απόστολου Γεωργιάδη, τόμος Ι, Αθήνα-Κομοτηνή 2006, σελ. 20.

όμως, στερείται νόμιμης μοίρας²³². Το δικαίωμα αυτό αναγνωρίζεται μόνο σε στενούς συγγενείς εξ αίματος²³³.

Οι σκανδιναβικές χώρες, Νορβηγία²³⁴, Σουηδία, Φινλανδία αλλά και η Δανία και η Ισλανδία εξομοιώνουν τον συμβιούντα σύντροφο με το σύζυγο και του αναγνωρίζουν πλήρη δικαιώματα, συμπεριλαμβανομένων και των κληρονομικών²³⁵. Ωστόσο η σχετική νομοθεσία αφορά μόνο σε ομόφυλα ζευγάρια, για τα οποία συνιστά τη μία και μοναδική μορφή νομικά ρυθμισμένης συμβίωσης.

Στη Γαλλία εισήχθη ένας θεσμός καταχωρημένης συμβίωσης, ο οποίος, όμως, είναι πολύ χαλαρός και διαφοροποιείται σημαντικά από τα σκανδιναβικά μοντέλα. Πρόκειται για το γνωστό Pacte Civil de Solidarite (PaCS)²³⁶, το οποίο τέθηκε σε ισχύ στις 15 Νοεμβρίου του 1999 με το Νόμο 99-944²³⁷, και πρόκειται για ένα «συμβόλαιο» μεταξύ δύο ενηλίκων ατόμων διαφορετικού ή ίδιου φύλου το οποίο αποσκοπεί στη ρύθμιση και οργάνωση της κοινής τους ζωής. Σε ό,τι αφορά στην κληρονομική διαδοχή, ο θεσμός αυτός δεν ιδρύει κανένα δικαίωμα ούτε εξ αδιαθέτου, ούτε νόμιμης μοίρας. Εξάλλου η Γαλλία μόλις το 2001 αναγνώρισε στο σύζυγο δικαίωμα νόμιμης μοίρας, αποκλειστικά και μόνο όταν δεν καλούνται στην κληρονομία στενοί συγγενείς εξ αίματος. Από το 2007 ο επιζών σύζυγος είναι αναγκαίος κληρονόμος και όταν συντρέχει με ανιόντες.

Στη Γαλλία, ωστόσο, κατοχυρώθηκε με τον ίδιο Νόμο της 15/11/1999 και ο θεσμός της ελεύθερης συμβίωσης (“concubinage”)²³⁸. Σχετικά με τη νομική κατάσταση των ατόμων αυτών, ο νόμος ξεκαθαρίζει ότι πρόκειται για μία “de facto” ένωση και για τις ανάγκες του οικογενειακού δικαίου τα άτομα αυτά θεωρούνται εργένηδες (“celibataires”). Σε ό,τι αφορά στα κληρονομικά τους δικαιώματα, το γαλλικό δίκαιο δεν αναγνωρίζει κανένα κληρονομικό δικαίωμα στο σύντροφο αν δεν υπάρχει διαθήκη, διότι ο σύντροφος (“concubine”) δεν θεωρείται μέλος της οικογένειας.

²³² Βλ. *Prof. Dr. Gerard – Rene de Groot*, Private International Law Aspects of homosexual couples, σελ. 7.

²³³ Βλ. *Coester-Waltjen*, The advantages of a closer co-operation in Europe in order to promote and improve the legal protection of the family in matters of succession, 6th European Conference on Family Laws, Strasbourg, 14-15 October 2002.

²³⁴ Βλ. *registrert partnerskap* που εισήχθη με το Νόμο 40 της 30ης Απριλίου 1993.

²³⁵ Βλ. *Rigaux*, Private law in the international arena: from national conflict rules towards harmonization and unification, *Liber Amicorum Kur Siehr*, Hague 2000, σελ. 654.

²³⁶ Βλ. *Claude Martin, Irène Théry*, The PACS and Marriage and Cohabitation in France, *International Journal of Law, Policy and the Family* (2001).150.

²³⁷ <http://www.france.qrd.org/texts/partnership/fr/pacs.html>

²³⁸ <http://www.sos.net.eu.org/famille/concub.htm#1-1>

Μία από τις χώρες που φρόντισε να ρυθμίσει το καθεστώς της συμβίωσης των ατόμων του ίδιου φύλου εισάγοντας μία σειρά νομοθετικών διατάξεων είναι η Γερμανία, η οποία την 16^η Φεβρουαρίου 2001 ψήφισε τον νόμο «Act on Life Partnerships», με τον οποίο δόθηκε η δυνατότητα στα ομόφυλα ζευγάρια να καταχωρήσουν τη σχέση τους (Eingetragene Lebenspartnerschaft). Ο θεσμός αυτός προσομοιάζει σε πολλά θέματα με το θεσμό του γάμου και τα ομόφυλα ζευγάρια, απολαμβάνουν πλέον όλα τα προνόμια που απολαμβάνουν τα ετερόφυλα παντρεμένα ζευγάρια Δικαίωμα νόμιμης μοίρας αναγνωρίζει μόνο σε ομόφυλους.

Στην Πορτογαλία, αναγνωρίζονται συντροφικά δικαιώματα «κοινής οικιακής οικονομίας» σε ζευγάρια ομόφυλα και ετερόφυλα, που συμβιώνουν πάνω από δυο χρόνια, αναγνωρίζοντας δικαιώματα στέγασης, κοντινότερου συγγενή, προνόμια κληρονομιάς, ιδιοκτησίας, κοινωνικής ασφάλισης, εργασιακά, φορολογικά, οικονομικής κατάστασης και πρόνοιας.

Στο Βέλγιο, μετά το νόμο της 28^{ης} Μαρτίου 2007, ο επιζών «νόμιμος συγγάτοικος» έχει μόνο εξ αδιαθέτου κληρονομικό δικαίωμα και αυτό περιορισμένο σε δικαίωμα επικαρπίας επί του ακινήτου το οποίο προορίζονταν να χρησιμοποιηθεί, κατά τη διάρκεια της κοινής ζωής, ως οικογενειακή στέγη καθώς και επί των κινητών τα οποία το επίπλωναν²³⁹.

Αντιλαμβανόμαστε, λοιπόν, ότι επειδή ορισμένα νομικά συστήματα δεν έχουν υιοθετήσει καμία νομοθετική ρύθμιση σχετικά με τις νέες μορφές οικογένειας είναι πολύ δύσκολο σε επίπεδο ιδιωτικού διεθνούς δικαίου να χρησιμοποιηθούν κανόνες σύνδεσης ανάλογοι με αυτούς του γάμου, διότι αυτοί οι κανόνες θα αναφέρονται σε πιθανώς μη υπάρχοντες θεσμούς του αλλοδαπού δικαίου²⁴⁰, ενώ είναι σίγουρο ότι θα ανακύψει πρόβλημα με την αναγνώριση των θεσμών αυτών και των σχετικών δικαστικών αποφάσεων.

Τι θα γίνει, λοιπόν, σε περίπτωση διεθνών υποθέσεων με στοιχεία αλλοδαπότητας, για παράδειγμα συντρόφων οι οποίοι καταχώρησαν τη σχέση τους στο εξωτερικό και ζητούν την επίλυση κάποιου νομικού θέματος, όπως του κληρονομικού τους δικαιώματος σε χώρα η οποία δεν κατοχυρώνει το δικαίωμα σύναψης συμφώνου συμβίωσης; Ποιο δίκαιο θα εφαρμοστεί σε αυτή την περίπτωση;

²³⁹ Άρθρο 745 παρ. 1 του βελγικού ΑΚ.

²⁴⁰ Βλ. *Oliveira*, Is there a conflicts of Law problem Lurking behind the Community Concept of Spouses? And what about same sex marriages? *Liber Amicorum Kur Siehr*, Hague 2000, σελ. 533-535. *Prof. Dr. Gerard – Rene de Groot*, Private International Law Aspects of homosexual couples page 13, *Bogdan*, Private International Law Aspects of Homosexual Couples- Swedish National Report, σελ. 57.

Στο ερώτημα αυτό έχουν δοθεί δύο διαφορετικές απαντήσεις. Από τη μία πλευρά υποστηρίζεται ότι τυχόν ανακύπτοντα ζητήματα μπορούν να αντιμετωπισθούν με τους ήδη υπάρχοντες κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου²⁴¹, ενώ υποστηρίζεται και η αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή, οι υπάρχοντες κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου δεν μπορούν να βρουν εφαρμογή στην παρούσα περίπτωση, ειδικά όταν δεν υπάρχει αντίστοιχη ρύθμιση αλλοδαπού δικαίου. Σε άλλα νομικά συστήματα επελέγη η λύση της υιοθέτησης αυτοτελών κανόνων συγκρούσεων για τους νεοεισελθέντες οικογενειακούς θεσμούς.

Στην περίπτωση αυτή βρισκόμαστε πάλι αντιμέτωποι με το πρόβλημα του νομικού χαρακτηρισμού, το οποίο είναι ένα από τα πιο σημαντικά προβλήματα του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Συνεπώς, στην προκειμένη περίπτωση, ο δικαστής του *forum* θα πρέπει να αναζητήσει, σε ποιο κανόνα συνδέσεως θα πρέπει να υπάγει το θεσμό της ελευθερης συμβίωσης. Αναφορικά με την Ελλάδα, από τη στιγμή που πλέον έχει αναγνωριστεί και έχει κατοχυρωθεί και στο εσωτερικό δίκαιο η δυνατότητα σύναψης συμφώνου συμβίωσης, το οποίο εξομοιώνει τρόπον τινά τα παντρεμένα ζευγάρια με τα ζευγάρια τα οποία έχουν συνάψει σύμφωνο συμβίωσης, είναι ορθότερο αντίστοιχοι θεσμοί του αλλοδαπού δικαίου να υπάγονται στο άρθρο 13 ΑΚ. Το πραγματικό πρόβλημα, όμως, δεν είναι ο κατάλληλος νομικός χαρακτηρισμός αυτού του είδους των έννομων σχέσεων και συνακόλουθα η εφαρμογή του αρμόδιου κανόνα συνδέσεως αλλά η αναγνώριση του θεσμού στην αλλοδαπή έννομη τάξη.

Τα προβλήματα που δημιουργούνται στο επίπεδο της αναγνώρισης διαφέρουν σε δυσκολία μεταξύ κρατών τα οποία έχουν υιοθετήσει κάποιους ανάλογους θεσμούς στο εσωτερικό ουσιαστικό και ιδιωτικό διεθνές δίκαιο και των κρατών τα οποία δεν έχουν καμία απολύτως σχετική νομική ρύθμιση.

Μερικές από τις χώρες που φρόντισαν για την ομαλή ένταξη αυτών των θεσμών στο εσωτερικό τους δίκαιο και ρύθμισαν ειδικά τις προϋποθέσεις αναγνώρισης των αντίστοιχων αλλοδαπών θεσμών στο εσωτερικό τους είναι η Γερμανία, η Γαλλία, η Φινλανδία, η Σκωτία και η Σουηδία. Στη Γερμανία ειδικότερα το ζήτημα της αναγνώρισης επιλύεται βάσει του άρθρου 17 του γερμανικού Κώδικα Ιδιωτικού Διεθνούς δικαίου ο οποίος υιοθετεί το σύνδεσμο της *lex loci registrationis* σύμφωνα με τον οποίο εάν μία σχέση έχει καταχωρηθεί νομότυπα σε μία χώρα τότε

²⁴¹ Βλ. *Shier*, Family Unions in Private international law, NIRL, 2003, σελ. 428.

θα αναγνωρίζεται από τη Γερμανία, ανεξάρτητα από το δίκαιο της ιθαγένειας του κάθε μέρους. Ακόμη, σε περίπτωση που το αλλοδαπό δίκαιο το οποίο καλείται να εφαρμοστεί στην εκάστοτε περίπτωση δεν αναγνωρίζει κληρονομικά δικαιώματα στα μέρη των ενώσεων αυτών, τότε παραμερίζεται το αλλοδαπό δίκαιο και εφαρμόζεται το γερμανικό δίκαιο. Στη Φινλανδία, οι καταχωρημένες συμβιώσεις προσώπων ιδίου φύλου, οι οποίες λαμβάνουν χώρα στο εξωτερικό, αναγνωρίζονται πλήρως εάν πληρούν τις προϋποθέσεις της καταχώρησης στη χώρα που αυτή η τελευταία τελέστηκε, με μόνη εξαίρεση την αντίθεση στην εσωτερική δημόσια τάξη. Σύμφωνα με το ελληνικό δίκαιο οι κληρονομικές σχέσεις του αλλοδαπού διέπονται από το δίκαιο της ιθαγένειας του θανόντος ρυθμίζονται βάσει του άρθρου 28 ΑΚ. Άρα η *lex patriae* του θανόντος θα κληθεί να απαντήσει το ερώτημα κατά πόσο ένα άτομο, το οποίο έχει συνδεθεί με το θανόντα με κάποια σχέση (γάμο ή καταχωρημένη συμβίωση) αλλοδαπού δικαίου έχει κληρονομικά δικαιώματα.

Σε αντίθεση με τα κράτη τα οποία έχουν κατά κάποιο τρόπο ενσωματώσει στο εσωτερικό τους δίκαιο τους νέους θεσμούς του οικογενειακού δικαίου, οπότε υπάρχει μεγαλύτερη ευκολία σχετικά με την αναγνώριση των αλλοδαπών θεσμών, στα κράτη στα οποία δεν υπάρχει καμία σχετική ρύθμιση ούτε σε επίπεδο ουσιαστικού δικαίου, πολύ δε μάλλον σε επίπεδο ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, η αναγνώριση αλλοδαπών θεσμών και η εφαρμογή αλλοδαπών κανόνων δικαίου ανάγεται σε μείζον πρόβλημα.

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε και στις δραστηριότητες της Διεθνούς Επιτροπής με την επωνυμία *Commission Internationale de l'État civile* (CIEC)²⁴². Αυτός ο διεθνής οργανισμός, ο οποίος συνεργάζεται στενά με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, δουλεύει ένα κείμενο διεθνούς συνθήκης για την αναγνώριση των «καταχωρημένων συμβιώσεων» κατά το οποίο, εάν η *lex registrationis* το επιτρέπει, τα άλλα κράτη θα πρέπει να αναγνωρίσουν τη δηλωμένη συμβίωση ή την τέλεση ενός γάμου. Επίσης, θα πρέπει να αναγνωρίζονται οι οικογενειακοί δεσμοί που αναπτύσσονται με τους συγγενείς του άλλου μέρους. Αυτά τα νομικά αποτελέσματα δεν θα πρέπει να ακυρώνονται εάν οι σύντροφοι καταχωρήσουν εκ νέου τη σχέση τους σε άλλο κράτος, στην περίπτωση, βέβαια, που αυτά τα νομικά αποτελέσματα δεν συνδέονται άμεσα με την καταχώρηση. Εάν η δεύτερη αυτή χώρα επιφέρει νομικά αποτελέσματα ισχυρότερα από την πρώτη, τότε θα πρέπει αυτά να αναγνωρίζονται από τη χώρα όπου έγινε η πρώτη καταχώρηση.

²⁴² Βλ. *Prof. Dr. Gerard – Rene de Groot*, *Private International Law Aspects of homosexual couples*, Υποσ. 47, σελ. 34

Γ. Η Πράσινη Βίβλος για την κληρονομική διαδοχή και τη διαθήκη

Μέχρι σήμερα εκτός από τις διμερείς συμβάσεις που έχουν συναφθεί και δεσμεύουν τα κράτη που τις έχουν υπογράψει, τα κληρονομικά θέματα δεν έχουν συμπεριληφθεί σε κάποιο Κανονισμό ή Σύμβαση π.χ. στον πρόσφατο Κανονισμό Ρώμη I, για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές. Συνεπώς το ζήτημα της κληρονομικής διαδοχής αποκλείεται από τους κοινοτικούς κανόνες ιδιωτικού διεθνούς δικαίου. Όπως φαίνεται ο Ευρωπαίος νομοθέτης προτίμησε να αφήσει τη ρύθμιση των ζητημάτων του κληρονομικού δικαίου στον εθνικό νομοθέτη, παρά να θεσπίσει έναν ενιαίο και κοινό σύνδεσμο για όλα τα Ευρωπαϊκά κράτη, όπως συνέβη με άλλες συμβατικές ενοχές. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα να υπάρχει ακόμη ανομοιομορφία λύσεων σε αυτόν τον κλάδο του δικαίου.

Η θέσπιση ευρωπαϊκής νομικής πράξης στον τομέα της κληρονομικής διαδοχής συμπεριλαμβάνονταν ήδη μεταξύ των προτεραιοτήτων του προγράμματος δράσης της Βιέννης του 1998, ενώ και το πρόγραμμα μέτρων για την εφαρμογή της αρχής της αμοιβαίας αναγνώρισης των αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις, που εγκρίθηκε από το Συμβούλιο και την Επιτροπή κατά τα τέλη του 2000, προβλέπει τη θέσπιση της νομικής πράξης στο συγκεκριμένο τομέα²⁴³.

Ωστόσο, ακόμη δεν έχει θεσπιστεί κάποια νομική πράξη που να αφορά την κληρονομική διαδοχή. Μόνο την 01/03/2005, η Επιτροπή εισήγαγε στο Συμβούλιο την Πράσινη Βίβλο²⁴⁴ για τα κληρονομικά δικαιώματα και τη διαθήκη και άνοιξε τη διαβούλευση σχετικά με την εξ αδιαθέτου και την εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή που εμφανίζει διεθνείς όψεις. Αυτό συνέβη διότι η διαρκής μετακίνηση των Ευρωπαίων υπηκόων στο εσωτερικό της Ένωσης, όπου δεν υπάρχουν σύνορα, δημιουργεί μία αυξημένη κινητικότητα η οποία συμβάλλει στην αύξηση του αριθμού των γάμων μεταξύ των υπηκόων διαφορετικών κρατών μελών οι οποίοι συχνά συνοδεύονται από την απόκτηση περιουσιακών στοιχείων τα οποία, ενδεχομένως, βρίσκονται στο έδαφος διαφορετικών κρατών της Ένωσης, γεγονός το οποίο καθιστά πολύπλοκο το θέμα της κληρονομικής διαδοχής. Οι δυσκολίες στις οποίες προσκρούουν οι πρωταγωνιστές της κληρονομικής διαδοχής με διεθνείς διαστάσεις

²⁴³ 260 EE C 12, 15.1.2001

²⁴⁴ Το πλήρες κείμενο της Πράσινης Βίβλου είναι διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, <http://www.europarl.europa.eu/oeil/file.jsp?id=5262052¬iceType=null&language=fr>

συνδέονται ως επί το πλείστον με τις διαφορές των κανόνων ουσιαστικού δικαίου, των δικονομικών κανόνων και των κανόνων σύγκρουσης νόμων που διέπουν το ζήτημα στα διάφορα κράτη μέλη.

Ως εκ τούτου, για τη διευκόλυνση των υπηκόων των κρατών μελών της Ένωσης αλλά και των δικαιοδοτικών οργάνων, το Πρόγραμμα της Χάγης κάλεσε το 2004 την Επιτροπή να υποβάλει Πράσινη Βίβλο που θα καλύπτει ζητήματα κληρονομικής διαδοχής τα οποία αφορούν στο εφαρμοστέο δίκαιο, στη διεθνή δικαιοδοσία και αναγνώριση αλλά και στα διάφορα διοικητικά μέτρα. Σύμφωνα με την Επιτροπή για να απλουστευθεί το καθήκον των βασικών εμπλεκόμενων σε μια τέτοια υπόθεση και να επιλυθούν αποτελεσματικά τα προβλήματα των πολιτών θα πρέπει να θεσπιστεί μία ενιαία κοινοτική πράξη η οποία θα καλύπτει επίσης την αναγνώριση εγγράφων και εξωδικαστικών πράξεων.

Η Επιτροπή αναγνωρίζει ότι η επίλυση των προβλημάτων που σχετίζονται με την κληρονομική διαδοχή διεθνών διαστάσεων προϋποθέτει, αρχικά, την οριοθέτηση του τομέα του κληρονομικού δικαίου και έπειτα την εύρεση του κατάλληλου κανόνα συνδέσεως ο οποίος θα οδηγήσει στο εφαρμοστέο δίκαιο, δεδομένου ότι η πλήρης εναρμόνιση των κανόνων ουσιαστικού δικαίου των κρατών μελών δεν είναι εφικτή. Προηγουμένως όμως πρέπει να ανευρεθεί το κατάλληλο κριτήριο σύνδεσης (ιθαγένεια, συνήθης διαμονή, τελευταία κατοικία) και να εξεταστεί κατά πόσο πρέπει να είναι σταθερό ή αντιθέτως μπορεί να γίνει δεκτή κάποια ευελιξία. Απάντηση πρέπει να δοθεί και στο ερώτημα εάν πρέπει να χρησιμοποιηθούν διαφορετικά κριτήρια για διάφορους τομείς του κληρονομικού δικαίου, ενώ σημαντική είναι και η επίλυση του προβλήματος του διαχωρισμού των κληρονομιαίων στοιχείων σε κινητά και ακίνητα που ακολουθείται σε ορισμένες χώρες, όπως αναπτύχθηκε στην αρχή της παρούσας εργασίας.

Μεταξύ των θεμάτων στα οποία επικεντρώνεται η Επιτροπή και καλεί τα κράτη να προτείνουν κάποια νομική λύση είναι οι διαθήκες και οι κληρονομικές συμβάσεις καθώς και κάποια άλλα ζητήματα τα οποία είναι συνυφασμένα με αυτά όπως η ικανότητα σύνταξης διαθήκης, οι διάφορες μορφές διαθήκης, τα κληρονομικά καταπιστεύματα, οι συνδιαθήκες, η ικανότητα ανάκλησης, η δυνατότητα επιλογής του εφαρμοστέου δικαίου κ.α.

Το προδικαστικό ζήτημα, η νόμιμη μοίρα, η παραπομπή όταν ο κανόνας σύγκρουσης οδηγεί στο δίκαιο τρίτου κράτους καθώς και η περίπτωση της συναποβίωσης δύο ή περισσότερων ατόμων είναι μερικά ακόμη θέματα τα οποία θα πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο διαβούλευσης.

Οι κανόνες διεθνούς δικαιοδοσίας αποτελούν αναμφισβήτητα μείζον θέμα και θα απασχολήσουν σοβαρά τα μέλη της Επιτροπής. Όπως αναφέρεται και στο κείμενο της Πράσινης Βίβλου στην παράγραφο 3, τα κράτη έχουν θεσπίσει πολύ διαφορετικά κριτήρια για τη θεμελίωση της δικαιοδοσίας τους και για την εύρεση του κατάλληλου κριτηρίου θα πρέπει να ληφθούν υπόψη πολύ διαφορετικά συμφέροντα, τόσο των ενδιαφερομένων μερών όσο και των εμπλεκόμενων κρατών.

Επιπλέον η Επιτροπή εστιάζει το ενδιαφέρον της και στην ανάγκη επιλογής της βάσης της διεθνούς δικαιοδοσίας η οποία είτε θα είναι ενιαία και ανεξάρτητη από το είδος των κληρονομικών περιουσιακών στοιχείων (κινητά, ακίνητα), είτε θα διακρίνεται από σχετική ευελιξία, στις διαδικασίες που απαιτούνται για τη μεταβίβαση των ακινήτων και στη δικαιοδοσία των μη δικαστικών αρχών (των συμβολαιογράφων και των υπάλληλων διαφόρων διοικήσεων).

Ένα άλλο πρόβλημα το οποίο ταλανίζει αρκετά όλα τα εμπλεκόμενα μέρη σε υποθέσεις διεθνούς κληρονομίας, και το οποίο χρήζει άμεσης αντιμετώπισης είναι αυτό της αναγνώρισης και εκτέλεσης πράξεων και εγγράφων που είναι απαραίτητα για την αναγνώριση των δικαιωμάτων των κληρονόμων όπως: δικαστικές αποφάσεις, συμβολαιογραφικές πράξεις, διαθήκες, έγγραφα που πιστοποιούν την ιδιότητα του κληρονόμου, ο θεσμός του εκτελεστή της διαθήκης κ.α.

Τέλος, στο κείμενο της Πράσινης Βίβλου, στην παράγραφο 5, υπάρχει πρόταση για τη δημιουργία ενός ενιαίου ευρωπαϊκού εκτελεστού τίτλου, ήτοι ενός «ευρωπαϊκού κληρονομητηρίου». Στο πλαίσιο αυτής της προοπτικής αναφέρεται ότι «η απόδειξη της ιδιότητας του κληρονόμου είναι εφικτή με διάφορους τρόπους ανάλογα με τα κληρονομικά συστήματα». Είναι, όμως, ουσιαστικής σημασίας για τους κληρονόμους να μπορούν να θεμελιώσουν τα δικαιώματά τους για να υπεισέλθουν στην κληρονομία, χωρίς να χρειάζεται να κινήσουν κάποια διαδικασία. Χάρη σε εναρμονισμένους κανόνες σύγκρουσης νόμων θα είναι εφικτή η θέσπιση κληρονομητηρίου με ενιαία αποτελέσματα σε όλη την Κοινότητα. Ωστόσο, θα πρέπει να εξετασθούν πολλά ζητήματα, όπως οι προϋποθέσεις κατάρτισής του, το περιεχόμενο του και οι συνέπειες του.

Δυστυχώς από το 2005 που άνοιξε η διαβούλευση για τα θέματα που αφορούν στην κληρονομική διαδοχή διεθνών διαστάσεων μέχρι σήμερα, δεν έχουν σημειωθεί σημαντικά βήματα, καθώς ακόμη δεν έχει θεσπιστεί το πολυπόθητο κοινοτικό κείμενο με το οποίο θα επιτευχθεί η ομοιομορφία που απαιτείται προκειμένου να επιλυθούν όλα αυτά τα σύνθετα προβλήματα τα δημιουργούνται σε περιπτώσεις που η κληρονομική διαδοχή εμφανίζει στοιχεία αλλοδαπότητας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Στις προηγούμενες σελίδες παρουσιάσθηκαν τα κυριότερα προβλήματα που δημιουργούνται στο πεδίο του ουσιαστικού και ιδιωτικού διεθνούς δικαίου και απορρέουν από την εφαρμογή του άρθρου 28 ΑΚ, το οποίο υποδεικνύει το εφαρμοστέο δίκαιο σε περιπτώσεις διεθνούς κληρονομικής διαδοχής. Μελετήσαμε, επίσης, τις λύσεις που έχει προτείνει η θεωρία και η νομολογία για την αντιμετώπιση κάποιων κρίσιμων ζητημάτων.

Τα προβλήματα με τα οποία μπορεί να έρθει αντιμέτωπος όποιος ασχολείται με μία κληρονομική διαφορά η οποία χαρακτηρίζεται από στοιχεία αλλοδαπότητας είναι ποικίλα και αυτό γιατί το κληρονομικό δίκαιο αποτελεί ένα κομμάτι του ελληνικού αστικού δικαίου με εξαιρετικά ευρύ αντικείμενο. Εξάλλου, δεν είναι λίγες οι φορές που τα ελληνικά δικαστήρια καλούνται να επιλύσουν περίπλοκα και δυσεπίλυτα προβλήματα κληρονομικής φύσεως. Εύκολα, λοιπόν, μπορεί να αναλογιστεί κανείς πόσο δύσκολη μπορεί να αποδειχθεί η διευθέτηση μίας κληρονομικής διαφοράς με διεθνείς διαστάσεις, όταν εμπλέκονται περισσότερες έννομες τάξεις και υπάρχουν διαφορετικά εφαρμοστέα δίκαια. Η δυσκολία αυτή έγκειται στο γεγονός ότι κάθε χώρα έχει τους δικούς της νόμους και κανόνες για τη ρύθμιση των διαφόρων θεμάτων κληρονομικής διαδοχής.

Το δυσάρεστο είναι ότι οι κληρονομικές διαφορές δεν έχουν συμπεριληφθεί ακόμη σε κάποια κοινοτική πράξη, η οποία θα μπορούσε να ρυθμίζει ενιαία για όλα τα κράτη μέλη το θέμα του εφαρμοστέου δικαίου στην κληρονομική διαδοχή καθώς και της αναγνώρισης και εκτέλεσης των αντίστοιχων δικαστικών αποφάσεων. Για το λόγο αυτό, για να ξεπεραστούν οι δυσκολίες που δημιουργούνται λόγω της ανομοιομορφίας των νομοθετικών ρυθμίσεων ανά κράτος και για τη διευκόλυνση όλων των μερών, κάποια κράτη έχουν συνάψει διμερείς συμβάσεις.

Στο δεύτερο μέρος εξετάσαμε την επίδραση των νέων μορφών συμβίωσης, όχι μόνο στην Ελλάδα, αλλά και σε άλλα κράτη του εξωτερικού, σε επίπεδο οικογενειακού και κληρονομικού δικαίου και διερευνήσαμε τα βασικότερα προβλήματα που παρουσιάζονται σε επίπεδο ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, ειδικά στον τομέα της αναγνώρισης των αλλοδαπών θεσμών και δικαιωμάτων.

Αυτό που διαπιστώσαμε είναι ότι η εισαγωγή των νέων αυτών θεσμών περιπλέκει ακόμη περισσότερο τις κληρονομικές σχέσεις, δυσκολεύοντας το έργο

των δικαστών, το οποίο είναι φυσικό αφού πρόκειται για μία νέα νομοθετική τάση η οποία δεν έχει κωδικοποιηθεί πλήρως ακόμη.

Τα περισσότερα από αυτά τα προβλήματα, εάν όχι όλα, θα επιλύονταν εάν υπήρχε κάποια κοινοτική πράξη μέσω της οποίας θα επιτυγχάνονταν η ομοιομορφία του δικαίου για όλα τα κράτη μέλη. Δυστυχώς, όμως, μέχρι σήμερα η κληρονομική διαδοχή δεν έχει συμπεριληφθεί σε κάποιο Κανονισμό. Ο Κανονισμός 593/2008, γνωστός ως Ρώμη I, ο οποίος ρυθμίζει τις συμβατικές ενοχές, εξαιρεί ρητά (1§2γ) από το πεδίο εφαρμογής του την κληρονομική διαδοχή.

Παρόλα αυτά μπορούμε να είμαστε αισιόδοξοι καθώς, προς την κατεύθυνση αυτή, κινείται τα τελευταία χρόνια η Επιτροπή. Από το 2005 υπάρχει Πράσινη Βίβλος για την κληρονομική διαδοχή και τη διαθήκη η οποία στοχεύει στη σύνταξη ενός κοινοτικού κειμένου μέσω του οποίου θα επιτυγχάνεται η επιθυμητή ομοιομορφία. Αναμένουμε λοιπόν το κείμενο εκείνο θα οποίο θα δώσει τη λύση σε πολλά προβλήματα και θα απαλλάξει τόσο τους κληρονόμους όσο και τα δικαιοδοτικά όργανα καθώς και όλους τους εμπλεκόμενους από τα δυσεπίλυτα, κάποιες φορές, προβλήματα εφαρμοστέου δικαίου και διεθνούς δικαιοδοσίας που αφορούν στην κληρονομική διαδοχή.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγαλλοπούλου, Ελεύθερες συμβιώσεις, Γενέθλιον Απόστολου Γεωργιάδη, τόμος Ι, Αθήνα-Κομοτηνή 2006.

Αιμιλιανίδης, Το νέο ευρωπαϊκό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο των συμβάσεων σύμφωνα με τον Κανονισμό Ρώμη Ι, Αθήνα-Θεσσαλονίκη 2009.

Βάλληνδας, Το Ελληνικό ιδιωτικό διεθνές δίκαιο κατά το πρώτο ήμισυ του 19^{ου} αιώνας, Αθήνα 1935.

Βάλληνδας, Αι Θεωρητικά Αρχαί του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου του Ελληνικού Αστικού Κώδικος, Αθήναι 1942.

Βάρκα-Αδάμη, Το κληρονομητήριο, Αθήνα 1984.

Βασιλακάκης, Η εκ διαθήκης κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Θεσσαλονίκη 1994.

Βουζίκας, Κληρονομικό δίκαιο, 2^η έκδοση, Αθήνα 1976.

Βρέλλης, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 3^η έκδοση, Αθήνα 2008.

Γέσιον-Φαλτσή, Αστικά δικονομικά διατάξεις των διεθνών συμβάσεων της Ελλάδας, Θεσσαλονίκη 1964.

Γραμματικάκη-Αλεξίου, Η κατοικία του φυσικού προσώπου στο Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, 1980.

Γραμματικάκη-Αλεξίου, Παπασιώπη-Πασιά, Βασιλακάκης, Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο 4^η έκδοση, Θεσσαλονίκη 2010.

Ευρυγένης, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο. Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Θεσσαλονίκη 1973.

Θεοχαρόπουλος, Φορολογικό Δίκαιο, Τόμος ΙΙ, Ειδικό, Ημίτομος Α', Θεσσαλονίκη 1990.

Κοτζάμπαση, Κληρονομική διαδοχή μεταξύ συζύγων: οι κληρονομικές και περιουσιακές σχέσεις του επιζώντος συζύγου με τους λοιπούς κληρονόμους, Αθήνα 2007.

Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Κοτζάμπαση, Αναστασιάδου-Νικηφόρου, Σύμφωνο Συμβίωσης και μεταρρυθμίσεις στο οικογενειακό δίκαιο (Ν. 3719/2008), Αθήνα 2009.

Κρίσπη-Νικολετοπούλου, Προσωπικά και περιουσιακά σχέσεις των συζύγων κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1952.

Κρίσπη - Νικολετοπούλου, Η ιθαγένεια - Γενική θεωρία - Συγκριτικό Δίκαιο, Αθήνα 1965.

Κρίσπη, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Γενικό Μέρος, Αθήνα 1970.

Κυπραίος, Στοιχεία φορολογικού δικαίου, Αθήνα/Κομοτηνή 1980.

Μαριδάκης, Ισοκράτους Αιγινήτικος εις Σύμμικτα Στρέϊτ, τόμος Α΄, Αθήνα 1939.

Μαριδάκης, Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, 2^η έκδοση, Αθήνα 1967.

Μαριδάκης, Ιδιωτικό Διεθνές Δίκαιο, 2^η έκδοση, Αθήνα 1968.

Μπαλής, Κληρονομικό δίκαιο 2^η έκδοση, Αθήνα 1930.

Μπαλής, Κληρονομικό δίκαιο, 4^η έκδοση, Αθήνα 1938.

Μπεντερμάχερ-Γερούσης, Η εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή κατά το ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, Αθήνα 1954.

Νάσκου-Περράκη, Το νομικό καθεστώς των προσφύγων στη διεθνή και ελληνική έννομη τάξη, Αθήνα/Κομοτηνή 1991.

Παπαδάτου, Φιλοτιμίες επιτελεύτιοι και η περιουσιακή σχέση του επιζώντος συζύγου στο βυζαντινό δίκαιο, Θεσσαλονίκη 2008.

Παπαδήμας, Το προδικαστικό ζήτημα εις το ιδιωτικόν διεθνές δίκαιον, Θεσσαλονίκη 1981.

Παπαντωνίου, Κληρονομικό δίκαιο, 5^η έκδοση, Αθήνα 1989.

Παπασιώπη-Πασιά, Νέες τάσεις του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου στο πεδίο των συμβατικών ενοχών, Θεσσαλονίκη 1985.

Παπασιώπη-Πασιά, Η κοινοτική Σύμβαση της Ρώμης του 1980 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές όπως ισχύει στην Ελλάδα, Θεσσαλονίκη 1991.

Παπασιώπη-Πασιά, Προβλήματα εφαρμοστέου δικαίου στις σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων που γεννήθηκαν χωρίς γάμο, Θεσσαλονίκη 1991.

Παπασιώπη-Πασιά, Δίκαιο ιθαγενείας 7^η Έκδοση, Θεσσαλονίκη 2004.

Παρούτσας, Το δίκαιο των διεθνών συμβάσεων της Ελλάδας και αι διεθνείς αρχαί επί της φορολογίας των κληρονομιών, Αθήνα 1974.

Πρεδάρης, Το κληρονομητήριο Ι-ΙΙ, Γ, Αθήνα 1958.

Στρέϊτ-Βάλληνδας, Ιδιωτικό διεθνές δίκαιο ΙΙ, Αθήνα 1937.

Τούσης, Κληρονομικό Δίκαιο, Ημίτομος Β΄, Αθήνα 1969.

Φραγκίστας, ΕρμΑΚ, άρθρο 6 ΕισΝΑΚ, αριθ. 45.

Φωτόπουλος, Φορολογία κληρονομιών, δωρεών και γονικών παροχών, Αθήνα 1987.

Ψούνη, Κληρονομικό Δίκαιο Ι, Αθήνα- Θεσσαλονίκη 2004.

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Βασιλακάκης, Χορήγηση κληρονομητρίου σχετικά με ακίνητο που ανήκε σε Γάλλο κληρονομούμενο και ευρίσκεται στην Ελλάδα-Διεθνής δικαιοδοσία των ελληνικών δικαστηρίων-Εφαρμοστέο δίκαιο στο οποίο δεν υπάρχει ο θεσμός του κληρονομητρίου, (γνμδ) Αρμ. (1997).455 επ.

Βασιλακάκης, Δικαίωμα νόμιμης μοίρας και επιφύλαξη δημόσιας τάξης στο ιδιωτικό διεθνές δίκαιο, ΝοΒ 50 (2002).1819 επ.

Βρέλλης, Ζητήματα κτήσεως και απώλειας της ελληνικής ιθαγένειας-Δίκαιο που διέπει την κληρονομική διαδοχή, (γνμδ) ΕλΔνη 31 (1990), 513 επ.

Γιακουμής, Το κληρονομητήριο και ο νέος κώδιξ Πολιτικής Δικονομίας, ΝοΒ 18 (1970).118 επ.

Γραμματικάκη-Αλεξίου, Προβλήματα εφαρμογής του αλλοδαπού δικαίου και ειδικότερα στη διαδικασία εκδόσεως κληρονομητρίου, Αρμ. Λ (1976).527 επ.

Κονδύλη, Σύμφωνο συμβίωσης και δικαίωμα στη νόμιμη μοίρα, ΕφΑΔ 1/2009. 38 επ.

Κοτζάμπαση, Το πεδίο εφαρμογής του ιερού μουσουλμανικού νόμου στις οικογενειακές έννομες σχέσεις των Ελλήνων μουσουλμάνων, ΕλλΔνη 44 (2003). 57 επ.

Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Ο νέος νόμος 3712/2008:μια πρώτη αποτίμηση, ΕφΑΔ 1 (2008).1016 επ.

Κρίσπης, Δίκαιο εφαρμοστέον επί των μουσουλμάνων Ελλήνων υπηκόων, ιδία δε της Δωδεκανήσου, ΕΕΑΝ (1952).162 επ.

Κωνσταντακάτου, Κληρονομητήριο, ΕφΑΔ 5 (2008).611 επ.

Μουρατίδου, Οι διασυνοριακές εκ διαθήκης και εξ αδιαθέτου κληρονομίες, Νοτάριος 21 (2005). 17 επ.

Μπάτζιου-Καρακάση, Διεθνείς Κληρονομίες-Φορολογικά Θέματα και Λύσεις, Νοτάριος 20 (2007).11 επ.

Μπεκιαρίδης, Οι Μουφτίδες ως θρησκευτικοί ηγέτες των Μουσουλμάνων της περιφέρειας των και ως δημόσιες αρχές, Αρμ. ΚΖ (1973).893 επ.

Μπεντερμάχερ-Γερούσης, Το διαπροσωπικό δίκαιο στην Ελλάδα και ιδιαίτερα στη Θράκη, Αρμ. ΛΑ (1977).628 επ.

Παντελίδου, Κριτικές παρατηρήσεις στο Σχέδιο Νόμου, ΕφΑΔ 1 (2008).386 επ.

Παπαχρίστου, Σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης: αντίπαλο δέος του γάμου ή εναλλακτική μορφή συμβίωσης;, ΕφΑΔ 1 (2008). 394 επ.

Παπαχρίστου, Σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης: αντίπαλο δέος του γάμου ή εναλλακτική μορφή συμβίωσης (Αντίλογος στις κριτικές παρατηρήσεις), ΕφΑΔ 4/2008.395 επ.

Σταμπέλου, Σύμφωνου Συμβίωσης και Ισότητα, ΧρΙΔ Θ/ 2009. 191 επ.

Τσιτσελίκης, Οι δικαιοδοσίες του Μουφτή ως ιεροδίκη, 49 (2001).583 επ.

Φίλιος, Η παραίτηση από του ελλείποντος της νομίμου μοίρας, ΕΕΝ 1969.1 επ.

Ψούνη, Η διαμόρφωση των κληρονομικών σχέσεων στο πλαίσιο του Συμφώνου Συμβίωσης του Ν 3719/2008, ΕφΑΔ 1/2009, σελ. 18 επ.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Androulidaki-Dimitriadi, Klamari, Spyridaki, Hereditary Relations and Testament Law in the European Union, Athens 2008.

Audit, Droit International privé, 3rd ed., Paris 2000.

Barlow, Cohabitants and the Law, Butterworths ed., 2001.

Berenbrok, Internationale Nachlaßabwicklung. Zuständigkeit und Verfahren, Berlin 1989.

Egger, Le transfert de la propriété dans les successions internationales Neuchâtel/Genève 1982.

Ferid, International Privatrecht, 3^η έκδοση, Frankfurt 1986.

Francescakis, La théorie du renvoi et les conflits de systèmes en droit international privé, Paris 1958.

Grahl-Madsen, The Status of Refugees in International Law, Leyden 1966/72.

Kegel, Internationales Privatrecht, 6^η έκδοση, München 1987.

Kropholler, Internationales Privatrecht, Tübingen 1990.

Kühne, Die Parteiautonomie im internationalen Erbrecht, Bielefeld 1973.

Lagarde, Rép. Dalloz Dr. Int., Vo Partage και Vo Successions.

Loussouarn, Bourel, Droit International privé, 6 ed., Paris 1999.

Niggemann, Nachlaßeinheit oder Nachlaßspaltung (Eine rechtspolitische Untersuchung am Beispiel des deutschen und französischen Rechts), Köln 1973.

Savigny, System des heutigen römischen Rechts, Bd. VIII, Berlin 1847.

Wengler, Internationales Privatrecht, 1986.

ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ

Bogdan, Private International Law Aspects of Homosexual Couples- Swedish National Report, Utrecht 2006.

Coester-Waltjen, The advantages of a closer co-operation in Europe in order to promote and improve the legal protection of the family in matters of succession, 6th European Conference on Family Laws, Strasbourg, 14-15 October 2002.

Ferid, Le rattachement autonome de la transmission successorale en droit international privé, RCADI 1974-II. 71 επ.

Ferid, Der Statutenwechsel im internationalen Erbrecht, σε Lauterbach (Hrsg.) Vorschläge und Gutachten zur Reform des deutschen internationalen Erbrechts, 1969. 121 επ.

Prof. Dr. Gerard – Rene de Groot, Private International Law Aspects of homosexual couples, General Report, Utrecht 2006.

Grahl-Madsen, Conflict between the Principle of unitary Succession and the System of Scission, ICLQ 1979.598 επ.

Graue, The Rights of Surviving Spouses under Private International Law, AJCL 1966/67.164 επ.

Lewald, Questions de droit international des successions, RCADI 1925-IV, σελ. 1 επ.

Li, Some recent Developments in the Conflict of Laws of Succession, RCADI 1990-V. 9 επ.

Martin Claude – Théry Irène, The PACS and Marriage and Cohabitation in France, International Journal of Law , Policy and the Family, 2001.135-158.

Oliveira, Is there a conflicts of Law Problem Lurking behind the Community Concept of Spouses? And what about Same Sex Marriages, Liber Amicorum Siehr Kurt, Hague 2000. 533 επ.

Rigaux, Private law in the international arena, Liber Amicorum Siehr Kurt, Hague 2000. 652 επ.

von Overbeck, La professio juris comme moyen de rapprocher les principes du domicile et de la nationalité en droit international privé, Liber Amicorum Baron Louis Frédéricq, II. 1085 επ.

von Overbeck, La Convention du premier aout 1989 sur la loi applicable aux successions pour cause de mort, ASDI 1989.138 επ.

Shier, Family Unions in Private international law, Netherlands International Law Review , 2003. 419-435.

Siehr, Die Parteiautonomie im internationalen Privatrecht, FS Keller, 1989. 485 επ.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ

<http://www.gsis.gr/ddos/b.html>.

http://www.dsnet.gr/Epikairothta/Nomothesia/n3719_08.htm

http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/dok/veiledninger_brosjyrer/2001/Registered-partnership---word.html?id=419368

<http://www.france.qrd.org/texts/partnership/fr/pacs.html>

<http://www.sos.net.eu.org/famille/concub.htm#1-1>

<http://www.finlex.fi/pdf/saadkaan/E0010950.PDF>

http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2004/ukpga_20040033_en_1

www.ilgaeurope.org/europe/guide/country_by_country/iceland/important_improvements_in_gay_and_lesbian_rights_in_iceland

<http://eur-europa.eu/LexUriDerv.do?uri=CELEX:52005DC0065:EL:HTML>

<http://www.successions-europe.eu/en/united-kingdom/topics>